

ISSN 1331 - 5439

прообјекта

152 / 153

ДЕЦЕМБАР 2019

INTERVJUI, ALEKSANDAR TOLNAUER I RADE ŠERBEDŽIJA
OBRAZOVANJE NA JEZIKU I PISMU NACIONALNIH MANJINA
SRBI U SEVERNOJ MAKEDONIJI
RETROSPEKTIVNA IZLOŽBA MARINE ABRAMOVIĆ
KNJIŽEVNOST, PETER HANDKE I ELSA MORANTE

просвјета

НОВИНЕ ЗА КУЛТУРУ

ISSN 1331-5439

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skd-prosvjeta.hr, www.casopis.skd-prosvjeta.hr

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

ПОМОБНИК ГЛАВНОГ УРЕДНИКА:

Горан Борковић

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Јово Чорак

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ: Перформанс *ААА-ААА*,
Марина Абрамовић и Улај, 1978.

ШТАМПА: Tiskara Zelina d.o.o

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем 644. Часопис је суфинансиран од Савјета за националне мањине Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике Хрватске и Министарства културе и информисања Републике Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

итпресут

Друштво уцена

Борба хрватских дјелатника, вулго, радника, не надилази, ни у једном тренутку, границе хрватског национално - државног пројекта и промашено је потицање свих архаичних емоција таквим поводима. Тај је пројект и његова основна вриједност, национална слога свих Хрвата, а водећи хрватски политичари свештеници су те парарелигије, та је слога она задња инстанца на коју се позивају истовремено сви владајући и сви незадовољни, она је темељ онога што гледамо око себе и ових дана. Томе свакако треба додати и темељни легитимитет владајуће странке као коначног усређитеља цијеле хрватске нације. Ова је слога залог права и праксе уцене коју практикују поједине групације хрватског пучанства, са успјехом који овиси о њиховој тежини на прецизно баждареној политичкој ваги. Творци и бранитељи пројекта су први и њима се ништа не може одбити, та се уцена одвија у атмосфери перманентно потицане хистерије, она је основ власти, владања и посједовања.

Ништа мање није занимљива ни друга вредносна групација, која је не тако давно успјешно реализовала своју друштвену интервенцију, — лијечници. Њихова је уцена, заправо, и интимно и друштвено најприхваћенија. Ових су нам дана презентовани резултати још једног широког истраживања корупције у хрватском друштву, овдје чак није ни важно што се као и обично ради о доживљају те чињенице, а који говоре да пук то развикано друштвено зло више не повезује са лијечничком професијом! То нам само говори да се стари друштвени кода сасвим распао, да је вредност здравља најдубље и најснажније друштвено интериоризована, да је социјални карактер медицине на издасају, укратко, да су сви, у складу са својим могућностима спремни да плате, односно, потплате и тако се огребу о државу. И да то онда више, логично, не сматрају корупцијом. Животно исцрпљена сиротиња по провинцији остала је без могућности да који дан одлежи у својим сиромашним болницама, док се новинари напињу око појединачних случајева ријетких болести у дјеце. И кад се онда напором цијеле нације нађе неколико милиона стране валуте, јавност се трјеши глумом причом, како би иначе све било у реду, како би новца било за све, само да је промијенити надлежног министра. А овај несретник, мора трпјети малтретирање јер не смије покварити игру уцене. Тако је то кад сви прихвате лаж као терапију.

Сад гледамо просвјетне раднике, чуваре и међугенерациске транспортере друштвених вриједности. Добро, нису само то, и нису сви то, али мало поједностављујемо за потребе овог система елемената. Њихова је уцена у више аспеката гранични случај. Они теже полагају лијечника на скали, али тешко могу стићи до тог статуса, социјални карактер образовања још није сасвим нестао, што је вјероватно повезано са општим падом његове вриједности у очима широких слојева ових маргиналних друштава, а што је у вези са функцијом коју та друштва имају у глобалном поретку. Људи из наших крајева здрави морају бити на европском тржишту рада, образовани, мање — више. И политичари то добро знају. Тако се ових дана нико, а понајмање наставници, не узнемирава што дјеца не иду у школу. Нико више не вјерује како је то нарочито важно, сви знају да ће се родитељи побринути за своје најважније инвестиционе пројекте, како ће држава платити дане штрајка, колико год их било. Све је, барем у општем, вредносном смислу, полудоговорено. И све и увијек у име и за “достојанство” ових или оних, изражено у новцу.

Занимљиво је међутим гледати понашање политичара, нервозних што морају бити опрезни у атмосфери свеопште демагогије. Ситуација провоцира одлуку, а интелигентнији међу њима схватају да је свака одлука, макар и само проглашена, опасна у времену у којем од одлука сви беже. Одлука значи акцију, енергију, прекорачење граница уцене, а друштво уцене је друштво ентропије. Од свега што смо досад преживјели, најсличније завршној фази тзв. самоуправљања. Једино што су се они још бојали и штрајка металаца...

(В)

Ilustracija dizajnera Boruta Vilda sa izložbe *Pet lakih komada*, 27. 11. – 11. 12. 2019. HDD, Zagreb

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI

SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb

FAX: + 385 1 4845 364

TEL: + 385 1 48 72 480

skdprosvjeta@skdprosvjeta.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 150 kuna, a uplaćuje se na račun SKD Prosvjeta IBAN: HR3623600001101412121.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s naznakom "za časopis Prosvjeta" radi uvrštenja u evidenciju pretplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis Prosvjeta iz inostranstva se vrše na IBAN HR3623600001101412121 SWIFT ZBAHR2X s naznakom "za časopis Prosvjeta".

Pretplata za zemlje Evropske unije za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD, Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

pretplata

04	OD SPOMENIKA DO ILUSTRACIJA Nenad Jovanović HRONIKA
10	JEZIK I ŠKOLA Siniša Tatalović OBRAZOVANJE NA JEZIKU I PISMU NACIONALNIH MANJINA
16	TREBAMO SE OSLOBODITI STRAHA Paulina Arbutina INTERVJU, ALEKSANDAR TOLNAUER, PREDSJEDNIK SAVJETA ZA NACIONALNE MANJINE
21	RADO SRBIN IDE U POLICAJCE Bojan Munjin DRUŠTVO, ŠTO JE TO MAGIČNO U UNIFORMI?
24	SALVETA Goran Babić RASPRAVE O NOTORNOM (25)
25	PRAVO NA POSTOJANJE Ivan Stoilković POLITIKA, SRBI U SEVERNOJ MAKEDONIJI
28	POGLED IZ BEOGRADA Aleksandar Popović POLITIKA, SRBI U SEVERNOJ MAKEDONIJI
30	ENTUZIJAZAM NIJE DOVOLJAN Boris Maksimović IZDAVAŠTVO U REPUBLICI SRPSKOJ
33	O NEUMITNOM KRAJU JEDNOG MITA Mladen Vesković ISTORIJA, MILOVAN ĐILAS: „CRNA GORA“
40	DVA PISMA Čedomir Višnjić ISTORIJA, IZ PLAŠČANSKE PISMOHRANE
46	GLINSKE KABINE Igor Mrkalj HISTORIJA, POVIJEST KUPALIŠTA NA RIJECI GLINI
49	MILUTIN MILANKOVIĆ I KRALJEVIĆ MARKO Đorđe Nešić ISTORIJA
52	SPOMENIK SRPSKIM MAJKAMA Boris Vrga UMJETNOST, O KIPARICI IVI SIMONOVIĆ-DESPIĆ
56	DVIJE MARINE: UMJETNICA JE ODUSTALA Igor Ružić IZLOŽBA, RETROSPEKTIVNA IZLOŽBA ČISTAČ MARINE ABRAMOVIĆ

60	VJERA U MODERNIZAM Bojan Krištofić IZLOŽBA, BORUT VILD <i>PET LAKIH KOMADA</i>
62	SVI MI OVDJE POLAKO NESTAJEMO Bojan Munjin INTERVJU, RADE ŠERBEDŽIJA
68	NA POČETKU KRAJ Đorđe Matić ESEJ, UZ STOGODIŠNJICU <i>LIRIKE ITAKE</i>
71	O CENTRU I PERIFERIJ I NAKON STO GODINA SAMOĆE Muharem Bazdulj ESEJ, O KRLEŽINOM <i>HODORLAHOMORU VELIKOM</i>
74	IZBIJANJE RATA Peter Handke PROZA
76	ELSA MORANTE – MILJENICA KNJIŽEVNOGA SVIJETA Tvrtko Klarić KNJIŽEVNOST
79	LA SERBIE ET L'EUROPE Čedomir Višnjić EX LIBRIS
80	SIGNALI NAD KORDUNOM Željko Kresojević O FILMU ŽIKE MITROVIĆA <i>SIGNALI NAD GRADOM</i>
83	LEPENSKI ČOVJEK Radoje Arsenić PRIČE
86	PESNIČKE SITNICE Nikola Živanović KNJIŽEVNOST, O PESNIŠTVU BORISLAVA RADOVIĆA
89	ADRESA SAMOĆE Slobodan Grubač KNJIŽEVNOST, PJESNIŠTVO ANĐELKE KORČULANIĆ
92	RAZAPETI HERKUL Goran Borković KNJIGE, MILJENKO JERGOVIĆ, <i>HERKUL</i>
94	RUKOPISI Milena Severović POEZIJA
98	PANOPTIKUM Goran Borković

OD SPOMENIKA DO ILUSTRACIJA

Nenad Jovanović

OŽIVJELI SPOMENICI – Tokom mjesec i pol održavanja, od otvaranja 16. septembra do zatvaranja 30. oktobra, izložba „Kad spomenici ožive“ kustosice Davorke Perić u organizaciji Srpskog narodnog vijeća i VSNM-a Grada Zagreba, izazvala je veliku pažnju. Prvi dio izložbe postavljen je u Galeriji Nova, a održavanjem drugog dijela u donedavno praznim prostorima „Prosvjete“ dala je doprinos oživljavanju te zgrade u Preradovićevoj ulici u Zagrebu. Izložba je bila dio projekta „Refreshing Memory“ koji se bavi antifašističkim spomenicima, kao i umjetničkim i znanstvenim praksama očuvanja njihovog digniteta te problematizira aktualno stanje u hrvatskom društvu, odnosno revizionizam i normalizaciju fašizma. Prilikom otvaranja drugog dijela, Davorka Perić naglasila je da je izložba proširena zbog velikog broja izložaka, ali i da se naglasi propadanje i uzurpacija javnih prostora koja je doživjela bum od 90-ih godina 20. vijeka. Izložba, koju je posjetilo preko hiljadu ljudi, svečano je zatvorena prigodnim umjetničkim programom.

HISTORIJSKA SURADNJA – U Zagrebu je potpisan protokol o naučnoj i kulturnoj suradnji Srpskog narodnog vijeća i Instituta za savremenu istoriju iz Beograda koji će omogućiti brojne zajedničke aktivnosti. Predviđeno je zajedničko korištenje arhiva i fondova, organiziranje konferencija i okruglih stolova i omogućena bolja prezentacije autora iz obje zemlje.

DESNIČINI SUSRETI – Književno-muzičkim programom „Mudrac na suncu“, održanim 20. septembra pred punom dvoranom zagrebačkog Novinarskog doma, započeli su ovogodišnji Desničini susreti, naučno-kulturna manifestacija posvećena životu, djelu i okruženju Vladana Desnice, najznačajnijeg srpskog pisca, ali i svestranog umjetnika iz Hrvatske koji je spajao hrvatsku i srpsku kulturu. Organizatori, Centar za komparativno-historijske i interkulture studije, Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatsko društvo pisaca i SKD „Prosvjeta“, Desničini su doprinos raznim vidovima umjetnosti učinili dostupnim široj javnosti.

Na poetskoj večeri moderni pjesnici govorili su svoje pjesme inspirirane Desničini stvaralaštvom uz muzičku pratnju kvarteta. Dan kasnije održana je filmska večer na kojoj se govorilo o Desničinom bavljenju filmom kroz kritike, eseje i predloške za filmska ostvarenja uključujući tu i scenarij za film „Koncert“ Branka Belana. Nakon toga, 21. oktobra u punoj koncertnoj dvorani Blagoje Bersa Muzičke akademije Sveučilišta u Zagrebu održan je Koncert i recital „Poezija glazbe i glazba poezije: Vladan Desnica, pjesnik i glazbenik“. Tom prilikom pijanistica Vlasta Gyura, violinistica Lara Rimac, sopranistica Josipa Bilić i kontratenor Marko Antolković izveli su šest kompozicija Vladana Desnice do sada otkrivenih u njegovoj ostavštini, dok su glumci Dubravka Carić Crnojević, Joško Ševo i Eugen Stjepan Višić predstavili izbor iz poezije Vladana Desnice u izboru sveučilišnog profesora Dušana Marinkovića.

U okviru Desničinih susreta, na međunarodnom sajmu knjiga Interli-

ber 13. novembra predstavljeno je izdanje „Zagreb 1924. – 1930. i 1945. – 1967. Društvo, kultura, svakodnevica“, zbornik radova s prošlogodišnjih Desničinih susreta, međunarodnog naučnog skupa posvećenog istaknutom književniku i svestranom umjetniku Vladanu Desnici. U zborniku su na preko 400 stranica skupljena 24 rada s ovog naučnog skupa, a predstavili su ga Dragomir Bondžić iz Beograda, Petar Prelog i urednik, sveučilišni profesor u penziji Drago Roksandić.

Život i rad svestranog umjetnika Vladana Desnice u dva njegova zagrebačka perioda života bila je tema ovogodišnjeg međunarodnog znanstvenog skupa 'Vladan Desnica i Zagreb, 1924.-1930. i 1945.-1967.', održanog 22. i 23. novembra u Zagrebu. Na skupu je predstavljeno dvadeset referata o djelu i okruženju ovog svestranog umjetnika. Skup je u dvorani biblioteke „Prosvjete“ otvorio profesor Roksandić podsjetivši da se ove godine obilježava 30-godišnjica od osnivanja Desničinih susreta. „Nakon ponovnog obnavljanja 2005. iz godine u godinu sve su produktivniji i kreativniji, iz čega se vidi da je Desnica literarno uvelike živ“, rekao je Roksandić, naglašavajući zasluge akademika Tonka Maroevića, Velimira Viskovića, Dušana Marinkovića i mnogih drugih koji su do sada organizacijski ili prilozima bili uključeni u rad Susreta, kao i porodica Desnica sa svojom bogatom arhivom.

DRAGIĆ U BEOGRADU – Na 17. Međunarodnom salonu stripa, koji je od 26. do 29. septembra održan u beogradskom Studentskom kulturnom centru, jedan od programa bio je posvećen Nedeljku Dragiću, autoru iz „zlatnog razdoblja“ Zagrebačke škole crtanog filma. Program je obuhvatio dokumentarno-retrospektivnu izložbu koja prikazuje njegovo stvaralaštvo od ranih 50-ih, godina kada je kao gimnazijalac iz Slavonskog Broda počeo objavljivati prve karikature u zagrebačkim listovima, do umjetničkog djelovanja u Minhenu, gdje je živio i radio od 1991. do proljeća ove godine, kad se vratio u Zagreb.

LIKOVNI KOLONIJALISTI – Kraj septembra obilježile su dvije likovne kolonije. Četvrtu godinu zaredom pododbor „Prosvjete“ u Kneževim

Vinogradima organizirao je likovnu koloniju koja je okupila osamnaest slikara iz Slavonije i Baranje i iznjedrila 26 slika s različitim motivima. Koloniju je pratila revija narodnih nošnji u organizaciji KUD-a „Živojin Žiko Mandić“. A u organizaciji darđanskog pododбора i Likovne radionice „Petar Dobrović“ održana je 16. Međunarodna likovna kolonija „Đola 2019“ s preko trideset slikara iz Novog Sada, Vrbasa, Zagreba, Osijeka, Slatine, Belog Manastira i Darde, od akademskih slikara do učenika osnovnih i srednjih škola, koji su fond obogatili s preko 50 novih reprezentativnih radova. Osim izložbe slika s prethodnog saziva, organiziran je i okrugli stol na temu „Slikarstvo Julija Knifera“ (1924 – 2004.).

DANI SRPSKE KULTURE – Od 29. septembra do 26. oktobra u organizaciji Koordinacionog odbora SKD-a „Prosvjete“ i lokalnih pododбора „Prosvjete“ održani su 22. Dani kulture Srba Istočne Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema. Svečano otvaranje manifestacije, kojom se srpska nacionalna kultura predstavlja regionu, upriličeno je u Etnološkom centru baranjske baštine u Belom Manastiru. U ime domaćina prisutne je pozdravio Dejan Jeličić, predsjednik pododбора Beli Manastir, a manifestaciju je otvorio Slobodan Živković, generalni sekretar „Prosvjete“.

Tokom oktobra održani su Susreti pjesnika u Osijeku, Susret folklornih grupa u Bijelom Brdu i Dramsko veče u Kneževim Vinogradima s pozorišnom predstavom „Čandrljivi muž“ prema tekstu Jovana Sterije Popovića. Kao preprogrami manifestacije, u maju su u Trpinji i Dalju održane smotre literaraca i recitatora osnovaca i srednjoškolaca iz nastave na srpskom jeziku, a u septembru likovna kolonija „Boja Vukovara“ koja je ove godine okupila 32 umjetnika.

Dani su svečano zatvoreni programom u Hrvatskom domu u Vukovaru, kojom prilikom je godišnja nagrada „Branimir Kurucić“ dodijeljena KUD-u „Đoko Patković“ iz Bobote. U programu su učestvovali pijanistkinja Nataša Lapčević, Vukovarsko srpsko pevačko društvo „Javor“, dječja folklorna grupa KUD-a „Sloga“, Ansambl narodnih igara, Tamburaški sastav „Vučedolski zvuci“ sa vokalnim solistom Živojinom Jergićem i recitatorke Nađa Kikanović iz Dalja te Andrea Ožvat iz Vukovara. Gosti programa bili su pjesnik Slobodan Vučinić iz Crne Gore i članovi Kluba klasične gitare iz Bačke Palanke.

BARANJA KROZ VEKOVE – U novosadskom Muzeju Vojvodine 5. oktobra održan je naučni skup “Baranja kroz vekove. Slojevi kulture Baranje” u organizaciji Vukove zadužbine iz Beograda i Muzeja Vojvodine iz Novog Sada. Za skup je bio prijavljen 51 rad autora iz Srbije, Hrvatske, Mađarske i Slovačke. Autori koji su bili na skupu – a većina ih je bila – desetominutne sažetke izlagali su u dvije sekcije. U prvoj sekciji su prevladavali radovi s historijskim temama, a u drugoj o demografiji, etnologiji, arhitekturi, umjetnosti i informiranju.

PREVEDEN ORFELIN – Književni skup “Jesen u Erdabovu”, koji je Kulturni i naučni centar “Milutin Milanković” iz Dalja ustanovio prije pet godina u čast srpskom književniku Đorđu Ociću (Dalj, 1934. – Beograd, 2008.), prvi put je održan u Vukovaru. Tom prilikom predstavljen je časopis “Srpski pregled” s prijevodom Slavenosrpskog magazina Zaharije Orfelina u izdanju Centra za srpske studije iz Banja Luke. Centar se 10. oktobra predstavio u biblioteci “Prosvjete” u Zagrebu. Glavni i odgovorni urednik Duško Pevulja predstavio je brojna izdanja s naglaskom na prevedeni časopis.

PRVIH 20 GODINA NOVOSTI – Svojih prvih 20 godina izlaženja Novosti su obilježile aktivistički: 11. oktobra pored zgrade HNK-a u Zagrebu održan je kviz – performans umjetnika Siniše Labrovića „Pronađi Srpkinju!“. Tokom sat vremena pred paravanom iza kojeg su sjedile dvije djevojke brojni učesnici u kvizu morali su pogađati koja od njih je Srpkinja, odnosno koja ima tablu s tom oznakom. Oni kojima se potrefila Srpkinja iza paravana su izišli bogatiji za 20 kuna. Tu večer u velikoj dvorani Pogona Jedinstvo u Zagrebu otvorena je izložba „Novosti 20/20“ koju čini 20 foto-priča o životu Srba u Hrvatskoj čiji su autori novinari Novosti. U dvorani je postavljena i instalacija Siniše Labrovića koju čini

niz razbacanog kamenja koji simboliziraju prepreke pred kojima se ljudi nalaze i na koje se spotiču.

ZA SVAKOG PONEŠTO – U organizaciji „Prosvjete“ od 15. oktobra do 2. novembra održani su do sada najbogatiji Dani srpske kulture u Hrvatskoj. Najveći dio, 11 od 13 programa – predavanja, izložbi, koncerata, promocija knjiga, kazališnih predstava i filmova održan je u Zagrebu, ali uživanja nisu bili lišeni ni u Rijeci i Opatiji. Dani su otvoreni izložbom „Drugo ja“ Milice Vučković u prostorijama “Prosvjete” u Zagrebu. Kustosica izložbe je Lana Kovačević, voditeljica likovne sekcije zagrebačkog pododбора. Potpredsjednik „Prosvjete“ Siniša Tatalović ocijenio je Dane kao centralni događaj, ne samo Prosvjete nego i srpske zajednice u Hrvatskoj koja tako doprinosi kulturnom životu Zagreba i Hrvatske. Ambicioznije su zamišljeni u odnosu na prethodne godine, a u programu za svakoga ima ponešto, rekao je.

Dan kasnije u opatijskom Centru Gervais održan je koncert Miroslava Ilića na kojem je bilo preko 700 ljudi. Dejan Jović i Zoran Stanković 17. oktobra u biblioteci „Prosvjete“ u Zagrebu održali su predavanje o arhivskoj građi Srba u Hrvatskoj, a dan kasnije Vladimir Vuletić i Vladimir Cvetković s Univerziteta u Beogradu, uz moderaciju potpredsjednika „Prosvjete“ Siniše Tatalovića, održali su predavanje o migracijama pod nazivom „Kordun van Korduna“. „Iako ne razmišljaju o povratku, Kordun je svim Kordunašima ostao u srcu pa tako i onima koji žive u Srbiji“, rečeno je na predavanju koje je zbog velikog interesa ponovljeno i u Krnjaku. Predstava „Tri zime“, prema tekstu Tene Štivičić i u izvođenju Akademskog pozorišta Promena iz Novog Sada, odigrana je 20. oktobra u dvorani Gorgona Muzeja suvremene umjetnosti u Zagrebu. U Biblioteci „Prosvjete“ 21. oktobra održana je promocija knjige beogradskog pisca, rock kritičara i novinara Petra Pece Popovića “Proleća u Topčideru” koju čini 60 tekstova nastalih u zadnjih 13 godina u dnevnom listu Blic. Dan kasnije predstavljena je putopisna knjiga „Dolina srpskih kraljeva“ Milisava Savića koji je u proljeće 2013. krenuo u obilazak srednjovjekovnih srpskih manastira u raškom kraju i u posjetu crkvama te Patrijaršije.

Kazališna predstava "Crvena" rađena po tekstu Džina Logana u režiji Danila Marunovića u kojoj glume Branislav Lečić i Marko Grabež održana je 23. oktobra u punoj dvorani Kazališta KNAP u Zagrebu, a dan kasnije u Kulturnom centru Kalvarija u Rijeci. Kulturnu sedmicu 25. oktobra zaključio je nastup beogradskog blues-kantautora Nenada Marića iliti Kralja Čačka u klubu Močvara. On je pred 150-ak ljudi s bendom prikazao iskustvo bluza, džez-a i šansona. Predzadnjeg dana oktobra u biblioteci „Prosvjete“ Čedomir Višnjić govorio je o izdavaštvu SKD-a „Prosvjeta“ i Registru kulturne baštine, ističući da je tokom 26 godina „Prosvjeta“ u bogatoj izdavačkoj djelatnosti objavila preko 200 knjiga, 23 ljetopisa i više od 150 brojeva časopisa „Prosvjeta“. Iste večeri u CineStar Kaptol centru prikazan je film „Delirijum Tremens“ Gorana Markovića s Tihomirom Stanićem i Goricom Popović u glavnim ulogama koji je dobio i više priznanja, uključujući i nagradu na beogradskom FEST-u. Manifestaciju je 2. novembra zaključio jazz koncert Big Banda RTS-a u maloj dvorani Hrvatskog glazbenog zavoda u Zagrebu, a tom su prilikom najavljeni zajednički koncerti jazz orkestara iz Zagreba, Beograda i Ljubljane u martu 2020. godine.

ČETVRT VIJEKA U SISKU – Programom u sisačkom kazalištu, tamnošnji pododbor „Prosvjete“ obilježio je 19. oktobra prvih 25 godina rada. Osim muzičkog ansambla, članova literarne i dramske sekcije, nastupili su gosti – ženska sisačka pjevačka grupa „Lipe“ i članovi Hrvatskog kulturno-umjetničkog društva iz obližnje Mošćenice s kojima članovi pododbora imaju razvijene prijateljske odnose, pa se dva društva namjeravaju i pobratimiti. Predsjednik Milan Stojaković podsjetio je na proteklih četvrt vijeka, od formiranja pododbora kojem je na čelu bio sisački paroh Petar Olujić, preko prvih većih manifestacija 2009. godine zahvaljujući Dragoju Dekiću, Svetlani Miličić-Bila i Slobodanu Ljubičiću do dobivanja prostora od grada prošle godine. Preko 50 članova djeluju kroz literarnu, dramsku i folklornu sekciju koja ima mušku, žensku pjevačku grupu i muzički sastav, kao i sportsku sekciju.

JESENSKA KOLONIJA U KARLOVCU – Karlovački pododbor „Prosvjete“ organizirao je 20. oktobra jesensku likovnu koloniju u kojoj je učestvovalo 14 slikara i koja je rezultirala s 20 umjetničkih djela. „Na kolonije u Karlovac dolazim više od 25 godina. Motiv je bio Korana sa slapom s predloška, mada sam taj motiv slikao uživo više puta“, rekao je jedan od učesnika akademski slikar Nedjeljko Tintor.

OJKAČA BEZ MRŽNJE – I pored plakata kojima se pozivalo na ometanje četvrtog Festivala ojkače u Petrinji, ova manifestacija, održana 20. oktobra, prošla je bez incidenata. Na festivalu koji je otvorio predsjednik

SDSS-a Milorad Pupovac nastupilo je 120 članova iz 15 pjevačkih grupa iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije, koji su pjesmom i plesom predstavili ojkaču/ojkalicu/groktalicu, ugroženu nematerijalnu baštinu pod zaštitom UNESCO-a. Pobjedu u kategoriji ojkače odnijela je muška izvorna pjevačka grupa „Adamova družina“ iz pododbora SKD-a „Prosvjeta“ iz Dvora, dok je u kategoriji pjevanja „na bas“ pobijedila muška izvorna pjevačka grupa „Plitvice“ iz Beograda. Stručni žiri posebno je istaknuo nastup folklorne dječje grupe pododbora „Prosvjete“ iz Hrvatske Kostajnice zbog njihove odvažnosti i stimulacije za daljnji nastavak čuvanja tradicije. Svi učesnici, počevši od inicijatorke i organizatorice Mare Vilus, istakli su da ojkača pripada svima i da pjesma ne poznaje mržnju.

SUSRETI U MOSLAVINI – U organizaciji „Prosvjetinog“ pododbora u Garešnici i pod pokroviteljstvom VSNM-a Bjelovarsko-bilogorske županije i Grada Garešnice, 20. oktobra održana je tradicionalna kulturno-umjetnička manifestacija „Susreti u Moslavini“. Na toj su manifestaciji, 14. po redu, nastupili SKUD „Viškovo“, KUD „Kozara“ iz Prijedora u BiH, KUD „Seljačka sloga“ iz Preloga i folklorno društvo bjelovarske mađarske zajednice. Folklorni program je bio vrlo bogat i sadržajan, izmjenjivale su se izvorne narodne pjesme, kola i igre iz Moslavine, Međimurja, mađarske igre i igre iz centralne, južne i zapadne Srbije.

PROSVJETA I NOVE KNJIGE – U Središnjoj biblioteci „Prosvjete“ od 5. do 7. novembra održana je izložba knjiga nabavljenih na 64. Međunarodnom sajmu knjiga u Beogradu. Osim tih 250 naslova izloženo je i 30-ak knjiga dobivenih od Narodne biblioteke Srbije. „Prosvjeta“ je, osim na beogradskom, učestvovala i na zagrebačkom sajmu knjiga.

O MILANKOVIĆU – U Središnjoj biblioteci „Prosvjete“ u Zagrebu 7. novembra održano je predavanje o jednom od naših najvećih naučnika Mi-

lutinu Milankoviću, upriličeno povodom 140. godišnjice njegovog rođenja. O Milankovićevom životu, radu i nasljeđu govorio je Đorđe Nešić, direktor Kulturnog i naučnog centra „Milutin Milanković“ iz Dalja.

PONOVO U PULI – U Puli je obnovljen rad Pododbora „Prosvjete“ koji je nakon dvadesetak godina djelovanja 2014. ugašen zbog nesuglasica u lokalnoj zajednici. Mladi, obrazovani i radišni pripadnici zajednice u Puli bili su osnovni razlog za ponovno osnivanje „Prosvjete“ u ovom dijelu Istre, rekla je Mirjana Galo, jedna od inicijatorica ove ideje. Na osnivačkoj Skupštini za predsjednicu je izabrana Tatjana Savić, za potpredsjednika Nenad Filipović, a za sekretara Dragan Živanović. Zadatak pododbora bit će obogaćivanje kulturnog života Pule i okolice organizacijom raznih događanja, manifestacija, tribina i ostalih sadržaja koji će građanima srpske nacionalnosti, ali i svim ostalima, nuditi različite sadržaje s ciljem upoznavanja života i djelovanja srpske nacionalne manjine, naglasila je nova predsjednica, najavivši osnivanje folklorne i sportske sekcije, ali i stavljanje naglaska na tradiciju, historiju i ljudsko-pravašku dimenziju.

OSOVINA ČA - BRE – Članovi i gosti pododbora „Prosvjete“ u Splitu, uz podršku Uprave za saradnju s dijasporom i Srbima u regionu, Grada Splita i Splitsko-dalmatinske županije, boravili su od 8. do 10. novembra u Kragujevcu i Beogradu. S njima su bili i članovi pododbora Karlovac, predstavnici Karlovačke županije i općine Kistanje. Pododbor Split ima dugogodišnju suradnju sa Udruženjem Srba iz Hrvatske „Nikola Tesla“ iz Kragujevca, a u razgovoru u Skupštini grada izražena je želja za obnavljanjem društvene, privredne i kulturne suradnje Kragujevca sa Splitom i Karlovcem.

U večernjim satima u svečanoj sali Prirodno-matematičkog fakulteta Kragujevac, održan je i koncert izvornih pjesama i igara pod nazivom „Pjesmom i igrom kroz Dalmaciju, Liku, Bosansku krajinu, Kordun, Baniju, Slavoniju i Šumadiju“.

BELE MACE BOCKALICE – U prostorijama osječkog pododbora „Prosvjete“ 9. novembra održana je promocija zbirke pjesama za djecu „Bele mace – dve punačke“ autora Dragoljuba Vojnovića iz Bobote. Nakon pozdravne riječi, predsjednik pododbora Zdenko Čikara pročitao je recenziju za tu zbirku koju je napisao književnik Đorđe Nešić iz Bijelog Brda. Zbirku je predstavila Mara Bekić – Vojnović, pročitavši nekoliko pjesama. A sedam dana kasnije, 16. novembra, održana je i promocija knjige „Čikine bockalice 2“ Milenka Vasiljevića Čike. To je druga Čikina zbirka aforizama koja sadrži oko 400 novih i pedesetak starih aforizama, a izdavač je pododbor Osijek. Sve prisutne pozdravio je predsjednik po-

dodbora Zdenko Čikara koji je pročitao i osvrt na knjigu Sretena Baljka, a, osim autora, publici su se predstavili i lektor Nikola Živković, kao i urednica Žaklina Lazarević.

NOVI ČLAN VELIKE PORODICE – U grubišnopolijskom Vatrogašnom domu 9. novembra održana je osnivačka skupština pododbora „Prosvjete“ Grubišno Polje. Od tridesetak članova Društva, na sjednici su prisustvovala dvadeset i četiri člana sa pravom glasa. Tako je pododbor nakon gotovo dvije godine javnih nastupa, formalno i pravno postao 54. pododbor Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“. Izbornu skupštinu vodio je Zoran Blanuša, dugogodišnji predsjednik SKD-a „Prosvjeta“ pododbor Garešnica. Za novog predsjednika izabran je Ilija Mandarić iz Velike Peratovice, Mihajlo Vučan za njegovog zamjenika, a u uže predsjedništvo izabrani su Ranko Šopalović za sekretara Društva, Rajko Aleksić i Milenko Vukosavljević.

NA RAZINI 2009. GODINE – Za ostvarivanje programa kulturne autonomije nacionalnih manjina iz državnog proračuna u 2020. godini bit će izdvojeno 46,2 miliona kuna, od čega je za donacije udruženjima i ustanovama nacionalnih manjina predviđeno 43,8 miliona kuna. To je do sada najveće izdvajanje koje se može porediti s onim iz 2009. nakon kojeg je finansijska potpora bila smanjivana. „Ovakvim prijedlogom Vlada je pokazala razumijevanje za nasušne potrebe u razvijanju kulturne autonomije i prepoznala ono što su Savjet i manjinski zastupnici prezentirali govoreći o razvoju civilnog društva u udrugama nacionalnih manjina proteklih godina“, rekao je predsjednik Savjeta za nacionalne manjine Aleksandar Tolnauer na sjednici održanoj 14. novembra.

DESET GODINA OD ODLASKA – Desetogodišnjica smrti patrijarha Pavla obilježena je 16. novembra obnovom hrama u njegovom rodnom selu Kućancima. Crkva Svetih apostola Petra i Pavla u Kućancima podignuta je 1828., a do temelja je srušena 1991. godine. Obnavljana je punih deset godina, a pred visokim sveštenstvom i mnoštvom hodočasnika osveštao ju je patrijarh Irinej.

ZLATNA KOLICA – Proglašenjem pobjednika 16. novembra službeno je završeno 17. izdanje Zagreb film festivala. ZFF je ove godine trajao 11 dana na više lokacija u Zagrebu, a dio filmova prikazan je i u drugim gradovima Hrvatske. Odlukom žirija, nagradu Zlatna kolica za najbolje dugometražno ostvarenje dobio je rumunjsko-srpski film „Ivana Grozna“

Ivane Mladenović, dok je Zlatna kolica za najbolji međunarodni kratkometražni film osvojio srpski film „Posljednja slika o ocu“ Stefana Đorđevića. Zlatna kolica za najbolji hrvatski film iz programa Kockice dobio je „Druker“ Rine Barbira, dok su učenice zagrebačkih srednjih škola u žiriju programa PLUS nagradile film „Dnevnik Diane Budisavljević“ Dane Budisavljević.

LIVADIN „SLOM“ – U prostorijama Saveza antifašističkih boraca i antifašista Hrvatske u Zagrebu 20. novembra predstavljena je knjiga „Biloški slom i nestajanje Srba u Hrvatskoj (1880–2011)“ Svetozara Livade. U 130 godina Srbi su od statusa autohtonog i konstitutivnog naroda prošli put do statusa manjine, rečeno je na predstavljanju knjige u kojoj su argumentirano obrađene faze kroz koje je srpski narod prolazio na teritoriju današnje Hrvatske od 1880. do danas.

DAN I SLAVA – Vijeće srpske nacionalne manjine Zagrebačke županije obilježilo je 21. novembra svoj dan i krsnu slavu – Arandelovdan. Ove godine skup su uveličali najmlađi članovi folklorne sekcije pododbora „Prosvjete“ iz Vojnića koja djeluje od 2003. godine. „Folklorna sekcija je najaktivnija i okuplja preko 50 djece i omladine, što je vrlo mnogo za mjesto kao što je Vojnić. Značajno je što su u folkloru i hrvatska djeca“, rekao je voditelj Čedomir Studen.

DANI KULTURE U SISKU – U Sisku su od 27. do 29. novembra održani četvrti po redu Dani srpske kulture, a osim izložbe kaligrafskog pisanja ćirilice, održane su i književne večeri, predstavljanja banijskih kulinarskih specijaliteta i večeri folkloru. Ovu manifestaciju, organiziralo je VSNM grada Siska s ciljem očuvanja srpske kulture i nacionalnog identiteta. „Izložba kaligrafskog pisanja bila je posvećena djeci. Šest naj-

mlađih pripadnika naše zajednice učili su pisati ćirilicu tim lijepim stilom pisanja, te smo na kraju izložili napravljene radove. Planiramo uključiti što više mališana i u naše iduće projekte“, rekla je Mirjana Olujić, predsjednica gradskog VSNM-a. Drugog dana manifestacije, na književnoj večeri posvećenoj modernoj srpskoj književnosti 20. stoljeća, govorilo se o književnicima Momi Kaporu, Danilu Kišu, Ljubivoju Ršumoviću i Desanki Maksimović, kao i nobelovcu Ivi Andriću. Na završnoj večeri folkloru u sisačkom hotelu Panonija, plesom i pjesmom predstavili su se folklorasi pododbora „Prosvjete“ iz Siska, Vojnića i Dvora, kao i Zbor Nurovaca i Česka beseda iz Siska. Mirjana Olujić, također je kazala da u 2020. godini planiraju i tribine na razne aktualne teme, a prva u nizu događanja je tradicionalna proslava Svetog Save, krsne slave VSNM-a Grada Siska, 27. januara u sisačkom hotelu Panonija.

OD ITAKE DO SEOBA – Povodom devedesete godišnjice romana „Seobe“ Miloša Crnjanskog i sto godina od prvog izdanja njegove zbirke pjesama „Lirika Itake“ 28. novembra u dvorani Biblioteke „Prosvjete“ univerzitetski profesor Ranko Popović iz Banjaluke održao je predavanje „Od Itake do Seoba“ posvećeno ovom piscu koji je kao i mnogi njegovi vršnjaci svoju zrelost stekao mahom u vihoru Prvog svjetskog rata.

NAGRADE ILUSTRATORIMA – U dvorani biblioteke „Prosvjete“ u Zagrebu 30. novembra dodijeljene su nagrade i otvorena izložba radova učenika osnovnih škola koji su učestvovali na trećem po redu Festivalu dječje ilustracije. Ove godine trebalo je pročitati djela poznatog pjesnika Ljubivoja Ršumovića i ilustrirati omiljene likove ili scenu iz nekog od njih.

Stiglo je ukupno 146 radova iz skoro svih krajeva Hrvatske, među kojima su i četiri iz Srbije – dva iz Beograda, od kojih je jedan nagrađen, kao i po jedan iz Kragujevca i Užica. Radove je pregledao žiri na čelu s Borivojem Dovnikovićem Bordom, za svaki razred dodijeljene su po tri nagrade, a ukupno je izloženo sedamdeset radova i to po pjesmama koje su im bile inspiracija.

ОДГОЈ И ОБРАЗОВАЊЕ НА ЈЕЗИКУ И ПИСМУ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА

ЈЕЗИК И ШКОЛА

пише: **Синиша Таталовић**

У Хрватској се за одгој и образовање припадника националних мањина годишње издваја око 50 милиона куна. Из ових средстава финансира се издавање уџбеника, плаће и стручно усавршавање учитеља и наставника, административни послови и материјални трошкови

Одгој и образовање имају посебно мјесто у очувању и развијању идентитета припадника националних мањина. Полазећи од тога, на примјер, Оквирне конвенције за заштиту националних мањина, државе потписнице обавезују се да подуму одговарајуће мјере како би се могла усвајати знања о култури, језику и историји важна за идентитет националних мањина. Морају осигурати одговарајуће увјете (уџбенике и обучене наставнике) потребне за одгој и образовање националних мањина. Исто је тако нужно олакшати контакт између ученика који припадају националним мањинама и наставника. Такођер, „државе се обавезују створити једнаке могућности приступа образовању, на свим нивоима, ученицима који припадају националним мањинама“ (Оквирна конвенција, 1997. члан 12). Хрватска ратификација Оквирне конвенције значила је побољшање увјета за одгој и образовање на језику и писму националних мањина. Тиме је било омогућено и доношење потпуно новог законодавног оквира за заштиту националних мањина, од доношења Закона о одгоју и образовању на језику и писму националних мањина (2000.) до Уставног закона о правима националних мањина (2002.).

Дакле, протекло је двадесет година од доношења Закона о одгоју и образовању на језику и писму националних мањина. Овај Закон, као и онај који се односи на службену употребу језика и писма националних мањина, требао је проширити нормативни оквир за заштиту националних мањина. Закон о одгоју и образовању на језику и писму

националних мањина обухватио је већ постојећу праксу њиховог образовања, али је омогућио и његово значајно унапређење. То се посебно односило на националне мањине које су тек требале изградити своје мањинске институције, посебно у подручју образовања. Законом регулисано мањинско образовање садржи четири модела: „А“ модел подразумијева целокупну наставу на језику и писму националне мањине. Наставни програми садрже, осим наставног градива као и у школама с наставом на хрватском језику, још и додатно градиво везано за мањински језик, књижевност, историју, географију те ликовну и музичку културу. У овом моделу целокупна настава се изводи на мањинском језику и писму. Модел „Б“ подразумијева наставне програме који садрже све елементе као и у моделу „А“, уз то што се настава изводи двојезично (на хрватском језику и на мањинском језику и писму). Модел „Ц“ подразумијева наставне програме везане за (факултативно) учење мањинског језика, културе и историје поједине националне мањине. Може се говорити и о „Д“ моделу који подразумијева организирање љетних и зимских школа, на којима се усваја основно градиво везано за мањински језик, културу и историју народа којем припада национална мањина. Ученици овај скраћени програм савладавају у вријеме љетних или зимских празника, уобичајено у трајању од 10 до 15 дана. Овај модел посебно је важан за мале националне мањине или оне чији припадници у мањем постотку живе у различитим дијеловима Хрватске.

Специфичан положај

Српска заједница у Хрватској, право на образовање на свом језику и писму, почела је остваривати на специфичан начин у односу на друге националне мањине. Најприје је у оквиру СКД-а „Просвјета“ осмишљен концепт школске аутономије Срба у Хрватској, након обнове рада Друштва 1993. године. Најприје су израђени и верифицирани наставни планови и програми те припремљени потребни уџбеници и други наставни материјали. Имплементација је започела 1996. године, организирањем љетних и зимских школа, те касније увођењем „Ц“ модела у неке школе у крајевима гдје живи значајнији број припадника српске заједнице. (Таталовић, С., Узелац, С., 1996.). образовање у оквиру српске заједнице посебно је интензивирано увођењем „А“ модела, односно целокупне наставе на српском језику и ћириличном писму и то након мирне интеграције Источне Славоније.

Доношењем Закона о одгоју и образовању на језику и писму националних мањина, након парламентарних избора 2000. године, жељело се на једном мјесту, целовито регулисати ову важну дјелатност. У Закон су уграђена до тада позитивна искуства, али су акцептирале и нове друштвене околности, везане за ширење мањинских права, посебно у подручју одгоја и образовања. То је било потакнуто и почетком процеса приступања Хрватске Европској унији. Овим Законом је регулисано да се одгој и образовање припадника националних мањина на мањинским језицима, проводи у школама које се могу основати и за мањи број ученика од броја утврђеног за почетак рада школа с наставом на хрватској језику. Ако не постоје увјети за оснивање школа, онда се одгој и образовање на језику и писму националне мањине обавља у разредима или образовној групи.

Разреди и образовна група формира се у школи с наставом на језику и писму националне мањине или школи с наставом на хрватском језику. Назив школе с наставом на језику и писму националне мањине и текст њезина печата и жига испишу се на хрватском језику и латиничном писму те на језику и писму националне мањине (Закон о одгоју и образовању, 2000. члан 1.-5.)

**Српска заједница у Хрватској
право на образовање на
свом језику и писму почела је
остваривати на специфичан
начин у односу на друге
националне мањине**

Наставни план и програм одгоја и образовања на језику и писму националне мањине уз опћи дио обавезно садржи дио чији је садржај у вези с посебношћу националне мањине (мањински језик, књижевност, историја, географија и културно стваралаштво националне мањине). Дио наставног плана и програма, чији је садржај у вези с посебношћу националне мањине утврђује и доноси Министарство просвјете по прибављеном мишљењу представника националне мањине. Упис у школску установу, разред или образовну групу на језику и писму националне мањине обавља се под истим увјетима као и упис у школе с наставом на хрватском језику. Важна је и одредба према којој, ако се за упис у школу, разредни одјел или образовну групу пријави више кандидата него што је предвиђено увјетима натјечаја за упис, право првенства имаће ученици који су припадници националне мањине. Ученици школе, разреда или образовне групе с наставом на језику и писму националне мањине уз свој језик и писмо обавезно уче хрватски језик и латинично писмо, према утврђеном наставном плану и програму. На подручју на којем је статутом општине, града или жупаније утврђена службена употреба језика и писма националне мањине, ученицима школе с наставом на хрватском језику и писму омогућит ће се учење језика и писма националне мањине (Закон о одгоју и образовању, 2000. члан 6.-9.).

Одгојно-образовни рад у школама с наставом на језику и писму националне мањине обављају наставници из реда националне мањине који потпуно владају језиком националне мањине, односно наставници који нису припадници националне мањине, а потпуно владају језиком и писмом националне мањине. Педагошка документација школе, разреда и образовне групе с наставом на језику и писму националне мањине води се на хрватском језику и латиничном писму те на језику и писму националне мањине. Најмање натполовична већина чланова органа управљања школе с наставом на језику и писму националне мањине, требају бити припадници националне мањине. За равнатеља школе може бити

изабран припадник/ца националне мањине, односно лице које није припадник/ца националне мањине, ако у потпуности влада језиком и писмом националне мањине. Министарство просвјете дужно је за обављање послова из својега дјелокруга за школу с наставом на језику и писму националне мањине осигурати потребан број савјетника и школских надзорника из реда поједине националне мањине, односно из реда лица које потпуно владају језиком и писмом националне мањине (Закон о одгоју и образовању, 2000. члан 10-14).

Финансирање образовања

На издавање уџбеника на језику и писму националне мањине примјењују се опћи прописи о уџбеницима. Школе с наставом на језику и писму националне мањине могу користити уџбенике из државе матичног народа, уз одобрење Министарства просвјете. Средства потребна за редовити рад школе, разреда и образовне групе с наставом на језику и писму националне мањине осигуравају се у државном прорачуну, али школа с наставом на језику и писму националне мањине може стјецати средства за рад и из других извора, у складу са законом (Закон о одгоју и образовању, 2000. члан 15-16). Неке државе матичних народа, попут Италије и Мађарске у значајној мјери финансирају школе на талијанском, односно мађарском језику. За припаднике талијанске националне мањине, искључиво на талијанском језику, дјелује 16 основних школа са 102 разреда и 327 учитеља, те 4 средње школе са 60 разреда и 150 наставника. На Свеучилиштима у Ријеци и Пули, на талијанском језику, образују се и стручно усавршавају одгајатељи, учитељи и наставници за припаднике талијанске националне мањине. Из различитих Владиних извора, може се видјети да се у Хрватској за одгој и образовање припадника националних мањина годишње издаваја око 50 милиона куна. Из ових средстава финансира се издавање уџбеника, плаће и стручно усавршавање учитеља и наставника, административни послови и материјални трошкови.

У образовној пракси, неке националне мањине (Талијани и Мађари) бирају само програме с комплетном наставом на мањинском језику, док друге бирају програме према којима се учи мањински језик, историја те развија мањинска култура (Русини и Украјинци, Бошњаци, Македонци). Неке националне мањине користе четири модела наставних програма (Срби и Чеси), па у неким школама имају организирану целокупну наставу на мањинском језику, у другима имају двојезичну наставу, у трећима се изводи настава учења мањинског језика, историје и културе, а организирају љетне и зимске школе.

Када се анализирају подаци о основношколском и средњошколском образовању те када се компарирају школске године 2013./2014. и 2018./2019. може се доћи до занимљивих закључака. Према подацима о "А" моделу у основним школама, види се да се примјењује у школама на чешком, мађарском, српском и талијанском језику. Највећи број ученика похађа наставу на талијанском (1.575), затим српском (1.553), чешком (302) и мађарском језику (130). Школе у којима се реализује овај модел, углавном се налазе у подручјима која традиционално у значајнијем постотку настајују припадници тих националних

мањина, Чеси у Дарувару, Мађари у Осијеку и Барањи, Срби у Источној Славонији и Талијани у Ријеци и Истри. Занимљиво је да код свих наведених националних мањина опада број ученика и разреда. Када се ради о основним школама, број ученика који је укључен у модел "Б" је занемарив и односи се само на Мађаре (64 ученика) и Србе (15 ученика). Најзаступљенији је "Ц" модел у оквиру којег своје право на одгој и образовање остварује већина националних мањина. Овај модел се остварује у 18 жупанија и 146 основних школа, а обухваћа укупно 3.371 ученика. За српску заједницу у 34 основне школе и 111 образовних група има 716 ученика и 55 учитеља, што је с обзиром на број ученика који би потенцијално могли похађати овај облик образовања, незадовољавајуће. Према подацима из таблице 2., може се уочити пад ученика и у средњим школама, према свим моделима одгоја и образовања. Са 1.725 ученика у 2013./2014. број је смањен на 1.495 у 2018./2019. години. Највеће смањење броја ученика је у српској

заједници у "А" моделу, гдје је број од 794 смањен на 528 ученика. Повећање је забиљежено у "Ц" моделу, али са свега 57 на 108 ученика. За сада, српска заједница, за разлику од талијанске и мађарске, не користи могућност високошколског образовања на српском језику, ако се изузме Катедра за српску књижевност на Филозофском факултету Свеучилишта у Загребу. Најчешће истицани проблеми у образовању припадника српске заједнице су одуговлачење с регистрацијом школа на српском језику и ћириличном писму, какве већ имају талијанска, чешка и мађарска национална мањина, те непостојање "Ц" модела у великим градовима попут Загреба, Осијека, Сплита и других градова. За значајније побољшање стања везаног за одгој и образовање ученика српске националности, требат ће више синергије у дјеловању вијећа и представника српске националне мањине и подбора СКД "Просвјета" те интензивније комуникације са школама и просвјетним властима на свим нивоима.

ТАБЛИЦА 1: ОСНОВНОШКОЛСКО ОБРАЗОВАЊЕ НА ЈЕЗИКУ И ПИСМУ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ – НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ – УКУПНО

	2013. / 2014.				2018. / 2019.			
	БРОЈ УЧЕНИКА М/Ж	БРОЈ ОСНОВНИХ ШКОЛА	БРОЈ РАЗРЕДА / СКУПИНА	БРОЈ УЧИТЕЉА	БРОЈ УЧЕНИКА М/Ж	БРОЈ ОСНОВНИХ ШКОЛА	БРОЈ РАЗРЕДА / СКУПИНА	БРОЈ УЧИТЕЉА
УКУПНО А,Б,Ц	7.010 3.377 / 3.633	158	714	802	7.013 3.374 / 3.639	205	768	1.004

МОДЕЛ А

ЧЕСИ	284 141 / 143	3	18	49	302 143 / 159	6	23	49
МАЂАРИ	176 90 / 86	4	30	58	130 68 / 62	6	22	62
СРБИ	1.897 940 / 957	17	153	283	1.553 803 / 750	26	151	373
ТАЛИЈАНИ	1.539 782 / 757	11	99	279	1.578 753 / 825	16	102	327
УКУПНО МОДЕЛ А	3.896 1.953 / 1.943	35	300	669	3.563 1.767 / 1.796	54	298	811

МОДЕЛ Б

ЧЕСИ	2 2 / 0	1	1	1	0 0 / 0	0	0	0
МАЂАРИ	25 15 / 10	2	3	3	64 37 / 27	4	12	27
СРБИ	17 8 / 9	1	3	6	15 7 / 8	1	3	14
УКУПНО МОДЕЛ Б	44 23 / 21	35	300	669	3.563 1.767 / 1.796	54	298	811

МОДЕЛ Ц

АЛБАНЦИ	157 80 / 77	11	24	12	164 78 / 86	19	27	15
БОШЊАЦИ	–	–	–	–	88 45 / 43	7	11	5
ЧЕСИ	443 169 / 274	17	60	15	452 187 / 265	17	52	16
МАЂАРИ	794 335 / 459	25	99	15	677 272 / 405	27	114	27
МАКЕДОНЦИ	75 34 / 41	6	12	5	72 38 / 34	7	12	5
НИЈЕМЦИ И АУСТРИЈАНЦИ	75 40 / 35	1	6	6	184 94 / 90	3	11	3
ПОЉАЦИ	36 16 / 20	1	2	1	45 23 / 22	1	5	1
РУСИ	82 37 / 45	4	9	4	158 61 / 97	5	13	4
РУСИНИ	77 34 / 43	3	12	4	79 74 / 32	3	14	4

ОБРАЗОВАЊЕ

СЛОВАЦИ	519 256 / 263	12	56	9	481 242 / 239	14	57	7
СЛОВЕНЦИ	42 24 / 18	2	4	2	119 59 / 60	4	12	4
СРБИ	671 327 / 344	32	108	39	716 353 / 363	34	111	55
ТАЛИЈАНИ	–	–	–	–	27 5 / 22	1	2	1
УКРАЈИНЦИ	46 14 / 32	4	7	4	41 19 / 22	3	6	3
ЖИДОВИ	53 35 / 18	1	8	7	68 40 / 28	1	8	2
УКУПНО МОДЕЛ Ц	3.070 1.401 / 1.669	119	407	123	3.371 1.563 / 1.808	146	455	152

ТАБЛИЦА 2: СРЕДЊОШКОЛСКО ОБРАЗОВАЊЕ НА ЈЕЗИКУ И ПИСМУ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ – НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ – УКУПНО

	2013. / 2014.				2018. / 2019.			
	БРОЈ УЧЕНИКА М/Ж	БРОЈ ОСНОВНИХ ШКОЛА	БРОЈ РАЗРЕДА / СКУПИНА	БРОЈ УЧИТЕЉА	БРОЈ УЧЕНИКА М/Ж	БРОЈ ОСНОВНИХ ШКОЛА	БРОЈ РАЗРЕДА / СКУПИНА	БРОЈ УЧИТЕЉА
УКУПНО А,Б,Ц	1.725 777 / 948	24	164	396	1.459 710 / 749	30	176	407

МОДЕЛ А

МАЂАРИ	46 18 / 28	1	10	27	33 14 / 19	1	10	28
СРБИ	794 403 / 391	7	67	199	529 275 / 254	6	58	208
ТАЛИЈАНИ	560 264 / 296	4	60	157	527 252 / 275	4	60	150
УКУПНО МОДЕЛ А	1.400 685 / 715	12	137	385	1.089 541 / 548	11	128	386

МОДЕЛ Б

ЧЕСИ	44 11 / 33	1	4	2	10 0 / 10	1	2	3
УКУПНО МОДЕЛ Б	44 11 / 33	1	4	2	10 0 / 10	1	2	3

МОДЕЛ Ц

АЛБАНЦИ	–	–	–	–	15 7 / 8	1	3	1
БОШЊАЦИ	–	–	–	–	–	–	–	–
ЧЕСИ	58 22 / 36	4	5	4	30 14 / 16	3	5	3
МАЂАРИ	–	–	–	–	10 5 / 5	1	2	1
МАКЕДОНЦИ	–	–	–	–	28 6 / 22	3	5	3
РУСИ	–	–	–	–	20 6 / 14	1	4	1
СЛОВАЦИ	97 22 / 75	2	6	2	61 28 / 33	2	7	2
СЛОВЕНЦИ	42 15 / 27	2	2	2	54 39 / 15	2	2	2
СРБИ	15 5 / 10	1	2	1	108 61 / 47	3	8	3
ТАЛИЈАНИ	42 8 / 34	1	4	1	17 5 / 12	1	4	1
УКУПНО МОДЕЛ Ц	281 81 / 200	11	23	11	360 169 / 191	18	46	18

ИЗВОРИ ПОДАТАКА У ТАБЛИЦАМА:

Извјешће о провођењу Уставног закона о правима националних мањина и утрошку средстава осигураних у Државном прорачуну Републике Хрватске за 2014. годину, <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/Sjednice/2014/174%20sjednica%20Vlade/174%20-%208a.pdf>, (приступљено 02.12.2019.)

Извјешће о провођењу Уставног закона о правима националних мањина и о утрошку средстава осигураних у Државном прорачуну Републике Хрватске за 2018. годину за потребе националних мањина, <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/pdf/Izvje%C5%A1%C4%87e%20o%20provedbi%20Ustavnog%20zakona%20o%20pravima%20nacionalnih%20manjina%20za%202018.pdf> (приступљено 02.12.2019.)

ИЗВОРИ:

Оквирна конвенција за заштиту националних мањина, https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/pdf/okvira_konvencija_za_zastitu_nacionalnih_manjina.pdf

Таталовић, С., Узелац, С., Школска аутономија Срба у Хрватској, СКД "Просвјета", Загреб, 1996.

Таталовић, С. Националне мањине у Хрватској, СТИНА, Сплит, 2005.

Закон о одгоју и образовању на језику и писму националних мањина, Народне новине, 51/2000, 56/2000.

TREBAMO SE OSLOBODITI STRAHA

ALEKSANDAR TOLNAUER,
PREDSJEDNIK SAVJETA ZA NACIONALNE MANJINE

Svi oni koji kritiziraju manjinsku poziciju i prodaju floskulu o građanskom društvu trebali bi se zapitati da li neki, recimo, Nebojša može zauzeti prva tri rukovodeća mjesta u nekoj hrvatskoj političkoj stranci i da kao takav bude biran. Stalna percepcija koja se stvara u društvu da manjine imaju neka posebna prava je netočna, jer zakoni su doneseni, upravo da manjine imaju isključivo ista prava kao većina

RAZGOVARALA: **Paulina Arbutina**

SNIMIO: **Jovica Drobnjak**

S predsjednikom Savjeta za nacionalne manjine Aleksandrom Tolnauerom razgovarali smo o trenutnoj poziciji pripadnika nacionalnih manjina u Hrvatskoj, financijskim sredstvima koja se iz proračuna izdvajaju za kulturnu autonomiju te perspektivama u predstojećem razdoblju.

Hrvatska 2019. godine je evropska zemlja izraženog nacionalizma, neofašističkih poruka i govora mržnje čiji su akteri čak i sami političari. Da li se u takvim okolnostima u Hrvatskoj zadnjih godina izgubila multi-kulturalnost, različitost sa kojom smo se hvalili u pregovorima za ulazak u EU, da li su nacionalne manjine i dalje mostovi suradnje među ex-Yu državama?

Aleksandar Tolnauer: Ne volim te izraziti. Mostovi često pucaju. I to je viđeno. Ili se mostovi često ruše. Svjedoci smo na području cijele Europe, pa i u svjetskim razmjerima, strahovitog uspona radikalne desnice u čijem je središtu povijesni revizionizam koji eskalira dnevna, društvena pitanja. Taj trend toliko je uzeo maha da su na djelu čak izmjene rezultata Drugog svjetskog rata što se sa drastičnim posljedicama reflektira na aktualna pitanja. Neizrečene istine često su gore od laži. Na našim prostorima nedopustivi povijesni revizionizam se apsolutno tolerira i upravo zato je osobito opasan zbog teške prošlosti našeg podneblja, mada moramo biti svjesni i činjenice da dvadeset i kusur godina nije dovoljno dug povijesni period za razvoj demokratskih sustava. U svijetu kulture ambalaže koji prezire sadržaj, a

obožava formu, nije teško prema dnevno-političkim potrebama manipulirati pitanjem nacionalnih manjina, i to nije ništa novo, to je povijesno poznato jer se u svim kriznim situacijama napada najslabije. Bez obzira na sve okolnosti i probleme nalazimo se na stupnju pozitivnog pomaka, jer nitko više ne može u ovoj zemlji ignorirati činjenicu da su pripadnici nacionalnih manjina sastavni dio kulturnog, političkog i javnog života. Mada je o tome teško, možda i nezahvalno govoriti, jer bi mogao netko reći da se dodvoravamo vlasti. Znamo kakva je pozicija manjina bila devedesetih godina. Ne tako davno bez međunarodnog pritiska nije se moglo utjecati na rješenje niti jednog otvorenog problema. Također, svi oni koji kritiziraju našu poziciju i prodaju floskulu o građanskom društvu trebali bi se zapitati da li neki, recimo Nebojša može zauzeti prva tri rukovodeća mjesta u nekoj hrvatskoj političkoj stranci i da kao takav bude biran. Stalna percepcija koja se stvara u društvu da manjine imaju neka posebna prava je netočna jer zakoni su doneseni, upravo da manjine imaju isključivo ista prava kao većina. Bio bih najsretniji da ne moramo imati saborske zastupnike nacionalnih manjina, ni Savjet, ni vijeća za nacionalne manjine, silnu tu legislativu kojom se hvalimo, a koja je donijeta da nas zaštiti i bez koje mi ne bismo bili jednaki u sadašnjem hrvatskom društvu. Posebno u izbornom vrijeme upire se prstom u nacionalne manjine prozivajući ih se da troše državni novac, a zaboravljaju da pripadnici nacionalnih manjina i uplaćuju poreze ovoj državi. Znači, sa jedne strane nacionalne manjine se ravnopravno tretira kad uplaćuju porez

i izvršavaju svoje obaveze prema državi, a s druge strane ih se demagoški proziva da rasipaju državni novac. Etnička raznolikost je temeljno obilježje većine zemalja. Upravljanje različitostima uvijek je u rukama većine koja ima socijalni utjecaj i moć da upravlja time. Bitno je kako se upravlja tom raznolikošću i kako se ono odnosi na socijalne identitete etničke većine i manjine koji se oblikuju pod utjecajem specifičnih povijesnih, socijalnih i političkih trenutaka. Mnogi zaboravljaju da i etnička većina i etnička manjina moraju preuzeti odgovornost da u svojim javnim politikama primjenjuju politiku multikulturalnosti, a ne asimilacione politike i politike isključivanja. Samo tako se omogućava socijalna kohezija i razvoj istinskog, demokratskog društva.

**Svjedoci smo na području
cijele Europe, pa i u svjetskim
razmjerima, strahovitog
uspona radikalne desnice u
čijem je središtu povijesni
revizionizam**

No, često javni govori počinju pozdravom „Hrvatice i Hrvati“, mogu li se u tom obraćanju pronaći pripadnici nacionalnih manjina?

Aleksandar Tolnauer: Takvi govori imaju političku konotaciju i stvar su političke nekulture. Te dvije riječi izazivaju efekte podjela među onima koji ih slušaju. Svi smo mi ljudi od krvi i mesa i svatko voli, bio on većina ili manjina da se prepozna njegov identitet.

Koliko loša socijalna situacija, ekonomska kriza u zemlji utječe na jačanje nacionalizma?

Aleksandar Tolnauer: Ekonomske krize, ali i socijalne i individualne frustracije apsolutno djeluju. U teškim socijalnim i ekonomskim momentima, kada nema rješenja, prvo se potiče kult tradicije koji mi na ovim prostorima uglavnom nemamo, ali se zato odmah uspješno prizivaju ustaše, četnici i partizani, kako bi se nacionalnom kolektivitetu bacila kost oko koje će se zanimati i prepucavati. Kako bi se razumjela interpretacija povijesnih zbivanja neophodno je razviti kulturu sjećanja, a ne kulturu predrasuda i stereotipa koji stvaraju pogodno tlo za maltretiranje, isključivanje i optuživanje grupe po nacionalnoj, rasnoj, seksističkoj, vjerskoj osnovi. Određenim političkim nomenklaturama odgovara proizvodnja takvih opasnih situacija. Svi se mi vrtimo u krugu. Svi mi zajedno moramo se suočiti sa prošlošću koju ne možemo resetirati niti popravljati. Poraženi su oni koji snose teret gubitka a koji su u javnosti i u kulturi sjećanja nemoćni. To je stvar čitave kulture, a naš prostor ima viška takve prošlosti koja opterećuje sve. Maksimalno se potenciraju pitanja straha od razlika i svako izražavanje osobnog stava, različitog mišljenja pripadnika manjine, proglašava se kao čin izdaje većine iz kojeg se stvara atmosfera da je nacija ponižena za što se mora permanentno naći krivac.

U javnom prostoru nacionalnih manjina vladala je predrasuda da će se ulaskom Hrvatske u EU neriješeni problemi početi rješavati, te se mnogi i danas pitaju zašto Europa ne reagira na pojavu neoustaštva i neofašizma u Hrvatskoj?

Aleksandar Tolnauer: Sve to proizlazi iz nepoznavanja mehanizama Europske unije. Više je nego naivno očekivati i pozivati da će Europa reagirati. Dok je država bila kandidat, ta su pitanja bila aktualna i potencirana od strane EU prema specifičnosti države kandidata, ali kada smo ušli u Europsku uniju, kao i svaka članica, sami reguliramo ta sporna pitanja. Teško je povlačiti paralele između položaja nacionalnih manjina u europskim zemljama jer svaka ima svoje povijesne specifičnosti. Važno je da se povodom pitanja nacionalnih manjina primjenjuju europski standardi zaštite ljudskih prava i sloboda po kojima su svi građani Europske unije jednaki.

**Posebno u izbornom
vrijeme upire se prstom
u nacionalne manjine
prozivajući ih se da
troše državni novac, a
zaboravljaju da pripadnici
nacionalnih manjina i
uplaćuju poreze ovoj državi**

Na kojim područjima nacionalne manjine nisu uspjele ostvariti očekivane rezultate?

Aleksandar Tolnauer: Nikako ne možemo biti zadovoljni sa primjenom jezika i pisma nacionalnih manjina. Pogotovo ne smijemo prihvatiti atmosferu u kojoj se pojedino pismo stavlja u kontekst nečega što ono kao ni jedno pismo nije. Ako bi tako gledali trebalo je odmah nakon Drugog svjetskog rata zabraniti gotiku, jer su nacisti imali potrebu za tim pismom. Rak-rana nacionalnih manjina jeste pitanje medija, posebno elektronskih. Nacionalne manjine imaju razvijeno izdavaštvo, ali to danas nije popularno. Najnoviji pokazatelji govore da je televizija glavni izvor informacija i da se samo šest posto ljudi informira putem tiskovina koje nacionalne manjine proizvode. Upravo nacionalne manjine nisu uspjele iznaći put do svojih samostalnih emisija, programa i redakcija na televiziji čija je zadaća da stvara okruženje tolerancije i razumijevanje drugog i drugačijeg. Nacionalne manjine moraju stvarati svoje autorske programe. Putem medija većinski narod treba se upoznavati sa onim što jesu nacionalne manjine, sa njihovom poviješću i kulturom. Samo kada bi pogledali tko su najveći hrvatski znanstvenici i pisci, uvidjeli bi da po današnjim kriterijima, dobar dio hrvatske kulture čine i pripadnici nacionalnih manjina. Da li smo mogli bolje raditi, mogli smo, da li smo imali bolje uvjete da radimo, nismo. Neki pojedinci, pa čak i iz redova nacionalnih manjina, iz pukih osobnih interesa, neostvarenih ambicija ili neznanja, pokušavaju kompromitirati sustav nacionalnih manjina kako bi se on ugasio.

Ove godine održani su izbori za vijeća nacionalnih manjina. Kada se podvuče crta, kakvo je iskustvo?

Aleksandar Tolnauer: Zakonom o izboru vijeća i predstavnika nacionalnih manjina, konačno smo uspjeli regulirati pitanje izbornog procesa. Praksa, ali i rezultati rada vijeća i predstavnika nacionalnih manjina nisu ujednačeni u svim krajevima Hrvatske što u jednoj mjeri ovisi i od ekonomske razvijenosti i financijske težine lokalnih proračuna. Znamo vijeća nacionalnih manjina koji dobiju godišnje 2000 kuna iz lokalnog proračuna. Što s tim novcem vijeća mogu ostvariti?! Postoje objektivni problemi sa lokalnom i regionalnom samoupravom u prihvaćanju vijeća i predstavnika nacionalnih manjina kao njihovog sastavnog, savjetodavnog dijela. Moram reći da ni sami članovi vijeća i predstavnici nisu često jasni. Dešava se da se naši članovi ne obraćaju nadležnima po propisanoj, pisanoj proceduri, nego komuniciraju po principu rekla-kazala. Susrećemo se dan-danas sa problemom miješanja uloge vijeća i udruga. Predstavnike i članove vijeća predlažu udruge nacionalnih manjina i građani pripadnici nacionalnih manjina pa vijeća trebaju zastupati njihove interese, te logično i zakonski odgovaraju onima koji su ih predložili i izabrali. Ali, u praksi se dešavaju pokušaji da udruge za svoj rad odgovaraju vijećima. Svatko treba preuzeti odgovornost za svoju ulogu i rad. Jedna manjinska bolest je u tome da smo mi samostalni i da radimo što hoćemo dok to ide, a kada dođu problemi, onda se poziva i proziva. Dosadašnji sazivi vijeća i predstavnika nacionalnih manjina karakterizira visoka starosna dob članova i njihova prosječna niska razina obrazovanja, tek završena osnovna škola. Zato svi zajedno moramo jako puno raditi u uključivanju mladih i obrazovanih pripadnika nacionalnih manjina u redove vijeća i za predstavnike svojih nacionalnih zajednica. U većim gradovima, vijeća i predstavnici nacionalnih manjina imaju utjecaj na lokalnom nivou, kao recimo u Zagrebu i Rijeci.

Nikako ne možemo biti zadovoljni sa primjenom jezika i pisma nacionalnih manjina. Pogotovo ne smijemo prihvatiti atmosferu u kojoj se pojedino pismo stavlja u kontekst nečega što ono kao ni jedno pismo nije

Jedna od karika proizašlih iz Ustavnog zakona o nacionalnim manjinama jesu i zamjenici župana, gradonačelnika i načelnika u izvršnoj vlasti. Kako su se oni snašli u svojim ulogama?

Aleksandar Tolnauer: I to ovisi od sredine do sredine, od osobe do osobe. U mnogim sredinama njih se ništa ne pita, i oni su tek samo puka formalnost. Ne možemo biti zadovoljni sa takvim statusom, ali definitivno je dobro da u izvršnoj vlasti imamo svoje predstavnike. Moramo otvoreno reći da njihov utjecaj i prostor djelovanja puno ovisi od samog interesa izabranog manjinca u izvršnoj vlasti. Sada bi netko mogao reći: „Lako je iz Zagreba soliti pamet“.

Ali postoje zakoni koje treba slijediti. Savjet za nacionalne manjine jeste krovno tijelo, ali nije centralni komitet nacionalnih manjina. Mnogi od izabranih predstavnika nacionalnih manjina u izvršnoj vlasti dolaze iz političkih stranaka na čije politike ne možemo utjecati.

Na sceni nacionalnih manjina, udruge su iznikle mnogo prije političkih stranaka i vijeća, bile su temelj i kolijevka iz kojih je borba za prava i kulturnu autonomiju krenula, danas su mnoge od njih opstale i svojim kulturnim amaterizmom, umjetničkim programima, manifestacijama i izdatim publikacijama, održavaju stabilan i bogat kulturni život svojih sredina, ne samo manjinskih nego i šire društvene zajednice.

Aleksandar Tolnauer: Možemo biti ponosni na udruge nacionalnih manjina. Kada se osnovao Savjet naša zadaća je bila razvijanje udruga nacionalnih manjina koje su dio civilnog društva. Naše udruge, ustanove i asocijacije nacionalnih manjina svojim apliciranim i realiziranim programima dokazuju izraziti napredak. Financijska sredstva distribuiramo na temelju kriterija i metodologije praćenja utroška koji su ulaskom Hrvatske u EU ujednačeni sa europskim što je izazvalo jedan dio poteškoća nacionalnim manjinama. Ne smijemo zaboraviti da se putem Savjeta financiraju 54 tiskovine nacionalnih manjina, što je najveći broj u Europi. Ne želimo djelovanje nacionalnih manjina svesti na mahanje maramicom i kulinarstvo, ili kako bi kolokvijalno rekli „uz dobru kapljicu do zore“. Želimo jasno afirmirati pitanje nacionalnih manjina što je prepoznato jer u naše kancelarije često dolaze i diplomate koji nisu iz matičnih zemalja nacionalnih manjina koji žive u Hrvatskoj. Mi u Savjetu ne bavimo se samo raspodjelom financiranja kako nas mnogi gledaju kao na računovodstvo nacionalnih manjina. Savjet posjećuju, traže kontakte i sugestije predstavnici bivših republika koji još uvijek imaju volju i želju urediti pitanja nacionalnih manjina po uzoru na specifičan hrvatski model u kojem im je najinteresantnije financiranje kulturne autonomije.

Možemo reći da su nacionalne manjine dobro prošle u proračunu za 2020. godinu po kojemu će Savjetu za nacionalne manjine biti dodijeljeno 46,1 milijuna kuna?

Aleksandar Tolnauer: Proračunom za sljedeću godinu prešli smo i do sada najveću financijsku razinu iz 2009. godine. No, ne smijemo zaboraviti da je u vrijeme ekonomske krize, financiranje projekata kulturne autonomije nacionalnih manjina doživio jedan od najvećih padova. Ova Vlada pokazala je apsolutno razumijevanje za projekte nacionalnih zajednica u Hrvatskoj. Podsjećam da ne postoji niti jedan jedini dokument po kojem je država dužna financirati nacionalne manjine. Čak i Ustavni zakon propisuje da se moraju stvoriti uvjeti, ali ne kaže da su to financijska sredstva. Jedinu financijsku obavezu iz državnog proračuna Hrvatska ima prema talijanskoj i mađarskoj nacionalnoj manjini i to na osnovu potpisanih državnih sporazuma između Hrvatske te Italije i Mađarske. Ostali bilateralni sporazumi sa matičnim državama nacionalnih manjina ne obuhvataju te obaveze. Predloženi Vladin proračun u stavkama za nacionalne manjine sastavljen je na osnovu koalicijskih odnosa kao i usvojenog operativnog programa. Potrebe nacionalnih manjina su velike, ali se određuju na osnovu kriterija koje je Savjet morao uskladiti sa onim europskim, a po čemu se financijska sredstva pojedinim nacionalnim manjinama dodjeljuju na osnovu predloženih programa, a ne tzv. glavarine, odnosno brojnosti pojedine zajednice.

Ulaskom u EU otvoreni su i europski fondovi. Koliko su nacionalne manjine naučile povući sredstava iz EU fondova i time možda osigurati svoju financijsku neovisnost od vladajućih?

Aleksandar Tolnauer: Cilj jeste da se što manje oslanjamo na državni proračun, ali kao ni većinski narod nikako ne možemo biti zadovoljni učinjenim u povlačenju sredstava iz EU fondova. Kao Savjet za nacionalne manjine osjećamo potrebu da se osamostalimo u financiranju. Taj zadatak smo isticali još prije ulaska Hrvatske u Europsku uniju. Na tom polju nas čeka još jako puno posla, edukacija, ali i neophodnih financijskih sredstava kako bi obrazovali naše pripadnike. Inače, postoji zabuna da tamo negdje u EU fondovima postoji i fond za nacionalne manjine, a ne niz raspisanih natječajâ u koje ulaze i određeni elementi programa za nacionalne manjine, što su prepoznale neke naše manjine poput Mađara i Nijemaca.

Proračunom za sljedeću godinu prešli smo i do sada najveću financijsku razinu iz 2009. godine. No, ne smijemo zaboraviti da je u vrijeme ekonomske krize, financiranje projekata kulturne autonomije nacionalnih manjina doživio jedan od najvećih padova

Ustavni zakon o nacionalnim manjinama doživio je i svoje punoljetstvo. Kako riječi zakona funkcioniraju u realnom životu?

Aleksandar Tolnauer: Dugo već inzistiramo o potrebama izmjena pojedinih dijelova Ustavnog zakona o nacionalnim manjinama. Pripadnici nacionalnih manjina ne koriste niti 50 posto mogućnosti iz Ustavnog zakona o nacionalnim manjinama, kao što je isticanje pitanja i problema u medijskom prostoru, stvaranje pretpostavki za njihovo rješavanje. Društvo se razvija i Ustavni zakon nije Biblija. Istina, Ustavni zakon o nacionalnim manjinama, mogao bi se smatrati visokim demokratskim dostignućem u idealnim uvjetima čiji nismo svjedoci. Praksa je dokazala da hrvatsko pravosuđe nema ujednačenu praksu ocjene i tumačenja primjene Ustavnog suda o pravima nacionalnih manjina, posebno kada se nađe u blizini Zakona o braniteljima. Često možemo čuti da su vijeća tzv. lokalna manjinska samouprava što nije točno jer su vijeća samo savjetodavni dio, koji po Ustavnom zakonu mogu učestvovati u donošenju odluka, bez ikakve operativne uloge i stvarnog utjecaja, i zato bi jedna od neophodnih izmjena Ustavnog zakona trebala propisati veće ovlasti i kompetencije vijećima i predstavnicima nacionalnih manjina kako bi mogli utjecati na donošenje odluka na lokalnom i regionalnom nivou, ali isto tako izmjene Ustavnog zakona trebale bi donositi i izvjesne sankcije ukoliko se propisane odredbe ne provode. Besmisleno je da u pojedinim mjestima, gdje je određena nacionalna manjina u većini, uopće postoji vijeće te nacionalne manjine. U praksi ta vijeća u lokalnim

samoupravama nisu pokazala rezultate nego su otvorila front sukoba političkih stranaka. Također, smatramo da treba smanjiti ukupan broj vijeća i predstavnika nacionalnih manjina, jer su veliki problemi njihovog organiziranja. Kako bi vijeća bila operativnija potrebno je smanjiti i broj njihovih članova.

Postoji zabuna da tamo negdje u EU fondovima postoji i fond za nacionalne manjine, a ne niz raspisanih natječajâ u koje ulaze i određeni elementi programa za nacionalne manjine, što su prepoznale neke naše manjine poput Mađara i Nijemaca

Koliko bi za ostvarivanje prava bilo opasno u nepovoljnim i nesigurnim političkim okolnostima ulaziti u izmjene Ustavnog zakona o nacionalnim manjinama?

Aleksandar Tolnauer: U trenutnim gospodarskim i društvenim uvjetima izmjena Ustavnog zakona o nacionalnim manjinama nikako ne bi bila izgledna jer za njegovo donošenje potrebna je i dvotrećinska većina što je u ovom sazivu Hrvatskog sabora nemoguće.

Bliži se i popis stanovništva 2021. Znamo da mnoga prava nacionalnih manjina, kao na primjer dvojezičnost i učestvovanje u izvršnoj vlasti proizlaze iz njihovog brojnog stanja. Što možemo očekivati?

Aleksandar Tolnauer: Sve je manje pripadnika nacionalnih manjina koji se tako i izjašnjavaju. Biologija i asimilacija čine svoje posljedice. I treba skinuti kapu pripadnicima naših nacionalnih zajednica koji u ne baš lakim uvjetima održavaju svoj identitet često bivajući podcijenjeni i u svojoj sredini. Na prošlom popisu stanovništva, u suradnji sa tadašnjim Ministarstvom uprave, uspjeli smo da i pripadnici nacionalnih manjina budu popisivači. No, bitno je i kako će pitanja biti formulirana. Mojoj, jevrejskoj nacionalnoj manjini kao i još nekima, ista je narodnost i vjeroispovijest. Neki su upisivali samo narodnost, neki samo vjeroispovijest što dokazuje činjenica da imamo veći broj pripadnika naše Židovske općine gdje svaki pojedinac mora dokazati svoje porijeklo, nego što nas ima na popisu u tom mjestu. Proces asimilacije u desetogodišnjem periodu prirodno iznosi dva posto, ali u određenim političkim uvjetima zaprima i veće razmjere pred kojim ne smijemo zatvarati oči. Iseljavanje je veliko, ali zanimljiva je stvar da iseljavanje pripadnika nacionalnih manjina nije značajnije u njihove matične zemlje. Za uspješniji ishod popisa stanovništva 2021. svaka pojedina nacionalna manjina zajedno sa svojim crkvenim institucijama kod svojih pripadnika mora raditi na oslobađanju od tzv. zadanog straha od izjašnjavanja svoje nacionalne pripadnosti što je dakako osobna stvar pojedinca.

ŠTO JE TO MAGIČNO U UNIFORMI?

RADO SRBIN IDE U POLICAJCE

PIŠE: Bojan Munjin

Postoji legenda kako balkanski narodi vole uniformu i kako, da se sjetimo one kazališne predstave, „rado ide Srbin u vojnike“ te da se ti isti narodi plaše policijskog pendreka i vojničke čizme. Ima u tome dosta istine, ali razloge za tu ljubav i strah treba tražiti u historiji koja je oblikovala stanoviti mentalitet ljudi, a ne u nekakvim „krvožednim“ osobinama specifičnog naroda i prostora

U Beogradu se već godinu dana razmišlja o tome da se osnuje stalni muzej policije Srbije. Takve muzeje imaju i druge države Evrope i svijeta, a turbulentno područje Balkana, na kojem je policija i u mirnim i u dramatičnim vremenima, kako se to u narodu kaže, vrlo često „postupala po naređenju“, daje toj ideji više nego uvjerljivi razlog. Postoji legenda kako balkanski narodi vole uniformu i kako, da se sjetimo one kazališne predstave, „rado ide Srbin u vojnike“ te da se ti isti narodi plaše policijskog pendreka i vojničke čizme. I u jednome i u drugome ima dosta istine, ali razloge za tu ljubav i strah treba tražiti u historiji koja je oblikovala stanoviti mentalitet ljudi, a ne u nekakvim „krvožednim“ osobinama specifičnog naroda i prostora. Taj balkanski narod, bježeći od nasilja raznoraznih osvajača, u prvom redu je tražio zaštitu za svoj miran život, no komplicirana prošlost u ovim gudurama, u kojima je uvijek bilo više zulumata, a manje pravne države, pobrinula se da crta između spasilaca i nasilnika često bude mutna i nejasna. Kratko rečeno, balkanski prostor i Srbija u njemu, kao „kuća na putu između tri kontinenta“, uvijek je do današnjeg dana bio arena nadmetanja i sukoba raznoraznih sila, bjelosvjetskih i lokalnih, pa je ustroj institucija često na paradoksalan način išao ruku pod ruku sa njihovom razgradnjom. A taj obezglavljeni narod nikada nije sasvim jasno znao da li treba da ide u zatvor ili u zbjegove,

da li da čeka pravdu i sudove ili treba da ide u ratove, bune i revolucije. Da li da vjeruje u vrijednosti sistema, ili da vjeruje u svoje vođe, koje su još do jučer bile uzdizane u nebesa, a već sutra će biti bačene u blato.

Prvi policajci

Prema onome što se iz povijesti do sada zna prvi policajci zabilježeni su u Srbiji još u doba Nemanjića u 14. vijeku kao „naročiti ljudi, brkati stražari, odeveni u crno odelo“. Kefalija, gradski poglavar i šef policije u istoj osobi – bio je zadužen i za javnu bezbjednost, a posebno za sigurnost na putevima, na kojima su trgovci, putnici namjernici, svadbene povorke ili sirotinja, bili laka meta za razbojнике, hajduke i secikese svih fela. Preteča moderne srpske policije osnovana je u Prvom srpskom ustanku, između 1804. i 1807. godine, kada je formirana „redovna i stalna policija“ u Beogradu. Tu „policajnu vlast“ činili su šef policije, „policajmajstor“, neophodan broj „liktora“ ili gardista, kao i pisari i „panduri“. Riječ „pandur“ danas predstavlja žargonski i pogrdni izraz za policajca, no on je prije dvjesto godina bio u službenoj upotrebi; dolazi od stare srpske riječi „pudar“ – u isto vrijeme čuvar polja, kao i osoba koja utjeruje strah u kosti, a isti naziv korišten je i u austrougarskoj terminologiji i označavao je pripadnike vojno-polijskih snaga koji su jedno vrijeme čuvali granicu tadašnje Austrougarske carevine od upada Turaka. Uglavnom, u januaru 1811. prva vlada ustaničke Srbije, „Praviteljstvujušči Sovjet Srbski“, koji su činili „popečitelji“ novoustrojenih ministarstava, predložio je za ministra unutrašnjih poslova Jakova Nenadovića, kome je Karađorđe Petrović uputio i odgovarajuću diplomu. Od tog trenutka počinje historija Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije. Godine 1828. u Beogradu je ustanovljena funkcija varoških pandura nad kojima je vladao tzv. buljukbaša. Od 1830. do 1832. godine najpoznatiji šef beogradske policije bio je čuveni pjesnik Sima Milutinović Sarajlija.

Sve do stjecanja pune nezavisnosti Srbije 1878. godine, *Ministarstvo unutrašnjih dela* imalo je važnu ulogu staranja o javnom redu ali je predstavljalo i svojevrsnu mimikriju vojnih jedinica, jer Srbija kao tadašnja autonomna pokrajina Otomanskog carstva, nije imala pravo na redovnu vojsku. Arhitekt te formalne policije i neformalne vojske bio je knez Miloš Obrenović, kojem su te jedinice služile za obranu protiv Turaka, ali i za obranu vlastite autoritarne vlasti pa historičari takve jedinice smatraju „početkom loše tradicije koja će se nastaviti do polovine XX vijeka ali i kasnije...“

U tom smislu knez Miloš je osnivač i prve službe državne bezbjednosti: već aprila 1831. on uredbom ustanovljava „tajnu policiju za političke poslove“ pri beogradskoj policiji. Glavna naredba kneza Miloša tadašnjem načelniku Centra DB-a za grad Beograd glasila je „da samim sobom svim mogućim sredstvima istražujete pravo mišljenje Beograđana i u istom obitavajućih stranaca o nama i našoj vladi“. Postoji i anegdota kako je knez Miloš jednom prilikom podigao poreze i zatim pitao svog šefa policije, čuvenog Tomu Vučića Perišića: „Buni li se narod?“ Šef policije je odgovorio potvrdno. Miloš je samo odmahnuo rukom. Drugom prilikom, kada je Miloš ponovno podigao poreze, opet je pitao šefa policije za stanje na terenu. „Narod ćuti“, rekao je šef policije. „Onda hitno smanjij poreze“, naredio je knez. S obzirom da je u narodu neprestano vrilo, i u odnosu na opću želju da se Turci konačno zbace s leđa, i u odnosu na vlastite socijalne nedaće, u svakom srezu je postojao barem po jedan seoski kabadahija koji je pretendirao da podigne opći ustanak. Knez Miloš, iako potpuno nepismen, jako je dobro mogao predvidjeti šta se sa bilo koje strane iza brda valja, pa je ustanovio specifični tip ne baš umilnog vladanja za koji mu je bio potreban pozamašan policijski aparat. S Turcima je često stupao u „neprincipijelne koalicije“, dok je neke narodne bundžije potkupljivao, a druge je skraćivao za glavu.

Balkanski prostor do današnjeg dana bio je arena nadmetanja i sukoba raznoraznih sila, bjelosvjetskih i lokalnih, pa je ustroj institucija često na paradoksalan način išao ruku pod ruku sa njihovom razgradnjom

Prvi žandari

Tada se pojavljuju i žandari, policajci posebnog kova, modernim rječnikom rečeno – pripadnici specijalnih jedinica, koji sredinom 19. stoljeća, prema raspoloženju u čaršiji, nisu u Srbiji bili baš na dobrom glasu, a nisu to bili ni poslije. Ono što je dakle važno za fenomen srpske policije, od tadašnjih vremena sve do danas jest njeno neprestano djelovanje u opasnim i neizvjesnim okolnostima, u kojima je ona postupala, malo po turskim „fermanima“, malo po novo-uspostavljenim zakonima, malo po naredbama „odozgo“, ali nikada nije kucala na vrata nježno i u rukavicama. Djelovanje policije i žandara iscrpljivalo se u stalnim sukobima sa osmanlijskim vojnim posadama, ali također i u stalnim incidentima sa hajducima i odmetnicima, a s treće strane tu su bile neprestane bune naroda protiv vlastitih vladara. Historija bilježi oko pedesetak buna u Srbiji u to vrijeme – i policija se sa svojim žandarima pretvorila u jedinice koje su knutom i čizmom zavodile red. Ne treba zaboraviti da su od 1817. do 1934. godine ubijena tri srpska i jedan jugoslavenski kralj te da je s prijestola protjerano ili abdiciralo u istom periodu dva puta više krunisanih glava. Bilo je i neuspjelih atentata, a onaj koji je na kraju ove crne liste na žalost uspio bio je atentat na premijera

Đinđića u martu 2003. godine. Nakon ovog atentata pokrenuta je ogromna policijska akcija pod ne baš umilnim nazivom, „Sablja“, u kojoj je u istrazi kroz policijske ruke prošlo deset hiljada ljudi, među kojima i „brojne političke i estradne ličnosti“. Kako i ne bi: za Đinđićem je Srbija tugovala, ali se u pojedinim dijelovima Beograda slavilo i otvarao se šampanjac. Isto se dogodilo i sto godina ranije kada je prilično surovo bio ubijen kralj Aleksandar Obrenović i njegova supruga Draga Mašin; već sljedećeg jutra Knez-Mihajlova je bila prepuna ljudi koji su pucali iz pištolja i sijali od zadovoljstva.

Kako bilo, ukazom kneza Mihaila iz 1861. godine službeno je osnovana Žandarmerija i ona se proslavila već sljedeće godine obračunom s turskim vojnicima na čuvenoj Čukur česmi u Beogradu, kada je ova jedinica spasila srpsku prijestolnicu većih razaranja. Među ovih 50 buna srpskih seljaka protiv rođenih vladara najslavnija je bila Timočka buna, nakon koje će glavno oružje žandara, gdje god se oni pojavili, biti strah. Okidač za tu bunu bila je odluka kralja Milana Obrenovića da se narodu Timočke krajine oduzme oružje, kao i da se ne prizna pobjedu Radikalne stranke na izborima. Buna širokih razmjera ugušena je za deset dana: stotinu vođa bune osuđeno je na smrt, a šesto ih poslano na robiju. Nešto slavniji datum srpske žandarmerije, nakon Čukur česme, bio je 50 godina kasnije, 7. oktobra 1915. u Prvom svjetskom ratu. Tada je u obrani Beograda pred austrougarskom ofenzivom odred beogradske žandarmerije, nakon čuvenog govora majora Dragutina Gavrilovića, krenuo u svoj zadnji juriš i izginuo je do posljednjeg čovjeka.

Prema onome što se iz povijesti do sada zna prvi policajci zabilježeni su u Srbiji još u doba Nemanjića u 14. vijeku kao „naročiti ljudi, brkati stražari, odeveni u crno odelo“

Ono što je važno jest da se paralelno sa borbom protiv Turaka, despotija, buna, hajduka i atentata, srpska policija polagano i postupno transformirala u koliko je moguće ozbiljnu državnu instituciju. Tako je već 1813. godine, usred Prvog srpskog ustanka štampan policijski priručnik pod naslovom „Policija po izloženju g. Sonenfelsa“, a prijevod na srpski je učinio, kako je tada pisalo, „zakleti advokat Simeon Petrović“ iz Temišvara. Srpska policija još od 1846. godine surađuje s evropskim policijama; 1898. sudjeluje na kongresu u Rimu posvećenom „antianarhističkoj borbi“, kao i na Međunarodnom policijskom kongresu u Beču 1923. godine. Tridesetak godina kasnije, 1956. predstavnici, tada jugoslavenske policije, sudjelovali su također u Beču u osnivanju Međunarodne organizacije kriminalističke policije – Interpola.

Prvi milicajci

Starojugoslavenske žandare nakon 1945. zamijenila je narodna milicija i – socijalistička tajna služba. Šef policije u Srbiji postao je Slobodan Penezić Krcun, „hleb i otrov“ partizanskog pokreta, koji je u jednom razgo-

voru sa književnikom Borislavom Mihajlovićem Mihizom priznao da su mu „ruke krvave do ramena“ a masovne egzekucije protivnika Titovog režima objašnjavao je jednostavnom rečenicom: „Proletarijat će uništiti svakoga ko stane na put njegovoj revoluciji“. Relativnih 45 mirnih godina socijalističke Jugoslavije, barem što se policije tiče, prošlo je po formuli „OZNA sve dozna“, odnosno u stalnom pritajenom strahu običnih smrtnika da ne treba baš pred svakim lajati protiv sistema i vlasti i da se drugovima milicajcima na ulici i u prometu nikako ne treba zamjerati. S obzirom da je federacija bratskih naroda i narodnosti u toj Jugoslaviji neprestano federirala i njena policija morala je kako zna i umije da pazi ne samo na mir i red nego i da štiti građane od njih samih i da poduzima tajne pothvate protiv onih koji su radili protiv te Jugoslavije, federacije i socijalizma. Analitičar policije iz Titovih vremena, kao i ovih današnjih, novinar Marko Lopušina, tvrdi kako se jugoslavenska tajna policija umiješala u balkansko podzemlje u Evropi u borbi protiv političkih emigranata. On kaže: „Generalna priča je bila da je naša državna policija organizovala naše kriminalce i tako je nastala jugoslovenska mafija u zapadnoj Evropi, da ubija političke emigrante. Svako svoje. Tako su Srbi komunisti ubijali Srbe četnike, Hrvati komunisti ubijali su ustaše, Slovenci su ubijali Belu gardu, a naši su imali i zadatak da ubijaju Albance na Kosovu. Željko Ražnatović Arkan je kao jedan od takvih državnih likvidatora ubio petoricu – tri Albanca, jednog ustašu i jednog četnika.“ Prema riječima Lopušine, državni mentor svih tih „krimosa“ u zadnjim godinama Jugoslavije bio je Vlasta Petrović, čuveni Vlasta Savezni, suradnik Stane Dolanca, ministra unutrašnjih poslova, „koji je stvorio čitavu plejadu tih ljudi koji su, kad se zaratilo, došli kući da vode ‘patriotski’ rat“. Tako su staljinističke metode Titove političke policije, kaže Lopušina, bile zamijenjene Miloševićevom taktikom državnog terorizma, a sa Arkanom kao simbolom veze između kriminala, politike i državnih interesa, počinje i priča o raspadu Jugoslavije, jer će čitava plejada tih junaka iz podzemlja naći mjesto u prvim redovima borbe „za našu stvar“ već prema tome s koje strane Drine su se u tom trenutku nalazili.

Ta mračna priča jugoslavenskih ratova u devedesetima nastavlja se djelovanjem svih tih paravojnih formacija; „Arkanovih tigrova“, „Škorpion“, „Žutih osa“ i mnogih drugih, u kojima su sudjelovali bivši kriminalci i tadašnji policajci, oficiri JNA u penziji i novopečeni nacionalistički urlatori, nad kojima su, u strogo kontroliranom kaosu, kako kaže pokojni beogradski novinar Dejan Anastasijević, bdjeli lordovi policije i vojske. U svim tim poslovima podvučenim krvlju miješale su se tvrde činjenice o okrutnim masovnim ubojstvima i bezočnim pljačkama, sa pragmatičnim ciljevima novonastalih država i legendama „iz prve ruke“ o tome tko je sve sa kim šurovao i zašto. Osim toga, nije nikakva tajna da su razne policije u devedesetima bile nezaobilazni punkt *distribucije užitka i straha*; preko njega se otimalo, trgovalo i preprodavalo sve, od stoke i nafte, preko oružja do droge, alkohola i cigareta. Vic o policajcu koji negdje na Balkanu sredinom 90-ih dolazi popu na ispovijed, crnohumorno govori o šizofrenoj atmosferi toga vremena. Policajac kaže tiho popu: „Oče, teško sam zgriješio. Moji kolege i ja preprodali smo deset ukradenih automobila u obližnjem selu.“ Pop odgovara: „Sinko, ja ispovijedam samo za bijelu tehniku. Krađe automobila ispovijeda pop koji dolazi u četvrtak.“ Prema izvještaju ekspertne grupe Ujedinjenih nacija iz 1994. godine, na teritoriji bivše Jugoslavije djelovale su 82 paravojne grupe, od kojih su 55 bile srpske, 13 hrvatske, a 14 bošnjačke. One su bile

različite po nacionalnoj i političkoj orijentaciji ali jedno im je bilo zajedničko: u osvajanjima gradova i sela nisu uzimale zarobljenike...

Dvostruko lice

Kada se nakon decenije ratova, državnih prevrata, mutnih ubistava i kriminala, ugasio pepeo sa zgarišta i slegla zemlja sa nebrojenim leševima, srpska policija, javna i tajna, postala je u vrijeme premijera Đinđića koliko toliko normalna državna institucija. Na čelo Bezbedonosno-informativne agencije (BIA) došao je diplomirani pravnik Goran Petrović. Na toj funkciji nije se zadržao dugo; nakon ubistva premijera državni poslovi i kadrovska kombinatorika otišli su u drugom smjeru, a Petrović je nekoliko godina kasnije napisao knjigu pod crnohumornim naslovom „Vesela Udba“. Prema autorovim riječima u knjizi su „Tito, Dolanc, Stanišić, ‘Arkan’, ‘Maka’ i ‘Čume’ sporedni junaci“ a čitava knjiga, kroz niz anegdota iz rada Službe, željela je da demistificira njen rad i da njezine službenike pokaže kao obične ljude od krvi i mesa. „Pošto je zahvaljujući sada već opštepoznatim aktivnostima jednog broja ludaka, kriminalaca i ubica, koji su na žalost bili ne samo radnici, već i najviši rukovodioci i funkcioneri Službe krajem devedesetih, cela služba je satanizovana i stavljena na stup srama, pa sam osetio potrebu, i kao običan pripadnik Službe, a kasnije i kao njen čelnik, da onaj njen normalni, profesionalni i nedužni deo zaštitim od tih neumesnih optužbi i paušalnih kvalifikacija“, kaže autor u uvodu knjige. Nakon veselih zgoda na rubu ironije Petrovićeve knjige, ostaje taj naknadni doživljaj o dvostrukom licu, ne samo policije, nego i institucija, sistema i vlasti na Balkanu, koji su u očima svojih građana u raznim vremenima mogli biti i mila majka i zla maćeha.

Prema izvještaju ekspertne grupe Ujedinjenih nacija iz 1994. godine, na teritoriji bivše Jugoslavije djelovale su 82 paravojne grupe, od kojih su 55 bile srpske, 13 hrvatske, a 14 bošnjačke

Mnogi od opisanih „junaka“ iz 90-ih susreli su se sa svojom sudbinom i pravdom; neki su u zatvoru a neki su pod zemljom, ali ta pravda nikada neće moći namiriti patnju, užas i smrt desetina hiljada običnih ljudi koji u tim ratovima i turbulentnim vremenima nisu ni luk jeli ni luk mirisali a stradali su od ljudi koji su bili ponosni na svoje šarene policijske ili vojne uniforme. Odgovornost za djelovanje u takvoj uniformi uvijek pada na dušu onih koji je nose ili onih koji takvim ljudima naređuju, ali fenomen „otrova i meda“ takve uniforme vraća nas na početak ove priče, na tragični prostor Balkana, na kojem sve do danas nikada nije bila sasvim jasno uspostavljena veza između institucija i reda, zakona i pravde, vladavine i sistema. Do god bude tako i policija će na tom mutnom prostoru u kojem „pokućstvo neprestano pleše“, kako kažu sociolozi, egzistirati na tankoj oštrici između osjećaja sigurnosti, mržnje i straha običnih građana.

RASPRAVE O NOTORNOM (25)

SALVETA

PIŠE: Goran Babić

Da je heroj znao, prije nego što je kročio i koraknuo na minu, da je eksploziv na to mjesto posadio njegov dragi i ljubljani vođa na domjenku na nekoj ergeli – zašto bi budući pokojnik (ili invalid) letio u zrak / vazduh kad je sve već riješeno i uglavljeno na nevažnoj hartiji bačenoj vjerojatno u kantu za smeće?

Kad prođe sadašnja tabloidna epoha i kad neki budući pisac za dvjesto – tristo ljeta počne da piše o sukobima iz devedesetih godina prošlog stoljeća na ovim prostorima, neće mu biti teško da krsti, odnosno da imenuje ratove iz tog davnog doba. Mislim da će ih zvati okršajima na salveti.

Povijesna znanost poznaje takve (ili slične) slučajeve pa kad se spomenu na primjer Termopile, misli se na Leonidu, a kad se prozove Vaterlo odmah je tu i Napoleon, onaj prvi i jedini, Bonaparta, imperator što počiva u Domu invalida u Parizu, gdje se svaki namjernik, koji hoće iz visine pogledati njegov grob, prethodno mora sagnuti, pognuti, tj. pokloniti...

U našem slučaju, jedan ovlašni crtež na salveti označava suštinu ratovanja za Bosnu i Hercegovinu, hoćemo reći njezinu podjelu. Da li je dotični crtež crtao Milošević ili Tuđman (u Karađorđevu, Dobanovcima ili Tikvešu) manje je važno, premda je i takav detalj za nekog budućeg istraživača od nekakvog značaja. Bilo ovako ili onako, spomenuti je nacrt na salveti (da ne kažemo na ubrusu) odigrao važnu ulogu u potonjim dejtonskim pregovorima i dogovorima, a možda čak i danas potajno igra jednako važnu ulogu.

Zaboravljena je, naime, u suvremenom javnom govoru davnašnja formula zvana „krst i nekrst“, koja mene, i inače sklonog rješenjima, navikama i običajima praotaca, neodoljivo asocira na više nego srdačne odnose Milorada Dodika i Dragana Čovića s jedne strane te mrzovolju Đaferovića s druge. No svako svoga Erdogana ima.

Vratimo se laganoj hartiji i šaradi na njoj. Čak ni upućeniji dugo nisu znali za taj papir. Slavna Šarinićeva knjiga pod spektakularnim naslovom „Moji pregovori sa Slobodanom Miloševićem“ (!) potvrđuje prethodnu re-

čenicu iako salvetica žalosnom Šariniću nije služila za pisanje / risanje bilo čega, već za brisanje ustiju poslije zalogaja. Kakav bi tek naslov bio da je ovaj šef kabineta svojom rukom iscrtao buduće granice zaraćenih komšija?!

Zbog tajnosti dugotrajnih prijateljskih pregovora dvojice poglavara, mnogi su nesretnici s obje strane u međuvremenu i neznanju položili svoj život (invalidi organe) kao žrtvu za svetu domovinsku, otadžbinsku stvar. Zar ne bi, recimo, poneki (a možda i mnogi) dobrovoljci i dragovoljci podjednako ustuknuli pred minskim poljem da su znali to što nisu znali? Da je takav heroj znao, prije nego što je kročio i koraknuo na minu, da je eksploziv na to mjesto posadio njegov dragi i ljubljani vođa na domjenku na nekoj ergeli – zašto bi budući pokojnik (ili invalid) letio u zrak / vazduh kad je sve već riješeno i uglavljeno na nevažnoj hartiji bačenoj vjerojatno u kantu za smeće? Da li današnji ministri Tomo Medved i Zoran Đorđević više vjeruju tom legendarnom crtežu ili minama? Je li uopšte crtež ikada nacrtan? Jesu li mine postavljene? Jesu li apsurdna možda ova i ovakva ova pitanja ili stvarnost, koja ih je proizvela? Toliki su nesretnici, naime, po rovovima ginuli dok su glavari nazdravljali jedan drugom ispijajući blagi rizling, nešto lagano.

U našem slučaju, jedan ovlašni crtež na salveti označava suštinu ratovanja za Bosnu i Hercegovinu, hoćemo reći njezinu podjelu. Da li je dotični crtež crtao Milošević ili Tuđman manje je važno

Vidimo da je Bosna / Hercegovina cjelovita, doduše malkice podijeljena. Vidimo da su obavljena silna etnička čišćenja. Vidimo da više nema miješanih brakova. Vidimo da je privreda uništena i potajkunčena, a omladina iseljena. Da se mene nešto pita ja bih onaj ubrus (sve sa crtežom) izložio kao eksponat u Luvru, Ermitažu, Partenonu, Britanskom muzeju ili u nekoj od bogatih američkih galerija kao ilustraciju kraja dvadesetog vijeka u staroj, umornoj Evropi, kadrož svakako da riše kao Hijeronimuš Boš. Smrt do smrti, smrt su stope moje – pisao je nekada Kaštelan.

Ali, koliko se može vjerovati Šariniću kome predgovor piše jedna lažljivica (Vesna Škare Ožbolt)? Već sam naslov knjige, to agresivno isticanje vlastite (inače minorne) ličnosti u turbulentnim zbivanjima u koje je ta ličnost slučajno upala, daje osnov za sumnju. Šarinić, skromni šef Tuđmanovog kabineta, jest tek čedo projekta zasnovanog na laži te je logično da toj globalnoj laži ni sam nije mogao umaći. Sasvim je druga stvar što su istu laž platili svojim glavama i udovima hiljade i tisuće nezalica.

A da šef kabineta možda nije sačuvao salvetu? Ne bi me začudilo da papirić s mapom iskrasne kroz nekih 200 – 300 godina, u rukopisu onog budućeg pisca s početka ovog teksta.

ПОЛОЖАЈ И ПЕРСПЕКТИВЕ СРБА У СЕВЕРНОЈ МАКЕДОНИЈИ

ПРАВО НА ПОСТОЈАЊЕ

ПИШЕ: **Иван Стоилковић**

Резултати политичке борбе аутентичних представника Срба у Македонији су видљиви: Свети Сава је законом проглашен националним празником Срба Македоније, оформили смо Агенцију за права заједница, изборили се да српски језик буде проглашен службеним у три општине, поставили споменик цару Душану и повећали заступљеност Срба у државним институцијама за више од једне трећине за протеклих година, од 1,4 на 1,9 процената, али то није довољно

Приближава се крај још једне изузетно турбулентне године, време када се обично своде рачуни за прошлу и праве планови за идну годину, па зато као председник Демократске партије Срба Македоније, најаутентичније и свакако, најутицајније српске организације на овим просторима, са задовољством сам прихватио захтев да дам бар летимичан поглед на положај Срба и перспективе у сада већ Северној Македонији, и да укажем на широк спектар великих, не само политичких него и егзистенцијалних проблема са којима се суочавамо.

Одговорност за положај српског народа је у последње три године преузела СДСМ, партија Зорана Заева, а посредно и формални Срби у њиховим редовима, неки политички субјекти и неке НВО са српским предзнаком, иначе само фолклорни елементи у јавном животу, у пракси коришћени као директни учесници обојене револуције у Македонији и извршиоци и апологети једне крајње проблематичне политике.

Без обзира на то, Демократска партија Срба Македоније просто није у ситуацији да остане по страни у процесу апсолутне дезинтеграције македонског друштва које на најбруталнији начин оставља последице и по наш биолошки опстанак у Македонији, из разлога што се држимо начела да свако ко зна корене сопствене породице и историју свог народа, у леђа му гледају преци, а из будућности га гледају потомци!

Варијабле и константе

Елементарна анализа проблема наводи на закључак да положај Срба у Северној Македонији зависи од много променљивих чинилаца: актуелне власти, свеукупних политичких односа, степену економског развоја, међународне ситуације и добре или лоше организованости нас самих. Све су то варијабиле, а постоји једна константа — наша матична држава Србија са својом уставном и исконском обавезом да брине о сопственом народу у дијаспори и Србима у региону.

Македонија је још од осамостаљења што директно, што индиректно, углавном по страном диктату, скоро увек активно била укључена у све активности које се не могу окарактерисати као пријатељске према Србији и Србима, и то како на домаћем тако и на међународном плану. Дobar део активности био је усмерен на аутентичне српске невладине организације и политичке партије са циљем да се обезвреди њихов ауторитет и интегритет, и да у коначници буду елиминисане из јавног и политичког живота, што нас политичке представнике не ослобађа одговорности за сопствена чињења и нечињења.

Својим деловањем у оквиру политичких и невладиних структура значајно смо се одупирали и одупиремо њеној константној политици и њеном пристанку на формулу да антисрпство буде њена есенција и једини разлог њеног постојања, иако су притисци у том циљу страховити и континуирани. Срби Македоније су били изложени свим притисцима који се на људе могу применити (медијским, психолошким, политичким и економским) — добар део тога и преко инсталираних сународника — али смо себи поставили један нимало лак и, у исто време скоро немогући циљ: изборити се за јасну позицију у политичком животу Македоније и избећи замку да српски фактор постане ништа више од НВО фолклора. Значајно је споменути да смо постали препознатљив политички чинилац македонског друштва, и поред тога што се стално покушава, некад мање, некад више успешно да се тај положај доведе у питање.

Резултати политичке борбе аутентичних представника Срба у Македонији су видљиви: Свети Сава је законом проглашен националним празником Срба Македоније, законом смо оформили Агенцију за права заједница, чија се самосталност предложеним законским променама од стране већине Зорана Заева доводи у питање, изборили се да српски језик буде проглашен службеним у три општине, поставили споменик цару Душану у његовој некадашњој престоници, реализовали пројекат обнове и заштите споменика на Зебрњаку и веома успешно организовали обележавање сто година Кумановске битке, повећали заступљеност Срба у државним институцијама за више од једне трећине за протеклих година, од 1,4 на 1,9 процената, што је сасвим могуће више него што наша бројнија браћа у Хрватској имају.

**Демократска партија Срба
Македоније просто није
у ситуацији да остане по
страни у процесу апсолутне
дезинтеграције македонског
друштва које на најбруталнији
начин оставља последице и
по наш биолошки опстанак у
Македонији**

Исто тако, веома је значајно прибележити и неуспехе. Посебно бих издвојио наш неуспех по питању информисања. Свакако треба нагласити да нама није потребно информисање на српском језику које ће серверати македонску државну пропаганду, нама је потребно информисање које ће имати чисто национални, информативни и васпитно-образовни карактер. У том циљу покренули смо политички сајт срби.мк који већ у зачетку даје неке, али још увек не довољно добре резултате. Само за неколико месеци наш је сајт постао посећенији од неких са вишегодишњим постојањем за више од десет пута.

Долази време када ће бити потребно да још једном покушамо да будемо бољи него што смо у неком другом времену били и него што вероватно и реално јесмо. Време када ће бити потребно да се боримо и сами са собом, и да савладамо, када год је то могуће, и где год је то могуће, све своје слабости.

Жао ми је што веома мали број Срба из матице и окружења суштински и стварно познаје уставно-правни систем Републике, сада већ Северне Македоније. Наметнути Охридски споразум није донео само мир у Македонији, већ је активирао и механизам моћног уцењивачког капацитета, а држава је претворена у атипичну форму демократије, где уз активно међународно посредништво уставно правни систем све више постаје предмет политичких договора који још више блокирају функционисање институција система, којима ауторитет очајнички недостаје.

Подвала изнутра

Увођење Тиранске платформе у политички живот Македоније није ништа друго до практични увод у опасни и од споља нам наметнути федерализам. А он недвосмислено излази ван уставног оквира (чак и од најлибералнијих тумачења Охридског споразума).

Пут ревизије историје је почео, мораће наша деца да као обавезни језик, поред македонског уче албански, а не српски. Иницијатива неких српских НВО, као на пример она о факултативном изучавању српског језика, суштински представља велику подвалу српском народу, и није ништа друго до смоквин лист врховистичке политике ове владајуће структуре, чији ће резултат у крајњој инстанци бити гашење и последње две преостале основне школе где је обавезно изучавање српског језика, у Чучер Сандеву и Старом Нагоричану.

**Значајно је споменути да
смо постали препознатљив
политички чинилац
македонског друштва, и
поред тога што се стално
покушава, некад мање,
некад више успешно да се
тај положај доведе у питање**

Живот у двонационалности, албанској и северномакедонској где ћемо у најскоријој будућности изгубити и свој тешко стечени уставни статус биће пун изазова, врховистичка политика и отворена бугаризација биће изазов за здрави разум и нормалност и управо овакви проблеми и друштвене тенденције постављају питање колико ће нас и каквих у будућности бити.

Као што се може видети, постоје и отвараће се бројни проблеми, од егзистенцијално економских, до егзистенцијално националних. На жалост крај 20. века дочекали смо као лак плен, огњишта наших сународника у региону претворена су у згаришта, читаве области на којима смо вековима пребивали остале су пуне и данас њима тумарају још само мртве српске душе без смираја у небројеним добро сакривеним масовним гробницама остављене од злотвора чак и без опела. Колико нас је преживело, какви су нам капацитети, хоће ли ово наше страдално историјско искуство бити довољан подстрек да опет успоставимо континуитет са својим прецима, јесмо ли свесни разорности одсуства духовности по нашу способност расуђивања, и да ли смо овако сурово национално опустошени, верски обезличени и појугославлени спремни за оздрављење?

Да ли читаоци овог текста знају, претпостављам да не, да је такозвана Тиранска платформа прошла у Собрању Македоније уз српски

глас? Знају ли да је Споразум са Бугарском у Собрању прошао такође уз српски глас? Или да је оваква антисрпска политика дошла као резултат подршке, заблуде, непросвећености и издаје наших сународника? Ето правих правцатах, језивих примера нашег времена у Македонији. Ко би иначе и какви су то људи који могу то да раде, да учествују активно у подршци бездушним убицама наше деце, бугаризацији нашег историјског наслеђа у Македонији и брисању свега српског? Али увек има несрећника и већ искусних вишеструко проверених српских издајника који не презају ни од чега, па ни од Бога.

**Живот у
двонационалности, албанској
и северномакедонској где
ћемо у најскоријој будућности
изгубити и свој тешко
стечени уставни статус биће
пун изазова, врховистичка
политика и отворена
бугаризација биће изазов за
здрави разум и нормалност**

Да не би било погрешног тумачења или забуне, најконкретније, држава Србија, македонској мањини за очување и неговање традиције и њеног националног, културног и духовног идентитета годишње исплаћује око пола милиона еура и сада ће се са новим променама закона тај износ удвостручити, што када је случај са средствима која македонска држава годишње исплаћује српским НВО, није случај и ти износи су више него понижавајући. Толико о принципијелности и коректности са којом се суочавамо!

Моје наде да смо достојни својих предака све више губе реалну садржину, јер се на обележавању, можда најважније годишњице, Кајмакчаланске битке и пробоја Солунског фронта, епског херојства и страдалиштва нашег народа на српском војничком гробљу у Битољу није појавио нико од Срба, самозваних бораца за српску каузу и њихових организација и поред тога што су ове године од државе Србије скоро сви добили одређена материјална средства за очување и неговање националних, културних и других особености српског народа. Срамота за њих свакако, надам се да ће држава Србија из овога извући одговарајуће поуке.

Квадратура круга

Третирање највећих македонских партија од стране нашег народа у Македонији као непомирљивих политичких и историјских полова, а не као партнере преко којих би побољшавали сопствени положај — је

једна од удица које смо лако прогутали — и која је најбољи пут који ће нас уколико се не дозовемо памети, одвести тамо где ће нам ближи бити датум нестанка на овим просторима, од нашег опстанка.

**Што се Србије и
Срба у региону тиче,
најконкретније, нама
је у борби за опстанак
и очување српског
националног, културног
и духовног идентитета
потребна организована,
сврсисходна и систематска
подршка српских државних
институција и пријатељске
јавности у Србији и ван ње,
јер је она пресудна за успех
свих наших залагања**

Ова и оваква геополитичка квадратура круга са називом Северна Македонија све више подсећа на ГМО структуру, где је македонизам као природно везивно ткиво изгубио своју суштину и садржину и све је извесније да ће веома тешко преживети без великог прегнућа, зато је све очигледније да недостаје или да је држави потребна нова национална и политичка парадигма, јер је ова досадашња, суштински антисрпска геополитичка парадигма заувек пропала, јер не само да није дала никакав резултат, него напротив, постала је проблем са регионалним импликацијама с обзиром на тектонске промене у међународним односима и озбиљни економски и спољно-политички успон Србије. Да ли је она могућа? Па да није, не бих о њој писао као о потреби друштва и државе да озбиљније крене напред!

Што се Србије и Срба у региону тиче, најконкретније, нама је у борби за опстанак и очување српског националног, културног и духовног идентитета потребна организована, сврсисходна и систематска подршка српских државних институција и пријатељске јавности у Србији и ван ње, јер је она пресудна за успех свих наших залагања. Што се нас тиче, морамо, ма како нам то понекад тешко било, бранити право за својим аутентичним обликом постојања на простору Македоније у новом времену. У супротном...

* Аутор је председник Демократске партије Срба Македоније и посланик у Собрању Северне Македоније

ПОЛОЖАЈ И ПЕРСПЕКТИВЕ СРБА У
СЕВЕРНОЈ МАКЕДОНИЈИПОГЛЕД ИЗ
БЕОГРАДА

ПИШЕ: Александар Поповић

**Политика коју су прави,
политички, а не формални
Срби у Македонији водили,
коју је Демократска партија
Срба водила, је путоказ да, и на
периферији националног бића,
упорношћу и доследношћу може
да се учини јако много тога за
општу, националну ствар, а да се
при томе буде лојалан грађанин
државе у којој се живи**

Слика прва: У најужнијој држави насталој нестанком Југославије, као и у целој Европи, 2011. године одржан је попис. Почетком октобра. За разлику од других држава где је попис окончан, у Македонији није. Тада је, у пописној кампањи, Демократска партија Срба у Македонији, странка коју води Иван Стоилковић, аутор претходних редова, странка која за себе веже највећи број Срба у овој земљи, позивала своје сународнике да се слободно изјасне. Да кажу оно што јесу. И није највећа странка Срба у Македонији то чинила безразложно. Боље од речи, о разлозима за овај апел, говоре гробља по македонским местима. Надгробни споменици на којима је иста породица мењала, како је време пролазило, своје презиме. И вероватно не само презиме. Спот је вероватно и данас могуће наћи на некој од интернет платформи. На његовом су крају биле речи: „Рецимо оно што је увек било и што ће увек бити: Ми смо Срби, наш језик је српски и само се тако изјашњавамо на попису.“

Слика друга: Једног претоплог дана, пре више од шест година, на прашњавој раскрсници дубоко у Македонији су се сакупљали аутомобили. Лагано су пристизали, из целе земље, окупљали се дуго,

помало јужњачки каснивши. Формирао се конвој који је кренуо дубље у унутрашњост, путевима све ниже категорије, док се коначно није зауставио. Пута даље није било. Стотинак путника, различите старости, различито одевени, кренуло је ливадским стазама, па онда и мимо њих, дубље у планину. Ишли су ка рову, далеко од путева, где је 1913. године отпочео напад бугарске на српску војску. Где је отпочео краткотрајни Други балкански рат. Стотинак Срба из свих крајева Македоније. И писац ових редова са њима. И тамо, далеко од света, далеко од свега, без учешћа и једне и друге државе, и српске и македонске, ови људи су, а радни је дан био, одлучили да га посвете онима који су изгинули век пре. На Брегалници. Без медија и без буке. Чинили су то што су чинили зато што су то осећали својом обавезом и својом дужношћу према оном што јесу и према ономе што су им преци били. Мешали су се, на том чудном, светом месту, сунце, прашина, зној, ракија и осећај узвишености.

И није ми то био први пут да са овим одлучним и одличним људима другujem. Не сећам се више, изгубило се то у талозима сећања, време почетака мог пријатељевања са Иваном Стоилковићем. Човеком упорним и чврстим, председником Демократске партије Срба у Македонији, правим, не бих рекао вођом већ предводником и путоказатељем припадника мог народа у држави чије је Скопље престоница. Не сећам се почетака пријатељевања, али се сећам, и време је да сада то признам, свог беса. Те 2005. године сам, презаузет, морао да путујем у Хаг, место у коме је седиште Организације за забрану хемијског оружја, на Генералну скупштину ове организације. Испланирао сам тај пут, један од многих на који се, без икакве сопствене жеље, формално и формацијски, мора да иде. Када је пут већ био испланиран, јавио ми се Иван. Јавио и замолио да обавезно дођем на Скупштину Демократске партије Срба у Македонији. Нервирало ме је то. Нервирало јер сам имао испланирани пут. Нервирало јер сам, у годинама пре тога, разговарао са многим Србима из Македоније, многима који су себе видели у месијанским ролама, поништавали труд и национални осећај свих других, и нехотице, водили подели оно мало бирачког тела које је остало. Говорили добро о себи и малом броју људи око себе, лоше о свима другима. Болело ме је нејединство, деструктивности, потпуна ентропија која је владала. Осећао сам се лоше што ћу морати да, присуством на, како сам тада видео, бесмисленој Скупштини, допринесем поделама, а истовремено да закасим на састанке од којих је држава чији сам чиновник био, очекивала доста.

Бес је заменило, након Скупштине, кајање. Кајање због свих лоших мисли, неверице и неповерења које сам према Ивану имао. Јер, видео сам, тада у Скопљу, први пут међу Србима у Македонији јединство, енергију, светлост, наду и уверење. И сваки је наш сусрет, након тог, био такав. Пун наде. И пун воље. Чак и у тренуцима који, објективно, нису били светли и нису пружали повод за оптимизам. Његове воље да се гради заједничка држава Македонија, да се буде њен најбољи део, али и воље да се, у тој градњи, утка и српски елемент, да се никада и никако не гради ако тог српског елемента, у грађевини нема.

**„Рецимо оно што је увек
било и што ће увек бити:
Ми смо Срби, наш језик
је српски и само се тако
изјашњавамо на попису.“**

Мој је пријатељ Иван Стоилковић, аутор претходних редова, заједно са својим страначким друговима, веровао у стрпљење. Веровао онда када је градио пријатељство са македонским странкама. Веровао када се борио да се дан када Српска православна црква обележава Светог Саву прихвати као национални празник српске националне мањине у Македонији. Да се обележава свечаном академијом. Веровао онда када се борио да се споменик једног цара, српског цара, цара који је у Скопљу столовао, нађе на обалама Вардара. Веровао када се, корак по корак, борио да се на Зебрњаку сваке године обележава годишњица Кумановске битке. Веровао и онда када смо, заједно, и тиме сам овај текст почео, без икакве помоћи или учешћа државе Србије и Македоније, нашли српски ров у коме је почео напад бугарске војске. И далеко од вреве, у планинама, само пред нашим Творцем, обележили сто година од битке на Брегалници.

Његово стрпљење, међутим, није било контрадикторно са његовом одлучношћу. Одлучношћу човека који је гласао, једини у Собрању, против признања непостојеће тзв. „Републике Косова“ од стране Македоније. Човека који је једини гласао, на истом месту, против резолуције којом се злочин, недвосмислени злочин, почињен у Сребреници, проглашава оним што није, проглашава геноцидом. Коначно, одлучношћу човека који се одупро свим притисцима који су из Београда знали да долазе, а желели да њега и Демократску партију Срба у Македонији, искористе и претворе у оруђе србијанске политике у Македонији. Одбијао је то. Одлучно. Свестан последица. Свестан непријатељстава која ће задобити. Одбијао је и водио интерес, како је најбоље знао и умео, свакако понекад и грешећи, јер сви грешимо, о интересима Срба у Македонији. Само то и ништа више.

Иван је био пријатељ онда када је било тешко. Долазио је на скупове странке којој припадам и онда када смо били у власти, и онда када смо били у опозицији, и онда када смо били ванпарламентарна

странка. Долазио је иако је, најчешће, од тога у београдској чаршији и србијанској политичкој јавности, могао да има само штете. Заједно смо славили, заједно промишљали, заједно туговали, заједно се на гробљима опраштали од пријатеља који су нас напуштали, заједно, када су били такви дани, боловали. А често су такви били.

Политика коју су прави, политички, а не формални Срби у Македонији водили, коју је Демократска партија Срба водила, је путоказ да, и на периферији националног бића, упорношћу и доследношћу може да се учини јако много тога за општу, националну ствар, а да се при томе буде лојалан грађанин државе у којој се живи. Државе са којом Србија има, без обзира на пријатељство два народа, неминовно, судбинско и нераскидиво, барем два важна, отворена, питања. Једно је територијално, друго је црквено.

**Стоилковић је пун воље
да се гради заједничка
држава Македонија, да се
буде њен најбољи део, али
и воље да се, у тој градњи,
утка и српски елемент, да
се никада и никако не гради
ако тог српског елемента у
грађевини нема**

Описао сам суштину. Попис на коме смо се надали да би број Срба могао да достигне 50.000 душа. Описао сам Брегалницу. Толико тога нисам. Зебрњаке и Кајмакчалане, разбацана знана и новооткривена војничка гробља, Удово, тугу и понос немањихких цркава...

Иде јануар. У њему ће, као и сваке године, македонски Срби, људи који су се изборили за статус националне мањине, који, узгред, рецимо у Словенији, иако присутни на простору Беле Крајине петсто година, немају, прославити свој празник. Прославиће Светог Саву. На тај ће се дан окупити у некој од репрезентативних скопских дворава, можда све своје разлике оставити иза себе и, мој је утисак из претходних година, помало уплашени од свечаности и величине тог дана и његове поруке, посведочити о ономе што јесу и што ће бити. И молим сваког пажљивог читаоца овог текста да се, ако је већ стигао до његовог краја, и ако припада оном делу мог народа који за Светог Саву мари, када тај дан дође, сети. Да се сети и Срба у Македонији. Оних који ће по својим кућама у Скопској Црној Гори, у Куманову, Галичнику, код Ђевђелије и Тетова да свеца прославе.

И да се сети да ће део њих, у пуној скопској дворани, из стотина грла да запева „Ускликнимо с љубављу“. И да ће многим од нас који из Македоније нисмо, а тада будемо тамо да се, од величине тренутка, под теретом величине наших греха, да се стегне грло. И да крене суза.

О ИЗАЗОВИМА ПРОФЕСИОНАЛНОГ БАВЉЕЊА
ИЗДАВАШТВОМ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

ЕНТУЗИЈАЗАМ НИЈЕ ДОВОЉАН

пише: **Борис Максимовић**

**Колико се тога тачно издаје код нас
најсликовитије говори податак да
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске годишње изда тек
нешто више од 1100 CIP записа и ISBN
бројева. Дакле, тих 400+ регистрованих
издавача у просјеку годишње изда
нешто мање од три публикације**

Када ми је господин Чедо Вишњић предложио да за овај број „Просвјете“ напишем нешто о издавачкој сцени у Републици Српској, одушевењено сам прихватио и рекао да ћу текст послати на вријеме. Али како је вријеме пролазило и како се крајњи рок за предају текста приближавао, све више сам увиђао колико сам на себе преузео један не баш тако лак задатак и исто тако све више сам размишљао из којег угла да му приђем како бих написао нешто смислено и прије свега поштено. Основни проблем јесте што ја нисам неки независни посматрач па да ми сама природа моје позиције обезбједи чврсто упориште за ставове које ћу изнијети. Не, то није случај, из простог разлога што сам оснивач издавачке куће „Имприматур“ из Бањалуке и све што будем написао биће резултат мојих искустава и размишљања током задње три године, колико званично постојимо као привредно друштво. Потрудићу се да се држим јасних и лако провјерљивих чињеница колико год будем могао, али свјетло које ће обасјавати те чињенице долазиће из мог личног угла и само у том кључу треба тумачити наредне редове.

План без реализације

Сада када сам се извукао из огртача претпостављене објективности коју један овакав текст подразумијева, могу да кажем нешто више о нама. Када се први пут јављамо неком потенцијалном партнеру на мејл, ми обично кажемо да је „Имприматур“ једна од најактивнијих издавачких кућа у Републици Српској. Ми смо можда чак и најактивнија приватна

издавачка кућа у РС кад се узме у обзир број издања која објављујемо годишње, број промоција на терену тих издања као и свеукупан труд на промоцији аутора у дигиталној и уопште у широј медијској сфери. Ипак, ми то не говоримо. Први разлог је што звучи претенциозно и већ у старту сигнализира већу количину ега него што је у пословним односима пожељно, а други је што није природно и нормално да једна мала и практично тек основана издавачка кућа носи епитет најактивније. То је ништа мање него трагично, а тај сплет околности је резултат више различитих како историјских тако и географских околности које ћу у овом тексту покушати да осветлим. Ствар постаје још бизарнија када се сазна податак да у Министарству просвјете и културе РС има преко 400 регистрованих издавача. Поставља се питање гдје су сви ти људи и шта раде, али одговор постаје јаснији кад се схвати да су то једноставно све институције које су се из овог или оног разлога регистровале у Министарству како би могле од Народне и универзитетске библиотеке РС купити ISBN и CIP запис, који су потребни за издавање публикација. Дакле, то су све образовне установе које издају своје уџбенике, сва удружења грађана која треба ту и тамо да издају неку брошуру, све локалне библиотеке које често издају књиге завичајног типа, све штампарије којима је то природни продужетак посла јер им стално долазе људи са спремним рукописима које неко мора бар формално да изда. Најпростије речено, Министарство не прави разлику између издавачких кућа са јасним програмом и концепцијом рада и свих оних који су једноставно речено регистровани за издавање публикација из овог или оног разлога. За похвалу је што постоји план да се та ситуација промијени и да се избистри колико је издавачких кућа које се издаваштвом стварно баве, али нисам упућен до које тачке је дошла реализација тог плана. Колико се тога тачно издаје код нас најсликовитије говори податак да Народна и универзитетска библиотека Републике Српске годишње изда тек нешто више од 1100 CIP записа и ISBN бројева. Дакле, тих 400+ регистрованих издавача у просјеку годишње изда нешто мање од три публикације.

Највећи издавач у РС је Завод за уџбенике и наставна средства а.д. Источно Сарајево. Они су, ипак, државна институција и њихови уџбеници су обавезни за куповину у школама, тако да ћу их изоставити из ове приче, која ипак подразумијева тржишно надметање, али похвално је што и они имају одређен простор за пласман белетристике. Завод годишње објави конкурс за најбољи роман „Златна сова“, као и за најбољу дјечју књигу „Златна совица“. Неке од књига које су награђене добиле су и признање на међународном нивоу. Роман Тање Ступар Трифуновић „Сатови у мајчиној соби“ добио је 2016. трећу награду на конкурс „Златна сова“, али је исто

тако добио и Европску награду за књижевност, што је Тањином роману обезбиједило читав низ превода, од Шпаније до Бугарске, а извесно је да ће тај тренд превођења и да се настави јер романи овјенчани овом наградом добијају додатне бодове на конкурсима за подршку књижевном превођењу у оквиру програма Креативна Европа. Мислим да неће бити претјеривање ако кажемо да је од свега што је објављено у Републици Српској од њеног оснивања овај роман доживио највећу међународну пажњу.

**Министарство не прави разлику
између издавачких кућа са јасним
програмом и концепцијом рада
и свих оних који су једноставно
речено регистровани за издавање
публикација из овог или оног разлога**

Ми објављујемо између 12 и 15 наслова годишње, а ту поред књига које су углавном збирке прича и романи треба рачунати и тромјесечни часопис „Талас“. Прилично сам сигуран да свака иоле већа штампарија објави више наслова од нас. Али ту долазимо до питања шта је то објављивање. Ако се нека штампарија или народна библиотека појави као формални издавач, ако они, дакле, купе СРП и ISBN и њихово име стоји у импресуму, а ту је књигу финансирао аутор и на њега пада терет промоције и дистрибуције те књиге – ко је онда ту издавач? Оваје је ријеч о самоиздаваштву и то је савршено јасно. И није то нешто што је само код нас присутно. У цијелом свијету се нови и непознати аутори овако сналазе кад добију одбијенице од одређеног броја издавача и одлуче да сами крену у авантуру пробијања на књижевној сцени. Али оно што је карактеристично за нашу књижевну сцену јесте да људи често не знају да ствари не треба тако да функционишу. Нама се често људи јављају и кажу да им је неко већ лекторисао рукопис, да имају некога ко ће им урадити дизајн корица и прелом, имају и рецензенте, све имају, имају и новац којим ће финансирати штампу – само им треба издавач. И ја у том тренутку не знам шта да им кажем. Ту ситуацију је, иако ненамјерно, савршено описао покојни Љубиша Стојановић Луис фамозним стиховима: „У твоје око слике су јасне, сретно ћеш живети, која је сад ту улога моја нећу те питати.“ Ако је наша улога сведена само на промоцију и продају те већ завршене и савршене књиге, онда ми нисмо издавач, већ више промотер и дистрибутер. Ми такве послове одбијамо. Сва наша издања ми финансирамо. Ми финансирамо и припрему и штампу и онда промовишемо и дистрибуирамо та издања која се издају по плану који се прави током цијеле године, а утврђује на прелазу из једне године у другу. И сљедствено томе, зарађујемо на продаји тих издања, а не на томе што ће нам аутор платити за штампу и припрему књиге. С ауторима радимо на побољшању тих рукописа, с њима усаглашавамо како би вољели да изгледају корице, те кад и како ћемо радити промоције, али контрола креативног процеса ипак остаје у нашим рукама. Нема ту ништа посебно

што не раде комерцијалне издавачке куће у региону и свијету, али посебност Републике Српске је да је због распада бивше државе и чињенице да у новонасталој ситуацији домаће тржиште представља само један мали дио већег језичког простора гдје се говори твој језик, због приватизације, а онда и гашења великих издавачких система која је потом уследила, као и због унутрашњих подјела у БиХ које додатно усложњавају већ довољно сложену ситуацију, издаваштву у РС практично сломљена кичма. Дошли смо у ситуацију да су људи заборавили како процес издавања треба да изгледа, да не треба они да финансирају штампу сопствених дјела, већ да неко други преузме те трошкове на себе, а њима исплаћује хонорар на основу продаје. Дошли смо у ситуацију да су људи заборавили које су дужности и обавезе аутора, а које издавача и сада опет треба да радимо на изградњи те свијести.

Освјежење на сцени

Издаваштво у РС практично не постоји као привредна грана. Оно издаваштва што има сведено је на ентузијазам појединаца. „Бесједа“ господина Ненада Новаковића, иако не ради као некада, када је била убједљиво највећа и најбитнија приватна издавачка кућа у РС, још увијек постоји и повремено објави јако занимљива издања, од којих бих овом приликом издвојио едисију „Атрибут“, коју уређује Милан Милошевић. Ова едисија започета је објављивањем комедије Вилијема Текерија „Вукови и јагње“, коју је превео управо споменути Милошевић, а уследила су дјела „Црни дани“ Радета Драинца, „Била једном једна ружа“ Милорада Ј. Митровића и „Безбожничкова миса“ Онореа де Балзака. Милошевић уређује и књижевни часопис „Срп“, који се истиче не само добрим избором домаћих аутора већ и преводима неких савремених писаца и за овај часопис се може с пуним правом рећи да представља освјежење на домаћој издавачкој сцени.

„Кућа поезије“ Здравка Кеџмана објављује поезију не само квалитетних домаћих аутора већ и неких свјетски познатих стваралаца као што су Чарлс Симиф, Вислава Шимборска, Адам Загајевски, који је захваљујући њима недавно и био гост Бањалуке. Посебно треба споменути и награду „Европски атлас лирике“, коју ова издавачка кућа додјељује.

„Арт принт“ Милана Стијака је штампарија која има занимљиву издавачку дјелатност. Од оног што су издали у задње вријеме треба поменути панораме крајишке поезије, прозе, књижевности за дјецу и сатире. Ради се о четири засебне књиге, односно специјална броја часописа „Крајина“. Поезију је приредио Мирко Вуковић, књижевност за дјецу Горан Дакић, сатиру Ранко Прерадовић Деда, а прозу Ранко Павловић.

Прије коју годину основан је и Центар за српске студије који воде Душко Певуља и Ранко Поповић са Филолошког факултета Универзитета у Бањалуци. Овај центар је објавио неколико бројева „Српског прегледа“, часописа за филологију, филозофију, науку и умјетност, а уз неке бројеве штампане су и књиге, као на примјер „Траг ђавољих копита“ Зорана Арсовића.

Удружење књижевника Републике Српске, које је у задње вријеме, нажалост, привлачило више пажње спорењима око печата и избора руководства такође је поново покренуло издавачку дјелатност и у посљедње вријеме објављене су књиге пјесама за дјецу Јове Чулића и Вида Вукелића, књиге поезије Саве Гуслов Марчете, Ранка Павловића, Слободана Јовића, роман „Кад ће срећа па се зарати“ Саше Кнежевића,

а ту је и зборник учесника Међународних књижевних сусрета који је ове године доживио четврту едицију. Вриједан помена је свакако и „Бокатин дијак“, часопис за књижевност и умјетност из Лопара. Ово је часопис који увелико превазилази апетите и потребе своје локалне средине, издавач је Центар за културу Лопаре, а уредник је већ споменути pjesник Слободан Јовић.

Удружење стрип-умјетника и љубитеља стрипа „Девета димензија“, коју као први међуједнакима води Зоран Пајић, можда је и најзанимљивија издавачка кућа у РС. Код нас није лако издавати ни књиге које подразумевају и ширу читалачку публику, а камоли стрипове, али ова издавачка кућа је у том смислу прави феномен. Квалитет њихових издања је за сваку похвалу, не само кад је ријеч о избору аутора већ посебно кад је ријеч о штампи. Има доста њихових издања која се могу издвојити у овом прегледу, али ја бих за ову прилику изабрао „Стриповијетке“, илустроване приповијетке Петра Кочића, коју је ово удружење радило у сарадњи са Народном и универзитетском библиотеком РС. Ово издање је прави примјер како се на модеран начин неки аутентични великани крајишке књижевности могу у новом свјетлу приближити новим генерацијама и како се све може реинтерпретирати наша књижевност чак и онда кад се мисли да је о њој све речено.

Кад смо већ код Петра Кочића, ред је споменути и Задужбину Петар Кочић Бањалука–Београд, коју води Никола Вуколић. Иако се у задње вријеме не истичу толико новим издањима, треба споменути награду „Кочићево перо“, које ова задужбина додјељује.

Оно што бих издвојио као највеће освјежење на књижевној сцени у Републици Српској није издавачка кућа, већ једно удружење. Удружење за промоцију и популаризацију књижевности „Императив“, које је основала Санела Бабић, у задњих пар година привукло је велику пажњу не само добро организованим презентацијама књига регионалних аутора већ и фестивалом Императив, који се дешава од 30. маја до 3. јуна сваке године. У ових пет дана кроз Бански двор прођу најактуелнији регионални аутори, али раме уз раме с њима добију прилику да наступају и неки нови гласови чије књиге тек треба да изађу на свјетлост дана. Ова комбинација етаблираних и обећавајућих аутора показала се као добра и овај фестивал сваке године привлачи све више људи, а ја се искрено надам да ће још дуго трајати.

Сурадња с Поштама Српске

Један од најакутнијих проблема кад је ријеч о издаваштву у цијелој Босни и Херцеговини јесте непостојање одговарајуће дистрибуције. Дистрибуција је кључна карика која повезује издаваче и књижаре и ако та карика недостаје, онда издавачи заправо немају приступ тржишту на прави начин. Свакако да је узрок томе и чињеница да је БиХ доста разуђена земља, гдје има пар већих градова и доста мањих, разбацаних мјеста која често и немају књижару. Сваки издавач се довија на свој начин да ријеши тај проблем. Ми смо, између осталог, проблем недостатка продајних мјеста и дистрибуције добрим дијелом ријешили захваљујући Поштама Српске, с којима имамо потписан уговор. Наша издања се могу купити у преко 60 пословница Пошта Српске од Новог Града до Требиња и то је заиста неvjероватна покривеност територије јер буквално нема већег мјеста у којем се наше књиге не налазе. Проблем је што нико не иде у пошту да купује књиге, осим ако не зна шта га тамо чека, а и те књиге

се често налазе иза стакла, тако да их посјетилац и не може прелистати, али било би много, много теже кад не бисмо имали ни ту опцију на располагању.

Споменути Завод за уџбенике би могао да буде одскочна даска за мање издавачке куће. Завод има 20 својих књижара широм Републике Српске и то није мала ствар, али исто тако њихов комерцијални сектор нема превише интереса да ради са мањим издавачима, а имају и компликоване интерне механизме кад је ријеч о одлучивању које књиге ће пустити у продају. Примјера ради, свака књига мора бити послата у централу да би комисија одлучила да ли је то одговарајућа књига за Завод. Ми смо први пут послали у мају 2016. двије књиге на одлучивање и обје су прошле, али су те књиге у књижарама завршиле тек у мају 2017. и морам признати да то и није баш најагилнији механизам с којим сам имао прилику да радим. Покушаји да проширимо број издања и број књижара у којима ће се та издања налазити нису уродили плодом.

Један од највећих проблема кад је ријеч о издаваштву у БиХ је свакако и тај што по неким статистикама у БиХ тренутно живи тек око три милиона људи, а све више одлази сваког дана. Више људи живи у Београду него у читавој РС. А, колико год звучало као откривање топле воде, издаваштво је грана којој треба што више људи. Да, свакој индустријској грани треба што веће потенцијално тржиште, али у издаваштву је то посебно изражено. Нека истраживања кажу да 48% становништва не чита ништа, ни новине, ни стрипове, а свакако не књиге. А многи упућенији кажу да у сваком друштву, не само овом нашем, број људи који активно прате шта се издаје и редовно издаваја неки дио својих прихода за то никад не прелази 5%. И кад се узму сви ови параметри, ограничено тржиште, велике административне препреке, одлив становништва и све друго што отежава рад поставља се питање чему све ово. А опет — како да ово не радимо? Ја лично осјећам огромну празнину па и неку врсту понижења што у РС не постоји једна већа комерцијална издавачка кућа која своја издања пласира не само у РС већ и у окружењу, издавачка кућа у коју сам могао отићи да волонтирам и научим како се ради посао прије него што сам покренуо своју. Али то се није десило јер такве веће издавачке куће код нас нема и све сам морао на научим на тежи и болнији начин. Поставља се и питање какву то поруку шаље о нама. Је ли могуће да смо дозволили да се читава једна привредна грана сведе на труд неколицине ентузијаста па кад кажеш да се бавиш издаваштвом, људи те гледају помало сажаливо, јер „то је култура и ту нема пара“. А опет, има добрих иницијатива. Прије три године формирана је Заједница издавача/накладника у БиХ и ми смо постали дио те заједнице, захваљујући којој смо добили прилику да наша издања представимо на сајмовима у Бањалуци, Подгорици, Београду, Загребу и Сарајеву, а то нам је дало огроман вјетар у леђа. У Сарајеву је формирано и удружење Оригинал, које треба да се бави колективном заштитом ауторских права, а сада већ улази у трећу годину рада. Рађају се мањи фестивали као што је већ споменути Императив и фестивал Књиге у нишама, који организује Заједница издавача. И све у свему, има знакова напретка. Али могло би да иде много, много боље и брже. Било би довољно за почетак када би кључни доносиоци одлука издаваштво посматрали не као нешто чиме се бави гомила залуђеника, већ као индустрију која може да ствара нова радна мјеста док у исто вријеме у свијет шаље аутентичну слику о нама који живимо у овом тренутку и на овом простору. Остаје да се види да ли ће се то десити.

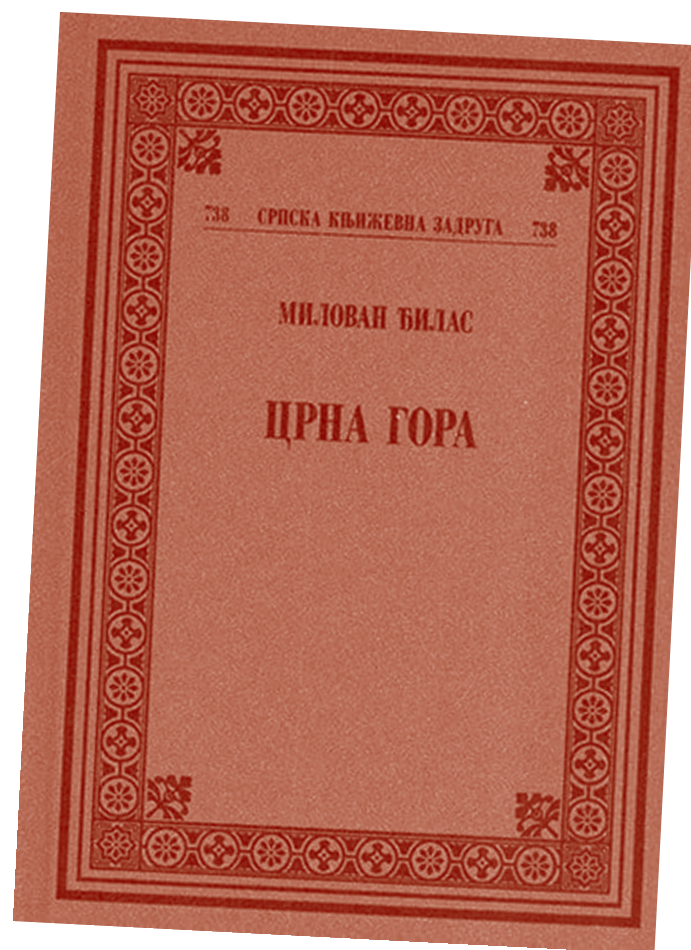
МИЛОВАН БИЛАС: „ЦРНА ГОРА“, СРПСКА
КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА, БЕОГРАД 2018

О НЕУМИТНОМ КРАЈУ ЈЕДНОГ МИТА

ПИШЕ: Младен Весковић

Тешко је наћи књижевно дело које је на свеобухватнији и литерарно уверљиви начин описало последњи чин постојање класичне Црне Горе. Тешко да се могао наћи позванији писца за тај рукопис од Милована Ђиласа, коме је време од настанка до данас – пуних шест деценија – само дало за право и учинило га вишеструко тематски занимљивијим него што је то било у време настанка

Најновије издање романа „Црна Гора“ Милована Ђиласа, које је 2018. године објавила Српска књижевна задруга, добар је повод за још један осврт на ово књижевно дело које је стицајем околности и након 60 година од настанка релативна непознаница за ширу читалачку публику. Као, уосталом, и целокупан литерарни опус Милована Ђиласа. Чини се да је главни разлог за то чињеница да је политичар Ђилас бацио сенку на књижевника Ђиласа и да је то дуалитет који оставља и даље траг у тумачењу његовог дела, а историјске околности су томе и те како помогле. Након што му је његова партија утиснула жиг отпадника, чинила је све што је могла да његов лик и дело демонизује и сасвим склони од очију јавности. После, након пада комунизма, који је Ђилас тако прецизно описао и најавио још 50-их година 20. века, све друго је у Србији и Црној Гори постало важније и занимљивије од књижевности, поготово оне коју је писао један дисидент, макар то био и најзначајнији

југословенски дисидент. Због свега тога је читање без сумње централног дела Ђиласовог књижевног опуса додатно занимљиво данас, када је – с једне стране – познато како се завршила југословенска идеја и у каквој је конфузији српско самоодређење данас, а – са друге стране – како духовно изгледа данашња Црна Гора. Јер управо су ово теме које имају кључни значај у роману „Црна Гора“ Милована Ђиласа.

Али пођимо редом, с обзиром да је заборав тако брзо почео да прекрива претходни век свакако није на одмет данас се подсетити околности које су претходиле настанку овога романа. Милован Ђилас је рођен 1911. године у селу Подбишћу поред Мојковца и био је једна од најзначајнијих личности у југословенском комунистичком покрету и пре и током Другог светског рата, као и у првим поратним годинама. Све време рата био је члан Врховног штаба Народно-ослободилачке војске и партизанских одреда Југославије. Из рата излази с чином генерал-лајтнанта, а 1949. добија чин генерал-пуковника. Као припадници партизанског покрета у рату гину његов отац, сестра и два брата, од којих брат Алекса бива проглашен за народног хероја. У Председништву Министарског савета Демократске Федеративне Југославије Ђилас је најпре био министар за Црну Гору, а потом 1953. године постаје председник Савезне народне скупштине, задужен пре свега за просвету и културу. У то време један је од секретара Комунистичке партије Југославије (заједно са Едвардом Кардељем и Александром Ранковићем), чији је генерални секретар Ј. Б. Тито.

Чини се да први траг сумње у комунистичку идеју код Ђиласа почиње да се јавља 1948. године, у време отвореног сукоба совјетских и југословенских комуниста. Совјети оптужују Југословене

за ревизионизам, због жеље за самосталним политичким путем. Милован Ђилас био је један од руководиоца који се најснажније залагао за еманципацију Југославије од Совјетског Савеза и његових сателита, као и за демократизацију југословенске комунистичке партије и друштва у целини. Међутим, само југословенско руководство жели уклањање сваке унутарпартијске опозиције како би остварило, како се тада говорило „јединство мисли и акције“. Оно што су замерали Совјетима, југословенски комунисти чинили су у својој земљи. Почетком 1953. године Ђилас је један од покретача месечника *Нова мисао* посвећеног књижевности, науци и уметности, који је подстицао антидогматско мишљење и одвајање од политике. У редакцији су били: Мирослав Крлежа, Добрица Ћосић, Скендер Куленовић, Оскар Давичо и Михаило Лалић. Занимљиво је да се часопис финансирао једино путем претплате, као и то да је већ почетком 1954. забрањен због Ђиласовог текста „Анатомија једног морала“. Био је то текст који се бавио ароганцијом и снобизмом високих партијских кругова југословенских комуниста. (Показатељ високих уређивачких уметничких амбиција је и чињеница да је у истом броју часописа био објављен одломак из Андрићеве *Проклете авије* и текстови Анице Савић-Ребац, Борислава Михајловића Михиза и Милана Богдановића.) Било је већ тада јасно да се процеп између Милована Ђиласа и тих и таквих партијских кругова све више шири. На Трећем пленуму Централног комитета Савеза комуниста Југославије, у јануару 1954. Тито оптужује Ђиласа за ревизионизам, због чега бива искључен из Централног комитета, а сам Ђилас у априлу исте године иступа из СКЈ. Ствари се заоштравају, па после интервјуа који Ђилас даје *Њујорк тајмсу* и у коме критикује политичку ситуацију у Југославији и износи да је потребно да постоји опозициона партија као неопходан елемент демократизације, у јануару 1955. бива осуђен на казну строгог затвора. Следеће године је ухапшен и послат у затвор у Сремској Митровици. Иза решетака ће провести укупно девет година, што је резултат четири судска процеса против њега, који су сви вођени по члану 118. ондашњег Кривичног закона о непријатељској пропаганди. Одузета су му сва одликовања и чин у војсци. У три наврата (1990, 1992. и 2011.) покретане су иницијативе за рехабилитацију Милована Ђиласа, али су власти СФРЈ, СРЈ и Србије остале неме.

И након изласка из затвора, на самом крају 1966. године, Ђилас ће остати под притиском југословенских власти и тако ће остати до краја постојања те земље. Од 1954. до 1988. у СФРЈ није било могуће објавити ниједан његов политички, књижевни или преводилачки текст. Последњи пут његова студија о Његошу биће одбијена у „Нолиту“ 1987. јер српски комунисти изгледа нису могли ни да наслуте ни да поверују да ће Берлински зид бити срушен кроз само три године. Милован Ђилас је умро у Београду 1995. године.

Тако је, дакле, изгледао пут Милована Ђиласа од „верника“ комунистичке идеје до „отпадника“ који је најдубље изнутра демистификовао начин владања југословенских комуниста, као и свих других комунистичких партија.

И док се у Југославији све то време о Ђиласу није могло чути готово ништа, већина његових дела била је објављена у иностранству, преведена на многе светске језике (највише од свих књига „Нова

класа“). И тако долазимо до романа „Црна Гора“. Заједно са збиркама прича „Губавац и друге приче“, „Љубав и друге приче“, „Лов на људе“, „Слуга божји и друге приповетке“ и романима „Изгубљене битке“, „Светови и мостови“ и „Бесудна земља“ он је део књижевног опуса Милована Ђиласа. Као и немали број других његових дела, и роман „Црна Гора“ је писан у затвору у Сремској Митровици, током пролећа и лета 1958. године. Његово прво издање је било на енглеском језику 1962/1963. године (Montenegro, translated by Kenneth Johnstone, „Harcourt“, Brace, New York), а на српском је први пут објављен 1989. године у издању београдских „Књижевних новина“, други пут 1994. у издању цетињског „Обода“. Издање „Српске књижевне задруге“ је треће издање Ђиласовог најважнијег романа и опремљено је инструктивним предговором Бранка Поповића и детаљном хронологијом живота и рада Милована Ђиласа коју је приредио његов син, Алекса Ђилас, а који, поготово млађим читаоцима, у великој мери могу да помогну у бољем разумевању романа, као и ауторске перспективе самога Милована Ђиласа. Текстолашки занимљив детаљ је чињеница да је аутор рукопис романа писао екавски и такво је и прво српско издање, а да је у другом издању (цетињском) аутор извршио ијекавизацију текста, тако да је СКЗ сматрала да је управо то коначна ауторова верзија романа „Црна Гора“ и зато се најновије издање објављује у ијекавском облику.

**Последњи пут његова
студија о Његошу биће
одбијена у „Нолиту“ 1987.
јер српски комунисти
изгледа нису могли ни да
наслуте ни да поверују да ће
Берлински зид бити срушен
кроз само три године**

Ђилас је роман писао у првим годинама свог сужањства и свакако без знања да ли ће и када дело бити објављено. Вероватно је због тога тему бирао интуитивно и писао отвореније, онако како га је водила стваралачка интуиција и таленат, без флертовања са духом времена и књижевним модама.

(Тек поређења ради, ваља подсетити да је 1956. НИН-ову награду добио Оскар Давичо за роман „Бетон и свици“. 1957. награду добија Александар Вучо за роман „Мртве јавке“. Исте године Михаило Лалић је објавио „Лелејску гору“, а Владан Десница „Пролећа Ивана Галеба“. 1958. НИН-ову награду за роман године добио је Бранко Ћопић за књигу „Не тугуј бронзана стражо“. Наредне 1959. године награда није додељена „ради стимулације квалитета“ и без награде због тога остаје Миодраг Булатовић за роман „Црвени петас лети према небу“. Ко зна како би ту, међу књигама које су све – изузев Десничине – потпуно окренуте новоме добу и његовим вредностима, био позициониран

Ћиласов роман „Црна Гора“, дело посвећено Мојковачкој бици, судбини Црне Горе у Првом светском рату и промишљању српског идентитета класичне Црне Горе?)

Овим романом Ћилас се тематски прикључио малом броју књижевних дела која се баве Првим светским ратом у Црној Гори, као и првим поратним годинама. Као и увек, аутор је најаутентичнији и најоригиналнији када пише о теми која му је врло блиска и коју добро познаје. Тако је и код Ћиласа, јер описује Мојковачку битку и окупацију, време којег се дечачки сећао, а о којем је у детињству много слушао и чије је актере познавао: његов отац Никола био је официр и командант једног црногорског одреда који је штитио одступницу српској војсци при повлачењу у јануару 1916. За то је био одликован медаљом „Милош Обилић“ и Албанском споменицом. Поратни политички живот и његове актере како у Црној Гори, тако и у читавој Југославији познавао је врло добро, па је и последњи сегмент књиге, који се управо тиме бави, врло упечатљиво написан, као прави час друштвене анатомије.

**Као и немали број других
његових дела, и роман
„Црна Гора“ је писан
у затвору у Сремској
Митровици, током пролећа
и лета 1958. године. Његово
прво издање је било на
енглеском језику
1962/1963. године**

Роман има три приповедачке целине: Битка, Вешала и Крај. Први део, Битка, како и сам наслов казује, описује Мојковачку битку (6/7. јануар 1916. године), последњу коју је водила Краљевина Црна Гора, заправо последњу битку класичне Црне Горе „која кључа митским, косовским српством“ (ЦГ, 10) и која је желела да се бори „До последњег метка и последњег човјека, али за Српство, а не да би цетињски двор утврдио пазар с бечким!“ (ЦГ, 13). У бриљантној мешавини реалистичког приповедања, фактографске тачности, ироније која одагнава патетику и есејизираниог погледа на значајан историјски догађај, Ћилас исписује упечатљиву слику битке, каквих је мало у српској књижевности. Тако, на пример, описујући дворску камарилу на Цетињу која највише брине о својим материјалним интересима, краљеве синове који за земљу и рат ни најмање не маре, већ се од Аустријанаца неометано коцкају по Будви и оргијају („Изродило се. То да брани Црну Гору! То Царев Лац! То Вучји До!“), Ћиласов приповедач ће се на тренутак задржати на самом краљу Николи и приметити: „Некад мудрог, патриотског и милостивог господара вријеме и предуго апсолутно владање преобразили су у исхлупелог, кратковидог, ђудљивог деспота, кога већ мало ко слуша.

Оглувио. Постао смијешан: добавио некакав митраљез, па га намјестио да лично гађа аустријске авионе. А власт држи ли држи — ником живом, ни рођеним синовима не вјерује. Све што пропада — пропада срамотно.“ (ЦГ, 12) Из овога увида је јасно зашто је дворска Црна Гора морала капитулирати, изгубити и рат, али и престо. Међутим, упркос дворјанима, Црна Гора није у Првом светском рату пропала срамно, већ је баш насупрот њима кроз Мојковачку битку исписала последњу сјајну страницу своје ратне историје „у којој је свим својим љепотама сијевнула Црна Гора — прошлом вјером, садашњом жртвом и будућом надом“. И иако Црна Гора у тим данима „нема мужа од комада“, Мојковачка битка га има. На врху те последње странице црногорске ратне историје стоји име сердара Јанка Вукотића, који је „последњи великан класичне Црне Горе“ (ЦГ, 17), који је знао да је отпор могућ, и наредио га је. Несумњиво спајајући у свом књижевном изразу лично ратно искуство аутора и предање, Ћиласов приповедач бележи: „Спорих кретњи и реакција, али не толико да би закашњавао, склон гојењу и удобности, али не претежак и размажен да би избегавао живот на фронту и с војском, сердар Јанко никада није кидао везу с битком и онима који је воде. (...) Код подређених — нарочито код обичног војника и нижег старјешине, од којих највећма зависе битке, веома брзо се, на неки необјашњив начин, створи повјерење или неповјерење у команданта, и то оног највишег. Тако је и црногорски војник осјећао поуздање у сердара Јанка. Он је предано вјеровало у његову срећну руку — баш тако су и говорили: Сердар је срећне руке! — поучени искуством да неће бити бачен ни у какво нерасудно крвопролиће, и ни ради чега другог сем уништења непријатеља.“ (ЦГ, 16,17) Зато поред

портрета сердара, Ђиласов приповедач битку прати и кроз ток мисли ликова локалних командира, војника, њихових жена и породица и тако ствара мозаичку, вишеслојну панорамску слику не само битке, већ Црне Горе и њеног друштва у целини (од врха до дна) у последњем чину свог традиционалног постојања. Таквим приповедачким поступком добијамо јединствен уметнички приказ земље у превирању између старог и новог, између привидне статичности епског света – који се заправо још од 70-их година 19. века изнутра растаче и класно раслојава – и неизбежних промена које модерни рат и Мојковачка битка као њена црногорска парадигма само крваво подвлачи.

Ђиласов наратор прецизно и сугестивно као мало ко у нашој књижевности баш у вртлогу битке разлаже кроз визууре својих јунака, пре свега командира који су водили црногорске одреде у директне борбе с Аустријанцима, аутентично поимање црногорског Српства, како оних актера који су Срби-Црногорци, тако и оних који су Црногорци-Срби. Тако капетан и командант батаљона Стојан Станковић мисли и каже: „Војник сам и Србин! (...) Не бирај између смрти и срамоте! Није Косово велико због Бранковића! Неће ни Мојковац бити због трговаца с Аустријом! Но због воље наше да смо што смо! (...) Ако је Српство спало на Ђипур на Цетињу – не било га! Шта је Српство без Србије, без Босне, без Војводине! Шта без мисли српске? (...) неће Швабо, кад је већ силу своју кренуо, дати ни Цетињу да га превари и да се башкари српством у свитним гуњинама!” (ЦГ, 58). А Машан Јанковић, представник друге, дворске струје мисли: „Не може Цетиње издати Српство све и да хоће, јер Цетиња више било не би. Шта чинило да чинило – српски мисли. Не могу Петровићи издати Црну Гору, сем да се и круне своје одрекну. Свак може само себе да изда. (...) Није српско само оно што Пашић и Србија хоће. Нијесмо ли и ми Срби? Није ли Обилић и наш, више наш но ичији? Нијесмо ли обречени да његови будемо? Нијесмо ли косовски збјег били? Није ли Данило сто година прије Карађорђа крвав барјак подигао? Није ли Господар и у овај рат у име Српства и ради Србије загазио? Није ли се одавад више од пола Србије населило? Није Српство ничија прђија да је својата како му је драго. (...) Док је Црне Горе, биће и Српства.” (ЦГ, 59, 60) А Малиша Петровић, командир народне војске, као да сажима оба погледа на црногорско српство, каже: „Нијесам Црногорац што сам Србин, него Србин што сам Црногорац. Ми Црногорци, ми смо со Српства. (...) Има друкчијих Срба, ми смо они од Косова, што свеђају и пјевају несреће српске. Затри Косово у памети, у души српској – па ни нас нема, Срба нема. (...) Знам: има Српства и без Црне Горе, а Црне Горе нема без Српства. (...) Мали смо, немоћни смо. Газили су нас и гори и јачи, али им душу нијесмо дали, нити смо мисао српску оставили. Мали и нејаки. Али није све број и сила. А и њих, Швабе, пушка бије. Жалије је њима у добру, него нама у злу погинути.” (ЦГ, 64, 65) Тако је Ђилас изнутра идејно осветлио црногорске борце у Мојковачкој бици и дао психолошко објашњење како је 6.500 изгладнелих и лоше опремљених војника сердара Јанка Вукотића зауставило 20.000 потпуно опремљених аустроугарских војника: јер надвладало је осећање државности и Српства као целине, које је – макар и интуитивно – исправно осетило да се сучелило са истинском амбицијом Аустрије, а то је било уништење српских државица и поковавање српског народа у целини. Пошто је до у детаљ материјално тачно знао и тако описао ток битке, у њеној војно-

историјској интерпретацији Ђилас не запада у мистификације, јер зна да Црногорци нису изгубили битку, али је ни Аустријанци нису добили. Она је остала заправо нерешена, али је са црногорске стране испунила свој циљ: повлачење остатака војске Краљевине Србије није пресечено и преостале јединице су се повукле ка мору и савезничким бродовима. Епilog је био следећи: краљ Никола напушта Црну Гору 19. јануара 1916. године. Положаји црногорске војске код Мојковца остали су исти као и на Божић и ова војска је држала отворен излаз на Скадар све до 21. јануара када Црна Гора капитулира, а сердар Јанко као начелник Врховне команде (иако је лично био против капитулације и распуштања војске), по налогу владе упућује проглас војсци да се разиђе кућама. Приповедач констатује: „Поречена је читава црногорска историја.” (ЦГ, 108) А Јанко Вукотић завршава наредбу следећим речима: „Ја из Црне Горе никуда нећу, већ остајем у њој да с мојим ратним друговима сносим све тешкоће које нас очекују.” Тако ће бити поражено, како каже писац (сигурно имајући на уму и ситуацију у Југославији пред Други светски рат), „оно што је већ било у пропадању – двор, држава, власт, владајући слој главара”.

Ђилас је роман писао у првим годинама свог сужањства и свакако без знања да ли ће и када дело бити објављено. Вероватно је због тога тему бирао интуитивно и писао отвореније

Друго поглавље романа, Вјешала, није антитеза првом поглављу, већ пре његов наставак, други чин ратне драме који преноси проповедачку призму са панорамског приказа рата и земље у целини на личну драму људи у Црној Гори под окупацијом. И опет нас Ђиласов приповедач изненађује непатетичном луцидношћу својих опсервација, јер примећује да чак и без поређења са окупацијом у Другом светском рату, аустријска окупација није била сурова – „није убијено ниједно дете, није силована ниједна жена”. (ЦГ, 111) Па ће додати: „Аустријски војник је видео у Црногорцима полудивљаке, који пјевају као да се дозивају с брда на брдо, носе чудна одијела и изнад свега воле пљачку. Али команде су се с поштовањем односиле према народним традицијама и величинама.” Када је у марту 1916. умро у 107. години војвода Илија Пламенац, дугогодишњи црногорски министар војске, аустријски гувернер, фелдмаршал фон Вебер указао му је све почести. Исти гувернер ће у августу 1916. наредити да се као казна за одметништво и немире Његошеве кости с Ловћена пренесу на Цетиње, па и тада уз учешће црногорских црквених власти. Али ни тако педантна окупациона власт није могла да избегне грешке свих освајача, а то је (како Ђилас цинично примећује) да тражи и узима више него што јој је и најпомиријивија струја поражених могла да

пружи. Тако, да би закључила мир са Црном Гором, Аустроугарска тражи краљева пуномоћја, која неће добити. Издаје, дакле, није било. Краљ Никола (стари лисац, како каже приповедач), овога пута надмудрио је самога себе. Хтео је да сачува независност своје земље јер је значила очување његове деспотске власти и династије. Зато је покушавао да начини некакав споразум са Аустро-Угарском. Али је био и добар Србин и није могао да учини ништа отворено, јасно и конкретно, све док се Србија борила. У земљи оставља три министра да се погађају са Аустријанцима, а он бежи код савезника да настави рат без војске. Отуда: „Може се говорити о колебању, о малодушности и забуни. И још више о себичности и кратковидости. Али краљ Никола је био добар Србин и желио добро Српству, бар колико и србијански двор и србијанска влада. Није он издао Српство. Није ни могао да га изда. Ако је шта издато — а јесте, онда је то била црногорска војска, црногорска држава — свака изда себе, онога који јесте.“ (ЦГ, 114)

А обични Црногорци, било којој струји да су припадали, били су огорчени због окупације, јер су осећали да њихове силе нису у толикој мери биле уништене. У малој земљи од 5-6.000 квадратних километара и са мање од 300.000 становника преговори са окупатором се нису могли сакрити. Говорило се у пола гласа о предаји, издаји и нагодбама. Сандуци у којима је краљ Никола понео архиву у том шушкању постали су сандуци са златом. Аустријанци су почели са интернирањем војних обвезника и хапшењима. Све је то односе окупатора и поробљених довело до границе сукоба. Многи се црногорски официри нису дали ухапсити без борбе, пуцали су и убијали Аустријанце. Почеле су да настају комитске чете, састављене од присталица и противника краља Николе, али и обичних пљачкаша. Аустријанци су одговорили масовним интернирањем одраслих мушкараца и вешањима и кривих и невиних.

У таквој атмосфери окупације Ђиласов приповедач у колашинском затвору затиче тројицу на смрт осуђених јунака: студента филозофије Милоша Милошевића, капетана Драшка Драговића и старца Вука Ровчанина. Радња ће пратити последње дане њихових живота док чекају да буду обешени. Сваки од њих носилац је једног од лица Црне Горе под окупацијом. Студент Милошевић затворен је без личне кривице, већ зато што је његов брат, један од најистакнутијих и највиших црногорских официра (референца на поступак бригадира Радомира Вешовића), убио аустријског официра који је покушао да га ухапси. Капетан Драшко имао је кривицу, али никога није убио. Заточен је зато што је пуцао на аустријску патролу која је покушала да га ухапси (први метак је промашио, а други се заглавио), јер до тада су официри живели слободно, остављено им је било лично оружје, па је капетан упад окупаторских војника у његову кућу сматрао вероломством. А потом: „Још од оца, још од дједа је научио: Ни главу без оружја, ни оружје без главе. А како је и као мушко могао дозволити — пред женом, да са њега свлаче оружје?“ (ЦГ, 123) Једино је кривица старог Вука била неупитна. Враћајући се из сече дрва, наишао је на тројицу аустријских војника усред Роваца. Двојица су се купала у речици, а трећи је седео на путу. У Ровце никада туђа нога није крочила без сагласности Ровчана. Јединог племена које никада није дало харач Турцима. „И он хитро окрену држало (секире, прим. МВ) и онако с рамена ошину војника

преко повијеног врата.“ (ЦГ, 125) С обзиром да није знао да рукује модерном пушком, друга два војника су га савладала.

**Ђиласов отац Никола био је
официр и командант једног
црногорског одреда који је
штитио одступницу српског
војсци при повлачењу у јануару
1916. За то је био одликован
медаљом „Милош Обилић“ и
Албанском споменицом**

Студент Милош мисаони је представник генерације која на трагу Скерлићевих идеја сања уједињење свих Срба и свих јужних Словена. Иако поштује црногорску епску прошлост, дубоко је свестан да ново доба захтева промене и да остарели краљ Никола и људи његовог кова нису способни да их спроведу. Насупрот њему, капетан Драшко је лојалан официр привржен цетињском двору, традиционалној Црној Гори и својој породици, који више интуитивно него свесно осећа да је рат донео промене које његов свет неће преживети. А стари Вук свој удес мирно прихвата као логичну последицу старог правила да се глава плаћа главом и да смрт јесте део живота, као што после дана долази ноћ. Унутрашње дилеме осуђеника у сенци вешала приказују како њихове животе, тако и приватни живот три слоја црногорског друштва, па тако после рељефне документаристичке слике великог историјског догађаја (у првом поглављу), овде имамо интимну слику Црне Горе на крају свог класичног постојања. Посебну занимљивост овог поглавља (које је у пар наврата на граници сентименталности, када се дотиче љубавних веза затвореника, младог Милоша пре свих) дају ликови истражитеља, комесара Унгрија и Љесковца, који ислеђују затворенике. Посебно је интригантан лик цивилног комесара хауптмана Љесковца, који с додатном пажњом и занимањем испитује студента Милоша (евидентно ауторовог алтер ега) од кога жели да извуче јавну осуду геста његовог брата, чиме би скунуо омчу са свога врата. У дугачким разговорима између комесара и осуђеника који се одвијају и дању и ноћу, и као претња и као филозофски дијалог, бивају дотакнуте готово све теме које су обележиле и прво поглавље. Љесковац и његово понашање према Милошу недвосмислено подсећају на Великог инквизитора који посећује Исуса у затвору и убеђује га зашто треба да одустане од свог позвања и читаво ово поглавље се може читати и као аутентично српска у Црну Гору смештена парафраза Достојевсковог романа Браћа Карамазов. А то ће приповедач овако видети: „Филозофирање, лирика под вјешалима, пред цивилним комесаром хауптманом, уз то и Србином, Љесковцем! И он, Љесковац, има идеју, и то чак српску и југословенску, ујединити се под Хабзбуршком монархијом, тиме превладати Мађаре и друге и брзо се докопати европске цивилизације.

Он то зове: извући се из балканског зла.“ (ЦГ, 208) Иако су многе од реченица које суптилно цинични Љесковац упућује Милошу изречене с искључивим циљем да поколебају његову решеност да брани српску идеју до краја, по цену живота, њихова добра половина полази од премиса које је тешко олако одбацити и зато су оне посебно тешке: да ће нова држава, ако до ње дође, постати врло брзо прђија најбесомучнијег национализма, шовинизма добитничке клике официра и бескрупулозних банкара; да ће Србија покушати да своју економску заосталост надокнади монополисањем власти, насиљем и корупцијом и да ће од идеала остати само лепе и болне успомене; да је српска идеја данас, без обзира да ли ће се коначно остварити или не, већ почела да се преображава у грамзиву и насилну праксу генерала и трговаца и да ту идеалисти попут Милоша неће имати шта да траже. Зато је Љесковац далеко од тога да мисли да Милош не треба да буде Србин, и то добар Србин, али да му саветује да буде „аустријски Србин, то јест да се залажете за удруживање српских и југословенских снага у оквиру и наслону на монархију“ (ЦГ, 223). Зар није боље, тврди Љесковац, борити се с другим Југословенима за премоћ над Мађарима, или чак и Аустријанцима, али у оквиру монархије. „Шта је непосредна политика Милетића, Полита-Десанчића и данас Прибићевића, ако не баш то? А нећете ваљда тврдити да они нијесу и добри Срби и српски националисти и демократи?“ У својој анализи српског питања Љесковац одлази корак даље, па тврди да прихвата Милошев контрааргумент да је аустријска окупација српских земаља облик колонијализма, али објашњава да се то чини „зарад њиховог властитог прогреса“, јер овде толике шуме труну неискориштене: „...колике људске снаге пропадају беспослене (...) Погледајте само те жене на пијаци – мршаве, у подртом сукну, вашљиве, неочешљане, неумивене, нигде цвијетка, шаре и осмјеха! (...) То је Ваш, наш српски народ! Њему треба школа, цеста и машина, да већ једном изиђе из полуживотињске зависности од природних сила и постане народ међу народима и људи међу људима – Европа, цивилизација. Ред. То њему треба.“ (ЦГ, 229) Ови аргументи бивају уверљивији јер као да су извучени из размишљања Милошеве генерације, која је ватрено желела уједињење свих Срба, а са њима и осталих јужних Словена, али је била и свесна да тај процес неће бити лак и једноставан. Али уместо да Љесковчеви аргументи и сумње поколебају Милоша, они у њему изазивају исконски отпор: „Хоће Швабе главу или образ!“ А он не жели да изда ни Српство, ни Црну Гору, ни част породице, као ни своје сапатнике, капетана Драшка и старог Вука. У једној врсти интелектуалног надигравања, Љесковац ће неколико пута покушавати да од Милоша извуче признање којим би осудио брата и спасао главу, али без успеха, јер Милош одговара: „Јер као Србин, ја нећу и не могу да признам да ме покорила ваша – аустријска сила“. Револтиран таквом тврдоглавошћу заточеника и неуспехом интелектуалне игре, Љесковац ће у једном часу планути: „Из тебе говори – заиста заслужујеш да те ословљавам са Ти – примитивни црногорски сељак, атавизам човјека из крвне заједнице. Засољен идеологијом српског шовинизма. Све се то отјеловило у својеглавој, самољубивој личности.“ (ЦГ, 277) А зашто би то било зло, питаће Милош комесара. Борба против зла, то је чојство, то су Његош, Марко Миљанов и Марко Даковић. Зло је данас Аустрија, а сутра ће бити неко други, на другачији начин и борба против тога зла

ће се водити на другачији начин. Али борба против зла је непрестана, а свака неправда има краја. И тако непокорени, а здружени, сужњи одлазе на вешање и са њима читав један црногорски микрокосмос који су отеловљавали и који је и у својим супротностима, проналазио склад и виши циљ свога постојања.

С обзиром да је Ћилас роман писао као хронолошки след, последње поглавље које носи назив Крај приповедач ситуира у прве поратне године и смешта у један од санџачких срезова у коме је начелник Бошко Симовић. Он је оличење човека који је успео да наплати стварне или преувеличане заслуге за гушење отпора уједињењу, тиме што се домогао локалне власти коју, са себи сличнима, неумољиво користи за лично богаћење. Овакви људи жељни власти нису још били изгубили старинско црногорско осећање за чување личног угледа, али га сада више нису чували својим понашањем, него силом власти која стоји иза њих, насиљем и сплеткама.

Ћиласов приповедач у неколико прецизних потеза, без сувишног патоса, описује праву природу дешавања у Црној Гори у првим поратним данима. „Црна Гора је пливала ка грађанском рату, који није био само обрачун између противника и присташа уједињења, него, кроз то, и између апсолутног монарха и кољеновића који нијесу могли постати феудалци и парламентарних демократа и капиталиста који су то желели да постану. (...) На многим странама су букнули отпори – више непослушност него оружани устанци. (...) била је то мучна, подмукла борба, често у свом братству и најближој родбини, више кундаком него метком, доушкивањем, застрашивањем, куповањем. (...) То је било горе него рат, јер у овоме постоје нека правила (...) А у овоме сукобу је све било дозвољено, чак се непридржавање, укидање наслијеђених моралних појмова наметало као услов успеха и постизања циља.“ (ЦГ, 298, 299, 300) Бошко и његови пријатељи су у таквим околностима без већих крвопролића у свом срезу угушили отпор и тако је расла њихова друштвена моћ. Али отпор уједињењу је убрзо јењао и букнуо је живот, с новим политичким партијама, трговином и судством. И тако су врло брзо у тим новим околностима, невешти модерној администрацији, у страну били бачени ови и овакви заговорници уједињења, баш као и њихови противници. Приповедач запажа: „...већ су и сами могли да опазе како не само зеленашки противници уједињења постају нестварни и у много чему смијешни са својим огорчењем, него како се и многе њихове присташе, нарочито бивши црногорски главари, не сналазе и сударају с новим временом. У новим односима и међу људима изван њиховог круга они су изгледали прости, несналажљиви, ћудљиви, дивљи и самољубиви. (...) А најболније је и најбесмисленије је било то што су се у свакодневном животу најлакше споразумијевали са својим зеленашким противницима...“ (ЦГ, 309) Слична је судбина била и других пристаца уједињења, школованих младих људи, али и сељака. Први су се раштркали по службама широм сада велике земље, губећи своје илузије у чегрсти бескомпромисног меркантилног живота. А сељаци су постајали колонисти у Метохији или Војводини, или одлазили негде у свет, најчешће се и даље злопатећи на комадићима земље, љути на себе и комшије, „на свијет и државу која је никла из њихове крви и патње.“ Дакле, све је испало другачије од очекивања приврженика нове, велике заједничке земље, а као пример личности

која је то врло брзо осетила приповедач истиче Марка Лаковића, једног од најзначајнијих приврженика уједињења. Није ни могао ни хтео да учествује у подмићивању, сплеткама, разврату и бесмисленом насиљу врхова политичких странака и нове државне управе. Он се готово одмах по уједињењу због свега тока повукао у приватност живота скромног провинцијског адвоката. Јер – коме је у таквом окружењу било потребно његово лично поштење, далековидост и идеје које су сада звучале као празне речи? Па зато приповедач каже: „Шићарције сваке врсте били су једини који су од уједињења добили, макар што за њега нијесу жртвовали скоро ништа. Њих је било мало.“ (ЦГ, 311) На то су се надовезале и црногорске специфичности: још пре рата било је видљиво да се кругови главара и моћника везаних за двор Петровића растачу; током рата је пропала Црна Гора као држава и то су видели сви, па и шака присталица династије која је то одбијала да призна једино због ината и поноса. А већ и пре тога почеле су да се распадају традиционалне везе племена и братстава, као и патријархални начин живота на којем су почивали. И у чудном колоплету модерних времена нашли су се Црногорци који су још у себи носили неистрошене снаге старих заједница и навика у свету којем су такви појмови постали непотребни, смешни или трагични. То се посебно видело код официра бивше војске и угледника бивше власти, педесетогодишњака физички неистрошених, без обзира да ли су били за или против уједињења – „Не сналазећи се и немајући у шта да потроше још живе снаге, они су пропадали сатирући саме себе“. Али ко је способан да увиди и ко сме да призна своје пропадање, упитаће се приповедач.

Дакле, такав један човек, начелник Бошко сукобиће се са својим бившим пријатељем, човеком истог кова као и он, начелником другог среза, Благодом, због сваковрсних материјалних интереса. Да би после низа међусобних подметања сукоб довео до краја, Бошко иде у Благодин град да се коначно разрачунају. У маниру вестерн филмова приповедач прати оба сукобљена јунака и њихове помагаче (рођаке, слуге, службенике, кафеције, жандарме) који од поднева до вечери у мрачним и задимљеним крчмама спремају сценарио за коначни обрачун. И он ће се одиграти у Достиној кафани, која то готово да и није била – четири мања стола за које је могло сести петнаестак људи. Пуцањ пушке угасиће лампу и у потпуном мраку препуне кафане одвијаће се прави револверашки обрачун. Нешто касније шест лешева ће бити поређано наред чаршије: начелници, барјактари, крчмари... „Виче у мрак и нека жена, муслиманка Фата или нека друга жена, свакако одговарајући некоме: Нема ништа од Црне Горе, исклаше се главари црногорски!“ (ЦГ, 371) Потом ће се запитати приповедач да ли је тог дозивања заиста било или то он у својој глави чује пресуду Црној Гори и наставља прелазећи из приповедног у исповедни тон стављајући знак једнакости између приповедача и аутора: „Ја који пишем о пропадању Црне Горе, докрачујући самога себе у тамници.“ Ту постаје јасно колико је блиска тачка гледишта приповедача и аутора у читавом роману, због чега он има тон јединствене наративне мешавине мирног свезнајућег приповедача и готово личне исповести свих његових јунака у чије је перспективе писац уронио свом снагом свог књижевног талента, али и примиреног и прерађеног личног животног искуства, обогаћеног читањем.

Тешко је наћи књижевно дело које је на свеобухватнији и литерарно уверљиви начин описало последњи чин постојања класичне Црне Горе. Тешко да се могао наћи позванији писац за тај рукопис од Милована Ђиласа, коме је време од настанка до данас – пуних шест деценија – само дало за право и учинило га вишеструко тематски занимљивијим него што је то било у време настанка. Судбину Црне Горе из Ђиласовог романа доживела је и социјалистичка Југославија. Најмрачнија запажања комесара Љесковца била су тачна. Сада преклапања личности краља Николе и Ј. Б. Тита изгледа не само као могуће, већ као потпуно, као што је било и потпуно преклапање изневерених идеала српског и јужнословенског уједињења и комунистичког братства и јединства, за шта су у оба светска рата дате милионске људске жртве. Ујединитељи прве Југославије су изневерили сами себе, као што су и југословенски комунисти изневерили сами себе, јер, како је то Ђилас на неколико места приметио у роману – свако може да изда само самога себе. Тако можемо гледати и на данашњу Црну Гору која свакако није она која је била већ нека друга, у којој су до пароксизма доведене појаве које је писац уочио пре шест деценија и зато закономмерно и те како вреди оно што констатује Ђилас: има Српства и без Црне Горе, а Црне Горе нема без Српства.

**У бриљантној мешавини
реалистичког приповедања,
фактографске тачности,
ироније која одагнава
патетику и есејизираниог
погледа на значајан историјски
догађај, Ђилас исписује
упечатљиву слику битке**

Шест деценија након настанка, роман „Црна Гора“ импонује смиреном дубином приповедања, лакоћом и прецизношћу казивања, луцидношћу посматрања и разумевања историјских догађаја која избегава сваку мистификацију и патетику, али и свакодневног живота који читаоцима упечатљивије од многих историјских студија доноси слику класичне Црне Горе на почетку 20. века. Такву уметничку слику могао је дати само аутор дубоко саживљен са простором и људима о којима је писао, а Милован Ђилас је то био. Слика коју је дао и данас је ванредно снажна и занимљива, јер је протекло време додатно акцентovalo велики број тематских закутака овог мисаоно прегнантног романа. И још ваља рећи „Црна Гора“ није само роман о „Црној Гори“ – мада и да јесте само то био би значајан – већ и о Србији, Србима у целини, али и свакој држави и народу који на свом историјском путу долази до епоха у којима неумитно плаћа цену својих илузија које није на време демистификовао. Због тога и наше доба може из Ђиласовог романа много шта да научи.

ИЗ ПЛАШЧАНСКЕ ПИСМОХРАНЕ

ДВА ПИСМА

пише: Чедомир Вишњић

Из богатог плашчанског архива за читаоце смо извадили једну епизоду из живота православног свештенства у Лици са самог почетка 20. вијека, из времена које још није дало наслутити у што ће се све то стољеће прометнути

Мандићи су један од најстаријих и највиђенијих личких српских свештеничких родова. Мантију носе од првих дана преласка из Далмације у јужну Лику, у она давна мутна времена иза којих је остало мало поузданих нама данас важних писаних трагова. Остао је само један готово литераран, за свог аутора некарактеристичан, запис Милана Радеке о тим раним збивањима. Помакнемо ли се мало унапред на временској линији, са стварањем озбиљније црквене организације, и подаци о народу и свештенству постају бројнији, мозаик се попуњава, коцкице добивају и чувају боју.

Овај пут нас та далека историја не занима, желимо само из богатог плашчанског архива за читаоце извадити једну епизоду из живота православног свештенства у Лици са самог почетка 20. вијека, из времена које још није дало наслутити у што ће се све то стољеће прометнути. Има нешто готово идилично у слици свијета у којем се сукобљавају, понекад врло оштро, млади самосталци окупљени око "Србобрана" на једној, и плашчански Владика Михајло Грујић, на другој страни. Млади су доносили дашак промјена, у политици, идеологији, култури, са својом Црквом се нису отворено сукобљавали, али њихова национално - просвјетитељска улога у том је тренутку била друштвено конкурентна у односу на Цркву. С друге стране, на свом историјском заласку у пречанском свијету, Карловачка митрополија, уза све дилеме и проблеме које је доносио живот, сјала је непоновљивим сјајем. Њен је утицај у крајишким селима тек био нешто свјесно окрњен од стране понеког младог учитеља, који се настојао истргнути испод утицаја свог пароха, или, самосталског агитатора. Међутим, промјене су се примицале и изнутра. Први православни свештеници, како они из горњокарловачке тако и из плашчанске епархије, напустили су стари табор и прикључили се политици Хрватско - српске коалиције. Михајло

Медаковић у Јасеновцу и Пајо Обрадовић у Небљусима задавали су главобољу свом епископу Грујићу, и нису били једини. Осим тога, свештеничка удружења која су тада, што уз приволу јерархије, што без ње, настајала у Митрополији, истицала су редом у први план једну важну новост за коју се свештенство већ дуго залагало; тражење да се службено прихвати идеја другог свештеничког брака, наравно, удовог свештеника. А таквих је било много. У тој друштвеној минијатури крило се право богатство садржаја. У свештеничким породицама по крајишким заједницама са никаквом здравственом културом и заштитом, оптерећене бројним породима, попадије су често остављале своје попове саме на овом свијету, са хрпом дјеце за вратом. Додуше, правде ради ваља рећи, њихови су услови били знатно изнад оних њихових парахијанки, па је Владика плашчански често обичним крајишницима морао давати дозволу, "диспенз" и за четврти, па чак и пети брак! Толико су жена они знали сахранити. А свештеници, заиста притиснути бројним друштвеним обавезама, архитрадиционални по властитим културним схватањима о улози сполова, сами, били су готово сасвим беспомоћни. Питање брака и брачног друга било је за њих круцијално.

Први православни свештеници, како они из горњокарловачке тако и из плашчанске епархије, напустили су стари табор и прикључили се политици Хрватско - српске коалиције

При том се могло јавити обиље проблема, нарочито за младе богослове. Један од најчешћих било је тзв. сродство по "пријатељској" линији, јер је оно крвно, ма како удаљено, било сасвим искључено. Крајишко друштво је тада било бројно, али бројне су биле и породице, родови, кумовске везе. Некад склопљен брак између припадника двију породица, макар и удаљен временски од нових младенаца, онемогућавао је нови брак између тих родова. А и кумовска веза је строго тумачена као "духовно сродство". Дозволу је у таквим случајевима, уз мишљење мјесног пароха, давао Владика – дијецезан, и то је углавном пролазило кад су крајишници – сељаци били у питању. Али од својих свештеника Михајло је очекивао више. И на том се простору јавио проблем којем ће краткотрајно свој оригиналан прилог дати породица Мандић.

Ваше Високопреосвештенство!

Ка старахом се усудујем присту-
пити Вашем Високопреосвештен-
ству. Лично не могу, јер ми не до-
звољава дужни обзир и приситност,
нити малим ризелостан бојећи се,
да сама моја појава не би у Ва-
шем добром Архиепископском срцу
изазвала неугодност. И овако ми,
сметно прилази са жељом.

Осећам сву тежину своја положаја
ити више, што ми је посаје тек
ситула пред очима сва будућност мо-
ја, неопредељеност и брзина с којом
сам што, да урину крај својој
младичкој неизвесности и очекива-
њу. И колико год рад тешико осећам
сав дубоки замал своја постојанка,
ја мисливијем Тој и Вашем Висо-
копреосвештенству, да му онда у
осећану дужне вјере, коју сам дао
заручници и у оној младичкој за-
носу, нијесам савладао ни знајаја ни
поседеца.

Ја морам бити искрен Вашем Ви-
сокопреосвештенству - са сузама
сам пошао са сузама и заклина-
њем сам искрен. Истинити
двају младичјех срдаца, што је куде-
сти и великогласна поема мучке
мучителности, под ризом утиском
мелане и уситија митозантност
појити разликовава. Ја не знам
кад сам осећам јек ме поеме, не

О Мандићима из ових писама не сазнајемо много. Породице Мандић и Ристовић, из које је Милошева избраница, свакако су дио локалне елите. Милош пише да је његов највећи добротвор био стриц Николај Мандић, српско - православни Митрополит дабро - босански, који је умро баш тих дана. Николај је и сам био син свештеника, Мандићи су били у блиском сродству са Теслама и Будисављевићима, вјековима су држали грачачку парохију и сигурно су били бољестојећи род. Отац Јелене Ристовић, Стефан, био је члан управног одбора Српске штедионице у Грачацу. У тај су круг имућнијих људи, нарочито њихове дјеце, лакше продирале модерније идеје о брачној вези, и ово је, поред осталог, прича о њиховом пристизању у личке забити

**Милошев велики гријех
је класични гријех
непослушности свом
претпостављеном црквеном
главару, драматично
наглашен његовим
положајем богослова, који
одмах после женидбе од тог
истог Владике мора тражити
рукоположење на парохију**

Милошев велики гријех је класични гријех непослушности свом претпостављеном црквеном главару, драматично наглашен његовим положајем богослова, који одмах после женидбе од тог истог Владике мора тражити рукоположење на парохију. Понесен својим годинама, осјећајима према дјевојци, што и сам препознаје, али можда помало и угледам породице и високопозиционираним стриком, он је изнервирано и револтирано у извјесном смислу иступио из освештаног црквеног реда ствари, а то значи и из саме Цркве! Не добивши епископов адекватни црквени "диспенз", он тражи и добија свјетовњачки! О томе говори његово прво, покајничко писмо. Као неку врсту свог одговора на ову молбеницу, Грујић је из Плашког послао допис парохијо доњограчачком Мојсију Мајсторовићу, 23. октобра 1907., у којем се то парохијско звање "позива да нам одма извести да ли је мати свршеног богослова Милоша Мандића из Грачаца православне вјере или не; пошто смо из поуздана извора скоро сазнали, да је она била, а наводно да је и сада, припадница римске цркве". Прота Мојсије је одговорио већ 29. октобра, уз пуно поштовање церемонијалног обраћања, пише он "са изразом најдубљег страхопоштовања и нуз целов св. Деснице, пребива Вашег Високопреосвештенства најпокорнији прота..." Најпокорнији прота, укратко, јавља да је Ката Мандић – рођена Јапунић, заиста "припадница римске цркве".

Е сад, ово је мјесто на којем "страшног" Михајла, како су га звали, ловимо у гријеху неискрености, ако не и више од тога. Из Милошевог објашњења у другом писму, сазнајемо да му је исти епископ већ дао дозволу за ступање у свештенички чин, иако му је мајка римокатоликиња. То је морао обавезно расчистити прије рукоположења. дакле, не ради се о томе да је то услов, то је казна за гријех непослушности, он мора мајку наговорити да пређе у православље! Али из тона Милошевог одговора види се да је најгоре прошло. Осјећа се и то да се он не може љутити на људски лако разумљиве ставове своје мајке, нетипичне у оном времену, с којима она знатно надилази своје сестре по положају у којем су се нашле. У сваком случају, ово је писмо јако добра и садржајна илустрација међувјерских односа у Лици с почетка прошлог вијека.

Вјероватно је младом богослову на руку ишла и стална несташница свештенства у плашчанској епархији. Идуће, 1908. године, Михајло је рукоположио њих четворицу, међу њима Манојла Крнића у фебруару и Милоша Мандића, 15. аугуста за ђакона, а 30. аугуста за презвитера. Крнић је ускоро постављен на парохију Јасеница (Личка), па кад је видио да тамо нема ни једне господарске зграде, ни квадратног метра баште, одмах је тражио премјештај у, ваљда, просперитетнији Благај. Добио га је, а у Јасеницу је именован наш гријешни Милош Мандић.

Он ће после живјети типичан живот православног свештеника. Служиће Богу у Плашком (Јасеница), Горњим Дубравама и Грачацу, којем је природно тежио, и у којем ће дочекати свој трагични финале. О том је свом завичају дао реалистичну слику као архијерејски намјесник грачачки фебруара 1935. године: "Религиозно-морално стање велике већине вјерних у овом архијереј. Намјесништву јест доста добро. Истина Бог, народ долази у цркву у већем броју само о храмов. Славама, о већим празницима и уз часни пост, а иначе прилично слабо, али их већина барем једном годишње приступа кс. с. тајнама: покајања и причешћа, славе скоро сви Крсно име, љубазно примају у својим домовима свештеника о крсним водицама и о Богојавњенској водици. С друге стране имаде и неколико деструктивних елемената и то међу интелигенцијом и радништвом, који шире индиферентизам, богохулство а и нешто мало безбоштва. Као негативну појаву у религиозно - моралном погледу морам споменути прилично велики број конкубината..." Пише да се ово шири кривицом власти које не подузимају ништа против овог зла. Готово 30 година је било прошло од његовог пута у Плашки, пред Михајла, по диспенз од пријатељског сродства!

Несмиљена је овдашња историја све поравнала и ову младалачку књижевност дубоко архивирала. Милош Мандић је ухапшен од стране усташа 29. маја 1941. и затворен са већом групом сапатника. И ондашњим је критеријима мучен страховито и остало је сјећање да је у камион који их је одвезао на стријељање или клање у шуму између Метка и Вребца, убачен у бесвјесном стању. Након пар дана сеоски су чобани пронашли плитку гробницу а у њој Милошев унакажени леш.

Ова писма остају ефектан документ времена и лијеп траг човјека који је био српски православни свештеник.

ИЗВОДЪ ИЗЪ ПРОТОКОЛА БѢНЧАННЫХЪ

ВОСТОЧНО-ПРАВОСЛАВНІА СЕРБСКІА ЦЕРКВЕ ХРАМА СВЯТЫХЪ СЛАВНО

и ВОЗНЕСЕНІА ГОСПОДНЯ ВЪ ТРАГОУЪ СЪТЧЕ.

БѢНЧАНІА	(...девети седици)	года 1907. мѣзъ септембаря	днѣ 25.
	мѣсто: Трпозубъ	храмъ цркви: црква и сеговато	
ЖЕНИХА	има и прозвище: Милошъ Марковић		
	характеръ: совершенно добродушенъ		
	кѣи бракъ: I.		
	лѣто возраста: 26.	вѣроисповѣдъ: восточнославянолюбивъ	
	отца: Трпозубъ Марковић		
ЗАРУЧИЦЫ	мати: Екатерина рождена Трпозубъ		
	крѣзъ: Трпозубъ	општина: Трпозубъ	
	мѣсто шенанія: Трпозубъ	ч. дом.: 24. (128.)	
	има и прозвище: Елена Викторовна		
	лѣто возраста: 21.	вѣроисповѣдъ: восточнославянолюбивъ	
ОВИДѢЛАНІА	отца: Стефанъ Викторовъ		
	мати: Софія рождена Милошковић		
	крѣзъ: Трпозубъ	општина: Трпозубъ	
	мѣсто шенанія: Трпозубъ	ч. дом.: 24. (128.)	
	има и прозвище: Трпозубъ Трпозубъ		
БѢНЧАНІА	характеръ: I. добродушенъ II. Крѣзъ		
	мѣсто шенанія: I. Трпозубъ II. Милошковић		
	Оглашеніе: црква и сеговато Трпозубъ и сеговато Трпозубъ		
	има и прозвище: Трпозубъ Трпозубъ		
	характеръ: I. добродушенъ II. Крѣзъ		
ПРИМѢЧАНІА	Примѣчаніе: I. Трпозубъ II. Милошковић		
	Примѣчаніе: I. Трпозубъ II. Милошковић		

Да сѣи изводъ свѣдѣніа о рѣшеніи со всѣмъ ехиднѣ естѣ, со сѣи о рѣшеніи со всѣмъ ехиднѣ естѣ, со сѣи о рѣшеніи со всѣмъ ехиднѣ естѣ.

Въ Трпозубъ, днѣ 9. августа 1907.

Српска штампа др. Милоша у Новом Саду.

Ваше Високопреосвештенство!

Са страхом се усуђујем приступити Вашем Високопреосвештенству. Лично не могу, јер ми не дозвољава дужни обзир и пристојност, нити имам смјелости бојећи се, да сама моја појава не би у Вашем добром архипастирском срцу изазвала неугодност. И овако писмено прилазим са зебњом.

Осјећам сву тежину свога положаја тим више, што ми је послје тек синула пред очима сва бујност моје непромишљености и брзине с којом сам хтио, да учиним крај својој младићкој неизвјесности и очекивању. И колико год сад тешко осјећам сав дубоки замах свога поступка, ја исповиједам Богу и Вашем Високопреосвештенству, да му онда у осјећању дужне вјере, коју сам дао заручници и у оном младићком заносу нијесам схваћао ни значаја ни посљедица.

Ја морам бити искрен Вашем Високопреосвештенству – са сузама сам пошао са сузама и заклињањем сам испраћен. Интимитет двају младих срдаца, то је чудесна и величанствена поема љуцке унутарњости, под чијим утиском мекша и уступа импозантност логичног размишљања. Ја не знам кад сам осјетио јек те поеме, не знам ни кад се она почела. Знам само да је она онда усљед запрека, које су је хтјеле загушити била у кулминацији и у оном моменту ја сам био сав њезин и сушти осјећај без труна разбора. И у мјесто, да призивљем изнимну милост, ја сам нашо обичан свјетовњачки Диспенц! Ни Капеле нијесам прешао, а у мени је нешто болно јекнуло и као да се у мени тргају нити животне, ја сам проплакао за разбијеном својом судбином за узалудно проведеном младости и муком у школи. Промишљао сам кад је то било и како је то било, да сам ја морао доћи у таки положај, да се одричем оног за чим сам од малена тежио, да згазим сву муку од шеснајст година. Нијесам могао наћи одговора и моја се душа згрчила под теретом тешког осјећања; зашто ми се баш тако морало догодити.

Ваше Високопреосвештенство!

Можда је подупливом давних случајева у мојој родбини свештеничкој, а можда и подупливом најновијег свештеничког покрета за други брак пала у моју неискусну младићку памет и моју довољно неспремну богословску увиђавност прва искра неправилног схваћања о браку свештеничког кандидата, да на њој букне пламен младићке симпатије, који ми је ето у моменту, кад сам пред Ваше Високопреосвештенство изашао и разбор сагорио.

И ја видим, да сам на путу, да постанем за сав вијек човјек човјек несретан и упропашћен. Да се посветим другом чему не обазирјући се на то, што воље немам, не да ми с једне стране војничка служба а с друге оскудица материјалних средстава, која су смрћу мога највећег добротвора, стрица блаженопокојног митрополита Николаја за увијек исчезла. А у приликама, гдје су ми родитељи очекивали, да сам већ збринут и скоро проскрбљен за живот, нови терети доводе ме у положај блудног сина, који је непромишљено расуо свој дио; само с том дубоком разликом, што је онај отац био јеванђелски примјер праштања а мој отац обични је смртник са добријем али и лошијем странама. И ја на свој очај опајам већ прве знаке незадовољства његова због неиспуњења његова очекивања. Опажа то и моја сретница, која је са мном судбину везала а која није могла знати у што је осјећај увлачи.

Ради неочекиваног од стране обају наших родитеља излаза цијеле ове ствари, ми смо у безутјешнијем приликама и ја бих пред Господом Богом гријешео, кад не би пред Вашим Високопреосвештенством исповједио своју бојазан, да ће ми на концу коначна несретан живот данас сутра донијети и несретан брак.

Превијам се од муке тешке своја осјећања и премишљајем све могуће начине; и најзад сви путеви, све мисли и сва моја надања свршују и излазе к Вашем Високопреосвештенству. И макар колико да ми је тешко што Вам послје оне непромишљене молбе за свјетовњачки Диспенц морам изаћи пред очи, да у духу Вашег Високопреосвештенства изазивам размишљања о мојој незбиљно схваћеној готовости, бољи и љубави за свештенички чин, ја ево и као покајник и као човјек, коме је угрожена будућност и мир за сав живот прилазим к Вашем Високопреосвештенству и најсмјерније молим милостиви будите – опростите ми бујност младићког заноса, која је утекла била разбору и брак у сроству, па ми дарујте

милостиво Архијерејском Својом Десницом рукоположење а с тим и засушни хљеб; да се спасем од ове тешке неизвјесности и осталијех мука у њој и послје ње.

Ваше Високопреосвештенство, милостиви Архипастиру!

Овај мој брак у сродству пријатељском није посљедица практичног рачуна ни хладног размишљања – никакве потпоре од тазбине нијесам добио. Бог ми је свједок, Бог, који је извор сваке љубави, да је он посљедица само чисте љубави, која ми је и разбор била понијела.

Апелујући на Ваше милостиво Архијерејско срце молим најпонижније, да ми подијелите изнимну благодат и учините, да не будем за сав живот тешко кажњен за невину чисту љубав, коју свемогући господ Бог улијева у срца људи, да их њоме за се привеже.

У страху чекам и надам се

а у тој нади у највећој смјерности љуби

Вашу св. Архијерејску Десницу

Милош Мандић,

сврш. богослов

У Грачацу 9. (22.) августа 1907

Ваше Високопреосвештенство!

Најпонижније потписани слободан сам Вашем Високопреосвештенству понизно поднијети по Вашој Св. вољи и високом налогу резултат мога покушаја, да моја матер пријеђе из римокатоличке вјере у православну.

Ја сам јој казао, да је Ваше Високопреосвештенство благоизвољело мени казати, да могу ступити у свештенички чин, ако она пређе у Св. Православље. Покушавали смо на све могуће начине и ја и отац и остали моји родови; наговарали је да прими св. православље, али је све остало безуспјешно. Са сузама одговорила је на наше покушаје, да јој је врло тешко мијењати вјеру уочи гроба свога, кад је до сада није промијенила, а кад се готово и не зна, да је она римокатоличке вјере. Прије ступања свога у часни брак с мојим оцем била је она велика пријатељица св. вјере православне, што је доказала већ самим браком. Своју мушку и женску дјецу пустила је на св. православље. И мушка дјеца и женска ступила су у часни брак с особама св. православне вјере. Кућа, њена боја и намјештај ни мало не одају какав утицај инородни или иновјерни, него напротив строго српски у духу православном. Са најиздашним прилозима потпомаже сваку српску ствар вјерску, просвјетну и привредну. Па и сам сам с материном као и очевом вољом пошао у св. богословију с тврдим увјерењем, да ми вјера материна неће бити запрека ступању у свештенички чин.

При полазку у св. богословију дочуо сам да би ми вјера материна могла бити запрека ступању у свештенички чин. Стога сам отишао к Вашем Високопреосвештенству да затражим св. Архијерејски благослов, кога сам и добио. Подносећи најпонижније ову скромну одлуку своје матере поново припадам Вашем Високопреосвештенству у највећој понизности целивајући Вам Свету Десницу с молбом, да на велику старост моје матере, као и на њене разлоге најмилостивије погледати благоизволите, а мене, који сам на терету родитељима а себи у свијету на срамоту ухљебити милостиви будете те ову моју понизну поновну молбу повољно ријешити благоизволите.

Остајем у нади целујући Свету Десницу Вашег Високопреосвештенства најпонижнији слуга

Милош Мандић,

сврш. богослов

У Грачацу 3. (16.) децембра 1907.

POVIJEST KUPALIŠTA NA RIJECI GLINI

GLINSKE KABINE

PIŠE: Igor Mrkalj

Razvoj kupališta prekinula su tragična zbivanja u Glini 1941., kada su uništeni ljudski životi mnogih glinskih građana. Nedugo zatim uništeno je i općinsko kupalište, što potvrđuju i nedavno otkrivene zračne snimke Gline od 25. kolovoza 1944.

„Na riječici Glini izgrađeno je novo općinsko kupalište koje je lijepo uređeno, pa će građanstvu pružiti lijepu priliku za nesmetano kupanje i šport na vodi“, piše petrinjski list *Sloga* od 16. srpnja 1933. godine. Bila je to samo najava jednog važnog društvenog događaja, koji će se odigrati sedam dana kasnije: „Danas u nedjelju 23. VII obaviti će se svečano otvorenje novog sagrađenog kupališta na riječici Glini. Kupalište je vrlo lijepo uređeno te služi na čast Glini, koja sada ima kupalište, kakovo nemaju i mnogo veća mjesta“, piše petrinjska *Sloga* od 23. srpnja 1933.¹

Ovaj članak također nam otkriva da je značajne zasluge za izgradnju novog općinskog kupališta na rijeci Glini imalo „novo općinsko zastupstvo na čelu sa načelnikom g. Svetozarom Davidovićem. Kako je g. Davidović poznat kao zgodan i suvremen čovjek širokih pogleda sigurno je da će pod njegovom upravom urediti se mnoga komunalna pitanja u Glini na opće zadovoljstvo. Novo zastupstvo je također dobro odabrano od vrlo uglednih i razboritih građana“, zaključuje petrinjska *Sloga*. Da je novo kupalište u Glini privuklo pažnju šire javnosti potvrđuje i drugi petrinjski list, *Jedinstvo*, koje javlja: „Kupalište u Glini izgrađeno je od tvrdog materijala, vrlo solidno a i vrlo lijepo. To je sada atrakcija Gline. Ovo kupalište je izgradila općina u sporazumu sa Sokolskim društvom“, piše u članku od 5. kolovoza 1933.

Sačuvane fotografije iz tog vremena otkrivaju da je kupalište imalo veći broj kabina za presvlačenje, koje su se mogle iznajmljivati tokom ljetne sezone ili preko dana. Zbog strme riječne obale, izgrađene su ste-

Milan Dokmanović, poznati nogometaš GŠK-a na općinskom kupalištu u Glini 1930-ih

penice koje su vodile kupaće do vode, kao i splavi, koja je preko ljeta bila postavljena na rijeci Glini. Splav je bila veličine oko 10x10 metara i u sredini imala bazen za kupanje djece i neplivača. Za plivače je napravljena skakaonica, dok je uz samu rijeku uređena 1 metar široka i 25 metara duga staza, gdje je postavljeno nekoliko klupa. Općinsko kupalište tako postaje važno mjesto susreta, rekreacije i razonode glinskih građana te provođenja slobodnog vremena na svježem zraku i uz čistu rijeku, koja se nalazi gotovo u samom središtu grada. Ulogu kupališta u društvenom životu Gline potvrđuje i petrinjski list *Banovac*, koji javlja: „Sezona kupanja na općinskom kupalištu na Glini završena je. Broj posjetioca blizu je 5.000“, piše u članku od 18. rujna 1938.

Daljnji razvoj kupališta prekinula su tragična zbivanja u Glini u proljeće i ljeto 1941., kada su uništeni ljudski životi mnogih glinskih građana. Nedugo zatim uništeno je i općinsko kupalište, što potvrđuju i nedavno otkrivene zračne snimke Gline od 25. kolovoza 1944., koje nam omogućuju odličan uvid u prostorne dimenzije i točan položaj ovog nekad popularnog kupališta.

Novi „Regulacioni plan Gline“ iz 1955. i „Urbanistički plan Gline“ iz 1963. godine spominju da na rijeci Glini postoji improvizirano kupalište,

¹ „Vijesti iz našeg kraja. Glina“, *Sloga*: tjednik za opću i komunalnu politiku i narodno gospodarstvo za grad i srez Petrinja, Petrinja, god. I, br. 2, 23. jula 1933, str. 2.

međutim, ne nude nikakva rješenja, niti prijedloge za njegovo uređenje. Nagovještaj promjena bio je opširan članak „Uredit će se gradsko kupalište“ objavljen u sisačkom listu *Jedinstvo* od 25. lipnja 1966. U njemu piše kako „u ovim ljetnim danima Glinjani gotovo i nemaju pogodno mjesto za kupanje. Stoga će se uskoro početi s uređenjem starog kupališta oko kojeg je već podignut novi park. Izgradit će se oko 30 kabina, a bit će tu i bife, dok je predviđeno nabaviti i više čamaca koje će kupaci moći koristiti. Radove će izvoditi Komunalna ustanova“, piše *Jedinstvo*. Međutim, od najavljenih radova se odustalo, a razlozi za takvu odluku nisu poznati.

„Danas u nedjelju 23. VII obaviti će se svečano otvorenje novog sagrađenog kupališta na riječi Glini. Kupalište je vrlo lijepo uređeno te služi na čast Glini, koja sada ima kupalište, kakovo nemaju i mnogo veća mjesta“

Ništa značajnije se nije promijenilo ni narednih godina, o čemu govori članak „I ovo ljeto bez kupališta“ objavljen u *Jedinstvu* od 13. kolovoza 1970. Uz kritički intonirani tekst, objavljena je fotografija kupališta, a ispod nje zanimljivi potpis, koji glasi: „Pogled na dio ‘Kabina’ (tako Glinjani zovu kupalište), mjesta gdje najveći broj Glinjana dolazi na kupanje. Kako se vidi na slici, ‘Kabine’ su obrasle i ni po čemu se ne razlikuju od ostalih divljih plaža duž obale“, piše u članku. Dvije godine kasnije, *Jedinstvo* ponovo apelira da „Glina treba uređeno gradsko kupalište jer je sve bliže broju od 4.000 stanovnika, s mnogo radničke i školske omladine“. Iako je iz članka jasno da za temeljitije uređenje gradskog kupališta trebaju znatna sredstva, predloženo je da bi „akcijom omladine, na primjer, i uz minimalna sredstva kupalište moglo imati bolji izgled i biti udobnije kupcima“, piše *Jedinstvo* od 25. kolovoza 1972.

Pa ipak, prava prekretnica u prostornom razvitku grada bila je „Odluka o regulaciji rijeke Gline“, koju je donijela Skupština općine Glini 21. lipnja 1973. Nakon što je uz pomoć Republičkog fonda voda izrađena projektna dokumentacija, u srpnju 1975. otpočeli su radovi na regulaciji rijeke Gline i njenog korita, od mosta do nogometnog igrališta, u dužini od 1.200 metara. Regulacijom i izgradnjom nasipa zaštitila bi se Glini od poplava, kao i veliki kompleksi obradivih površina na drugoj obali koji su često izloženi plavljenju. Ovim velikim i značajnim poduhvatom usputno bi se riješili i neki drugi problemi, postigla veća čistoća na tom dijelu te zaštitilo novo gradsko kupalište i novo nogometno igralište, koje je također bilo u sklopu ovog ambicioznog projekta.

Do kolovoza 1978. završeni su radovi na regulaciji rijeke Gline, uz koju je izgrađen novi sportsko rekreacioni centar. Međutim, zbog nedostatka sredstava nije izgrađeno novo gradsko kupalište, kako su mnogi očekivali. Tako će proći još punih devet godina, sve do rujna 1987., kada se na strani-

Glinsko kupalište bilo je u punom sjaju samo u kratkom periodu prije Drugog svjetskog rata

Fotografije svjedoče o uređenosti kupališta

Bazen za kupanje djece i neplivača (u sredini Mirjana Meandžija)

Vijesti iz našeg kraja.

Glina. U Glini je imenovano novo općinsko zastupstvo na čelu sa načelnikom g. Svetozarom Davidovićem. Kako je g. Davidović poznat kao zgodan i savremen čovjek širokih pogleda sigurno je da će pod njegovom upravom urediti se mnoga važna komunalna pitanja u Glini na opće zadovoljstvo. Novo zastupstvo je također dobro izabrano od vrlo uglednih i razboritih građana.

*

Danas u nedjelju 23. VII obaviti će se svečano otvorenje novog sagrađenog kupališta na riječici Glini. Kupalište je vrlo lijepo uređeno te služi na čast Glini, koja sada ima kupalište, kakovo nemaju i mnoga veća mjesta.

*

Vijest o svečanom otvorenju kupališta u Glini objavljena u petrinjskom listu 'Sloga' od 23. srpnja 1933.

Kupači na Glini (u sredini Milan Dokmanović)

Kupači na Glini krajem 1930-ih godina

cama *Jedinstva* pojavila vijest da je upravo tih dana Mjesna zajednica Glina prihvatila ponudu Radne organizacije Projekt iz Zagreba za novo idejno rješenje budućeg gradskog kupališta. U članku „Već sad o Kupalištu“ od 17. rujna 1987. piše: „Kako već duže vremena postoji potreba da se na rijeci Glini izgradi jedno pristojno kupalište, predviđeno je da se izgradi brana koja bi nizak vodostaj Gline kod SRC Banija podigla za oko jedan metar. Radovi bi počeli početkom sljedeće građevinske sezone u petom mjesecu“, javlja *Jedinstvo*, i dodaje: „Financiranje ove akcije preuzeli su MZ Glina i SIZ fizičke kulture, a postoji mogućnost da se ovaj projekt unese u novi samodoprinos koji stupa na snagu početkom iduće godine.“

Do kolovoza 1978. završeni su radovi na regulaciji rijeke Gline, uz koju je izgrađen novi sportsko rekreacioni centar. Međutim, zbog nedostatka sredstava nije izgrađeno novo gradsko kupalište

Tako je i bilo, što potvrđuje i vanredno izdanje *Gliniskog vjesnika* od 13. lipnja 1988., a povodom trećeg uzastopnog samodoprinosu građana Gline. Tim samodoprinom, koji je bio usklađen sa „Srednjoročnim planom razvoja općine Glina 1988.–1991.“, Glinjani su trebali dati svoj glas za: 1. izgradnju jaslaca i vrtića; 2. proširenje osnovne škole; 3. izgradnju društvenog doma; 4. izgradnju komunalne infrastrukture gradskih mjesnih zajednica; i 5. uređenje gradskog kupališta u okviru Sportsko-rekreacijskog centra Banija. Uz ovu točku nalazilo se i sljedeće objašnjenje: „U okviru uređenja gradskog kupališta predviđeno je opločavanje obala, izgradnja brane za podizanje nivoa vode te izgradnja svlačionica, tuševa i uređenje okoliša. Objekat će sa SRC Banija činiti jedinstvenu cjelinu, oazu odmora i rekreacije“, piše *Gliniski vjesnik*, koji ujedno poziva građane Gline da izađu na birališta i gradski referendum koji je zakazan za 17. lipanj 1988. Referendum je uspio, pa su naredne godine otpočeli radovi na uređenju kupališta (napravljeno je opločavanje obale), ali na tome se i stalo, jer su završetak radova prekinuli tragični i traumatični događaji u Glini 1990-ih godina.

U razdoblju nakon 1995., nove gradske vlasti donijele su više razvojnih planova, pa tako i najnoviji pod nazivom Strateški plan gospodarskog razvoja Grada Gline, 2016.–2023.“ Premda je riječ o važnom razvojnom dokumentu u kojem se mnogo piše o zdravoj sredini i kvalitetnom življenju svih generacija, u njemu nema ni riječi o gradskom kupalištu. To je činjenica koja sigurno nešto govori o onima koji su izradili taj dokument, kao i onima koji su ga usvojili. No, to je također činjenica koja ide u prilog jednoj raširenoj tezi koja glasi: iako ima status grada, današnjoj Glini već dulji niz godina nedostaju neka važna gradska i građanska obilježja.

КАКО ЈЕ МАРКО КРАЉЕВИЋ ПОВЕЗАО
ТЕСЛУ, ПУПИНА И МИЛАНКОВИЋА

МИЛУТИН МИЛАНКОВИЋ И КРАЉЕВИЋ МАРКО

пише: Ђорђе Нешић

Кад се говори о Милутину Миланковићу, често се као куриозитет наводи чињеница да његово посљедње дјело није научна расправа, него оглед о пјесми *Смрт Марка Краљевића*. Овај оглед остао је необјављен за ауторовог живота; чуван у Архиву САНУ, угледао је дању свјетлост у Изабраним делима Милутина Миланковића

Кад се говори о Милутину Миланковићу, често се као куриозитет наводи чињеница да његово посљедње дјело није научна расправа, него оглед о пјесми *Смрт Марка Краљевића*. Овај оглед остао је необјављен за ауторовог живота; чуван у Архиву САНУ, угледао је дању свјетлост у Изабраним делима Милутина Миланковића.¹ Плијенећи ширином свог ренесансног духа, Миланковић је тумачен и као књижевни стваралац² на научним скуповима на којима су донесени закључци о високим дметима његових књижевних дјела у мемоаристици и научно – популарној литератури. Уочен је висок ниво његове приповједачке вјештине у књизи прича *Кроз царство наука*. Миланковићевим књижевним опусом најподробније се бавила Славица Гароња Радованац, која је тумачила и Миланковићево бављење народном књижевношћу, а тиме и пјесмама из циклуса о Краљевићу Марку³. О

значају овог епског јунака за Миланковића писали су и Александар Петровић⁴ и Срђан Орсић⁵. Покушаћемо да однос епског јунака и генијалног научника осветлимо из другачијег угла.

Марко Краљевић стоји на почетку и на крају Миланковићевог животног пута. Иако памти слике из дјетињства када је имао непуне двије године, оно што ће се, уз Дунав, провлачити као један од животних лајтмотива, баш као канон у музици, десит ће се кад Милутин буде имао шест година:

Једнога дана донесе (отац, нап. ЋН) из библиотеке другу свеску народних песама првог Вуковог издања и поче да ми чита: „Вино пије Муса Арбанаса у Стамболу у крчми дијелој“, тумачећи ми при томе све што ми је било непознато. Гутао сам сваку реч те песме и уживио се свом душом у њу и у догађаје што их она тако живо предочава. Када дође ред на оно место где се прича како изведоше Марка пред цара, како га је убила мемла од камена и како је поцрнео као камен сињи, бризнух у плач и једва се стишах...Онда замолих оца да ми песму прочита још једанпут. „Нећу“, рече ми он „јер ћеш да плачеш“. „Па нећу.“ И отац поче да изнова чита песму. Ја је проживех још једанпут са још већим учешћем. Кад отац стиже на оно критично место, ја стиснух зубе, али бујица суза појури ми низ образе. Отац ме погледа прекорно, али му ја, више рукама но јецавим гласом, дадох знак да чита само даље...Сутрадан ми на моју молбу отац прочита песму још два пута, уз моје прописно јецање. Дан иза тога му саопстих да

¹ Изабрана дела Милутина Миланковића, књ. 8.; Астрономска теорија климатских промена и друге расправе, ур. проф. др Александар Петровић, Завод за уџбенике, Београд, 2008.

² Стваралаштво Милутина Миланковића, САНУ, Београд 2009. и Књижевни опус научника Милутина Миланковића, КНЦ „М. Миланковић“, Даљ, 2017.

³ Исто

⁴ Александар Петровић, Циклуси и записи, Opus solis Милутина Миланковића, САНУ, Београд, 2009.

⁵ Срђан Орсић, Улица Милутина Миланковића, КНЦ „М. Миланковић“ Даљ, 2019.

целу песму знам наизуст; преслишао сам се синоћ у кревету. Када је, заиста, пред оцем понових, а при том после питања царевог: „Јеси ли’ дједо у животу Марко?“, изговорио тужним гласићем: „Јесам, цале, али у лђаву!“ отац ме, онако слабачког, погледа, а сузе му навреше на очи.⁶

Тако ће се ритам епског десетерца заувјек уклопити у ритам Миланковићевог живота, а храброст Марка Краљевића да стане сам против свих бити животни и научни образац научника. Иако се често знао аутоиронијски односити према свом нејуначком и неборбеном карактеру⁷, Миланковић је у науци био изузетно храбар и борбен, с јаким инајиском цртом у карактеру, баш попут Краљевића Марка. Кад своди свој животни биланс, уочавамо колико се значајних историјских догађаја преломи у једном људском животу. Толико, да то по динамици има паралелу с митским бурним животом Краљевића Марка.⁸ Кад би осјетио да је у науци на правом путу, Миланковић је на мегдан изазивао највеће ауторитете онога доба, уједно и своје највеће опоненте у тумачењу узрока климатских промјена. Требало је устати и устрајати сам против владајуће теорије коју су заступали угледни англосаксонски научници. Жалац њиховог убода осјетио је Миланковић на конгресу о квартару, у Бечу, 1936. године, када је жестоко нападнут од чувеног географа и геолога Пенка и његових сарадника, сукоб који ће се у годинама које слиједе наставити преко чланака у научним часописима. Још драстичније је било на конгресу с истом темом, одржаном у Риму 1953. године. Миланковићу, који тада има 74 године, председавајући, због прекорачења времена излагања од 20 минута, одузима ријеч, лупајући флашом по столу:

Тада Флинт⁹ (председавајући, нап. ЋН) поче да ми лупањем даје знак да га завршим, а када се учиних невест, он ми приђе, ухвати ме за рукав и рече француским језиком: „Жалим неизмерно, ваше је предавање завршено.“ Унезверих се, но тада се придрах, дигох свој манускрипт...увис и рекох: „Биће штампано!“... Одмах иза тога напустих аудиторијум и сретох се са старим Бланом.¹⁰ Када му саопштих шта се догодило, био је неутешан. Ја га умирих: „Ако је“, рекох, „моја теорија добра, она ће живети својом снагом“.¹¹

Случај комедијант, како би рекао Црњански, удесио је да Миланковићева математичка теорија климатских промјена буде у позним научниковим годинама највише оспоравана, али Миланковић је умро спокојан, свјестан да није начинио грешку јер се цијелог живота држао савјета свог професора математике из осјечке реалне гимназије Владимира Варићака, који му је сваку рачунску грешку приписивао слабости карактера и учио га да свака грешка у математици и науци воде на странпутицу. Миланковићева теорија побједила је својом снагом, а

доказе за њу пружили су управо они који су је највише оспоравали пред научников крај живота – амерички научници. Кад су, у деценијама после Миланковићеве смрти, напуштене теорије опонентне његовој, амерички научници су, трагом Миланковићеве теорије у великом пројект CLIMAP, који је трајао од 1970. до 1976. године, бушећи дно Индијског океана потврдили тачност Миланковићевих прорачуна. Све што се десило у геолошкој прошлости Земље остаје записано у њеној кори. Миланковићев циклуси служе као читанка те прошлости, потврђени већ на неколико десетина мјеста на Земљи, у стијенама, лесним наносима, коралним гребенима, антарктичком леду, тако да о нашој Земљи можемо говорити и као о Планети Миланковић.

С Марком Краљевићем сусрешће се Миланковић на два карактеристична мјеста: у боју и у тамници. Када у Првом балканском рату, као референт за страну кореспонденцију Дунавске дивизије првога позива, буде пропитивао храброст српских војника, појавиће се Марко Краљевић:

Од њих (санитета, нап. ЋН) дознадосмо да су се оба доја код Прилепа... водила при најтежим временским и теренским приликама. Стегла је зима, а наши војници моралоше, под снажном непријатељском ватром, у својим опанцима глатких ђонова, журишати по залепљеним стрмим падинама брега, док се не успеше на његов вис да га, борбом прса у прса, заузму бајонетом. Ко вас је предводио? запитасмо једног рањеника. Краљевић Марко! Том свом одговору додаде и ово објашњење: Та зар смо могли и смели да, пред рушевинама Маркова Града, узмакнемо као кукавице!¹²

На стоицизам Краљевића Марка у pjesми Марко Краљевић и Муса Кесеџија, који тамнује у царској стамболској тамници три године дана, подсећа јуначко држање Милутина Миланковића у осјечком затвору, прије упућивања у логоре у Турањ и Нежидер. Миланковић је непосредно после сарајевског атентата планирао да крене на медени мјесец и да посјети свој очински дом у Даљу, у којем му је живјела мајка Јелисавета. Код политички ангажованих пријатеља распитивао се колико је безбједно да отпутује у Даљ, с обзиром на стање после атентата. Слободно путуј, речено му је, то је унутрашња ствар Аустроугарске. И Милутин је кренуо на медени мјесец у јулу 1914. да би се с њега вратио тек у марту 1919. године, кад буду потписани сви мировни споразуми Првог свјетског рата. Чим Аустроугарска објави рат Србији, Миланковић, као српски држављанин убрзо бива ухапшен, спроведен у Осијек, да би био пребачен у Карловац, а потом у логор у Нежидеру. Након пар мјесеци, заузимањем угледних научника и професора, Миланковић је интерниран у Будимпешту, с обавезом да се јавља полицији једном недељно, али и с могућношћу да ради

⁶ Милутин Миланковић, Успомене, доживљаји и сазнања, стр. 98-99, Завод за уџбенике Београд, 2009.

⁷ Нехеројске природе, избегавао сам увек све сукобе па и несугласице, а велике олује светских ратова прохујаше, као што ће се из мојих успомена видети, изнад моје главе и не завилаше ме својим вихором. Могао сам да из прикраја пратим, а ипак целог века мирно посматрам појаве духовног живота, просвете и науке. Зато се у овом делу појављујем углавном као посматрач, а за то ме је одредио и мој положај у друштву. Исто, стр. 19.

⁸ Живео сам у царевини, краљевини и републици, као слободан грађанин, као обвезник у браку, у војсци и државној служби. Преживео сам, и то сваки пут у зараћеној земљи, два Балканска и два Светска рата, био сам на бојном пољу и у затвореничком логору, одмарао

се по апсанама, таворио у интернацији, стењао под непријатељском окупацијом. Но, поред свега тога, наживљао сам се и свега угодног и лепог што сам га, тражећи, нашао или на случајно набасао. Исто, стр. 24.

⁹ Ричард Флинт, амерички глациолог

¹⁰ Алберто Карло Блан, италијански палеонтолог

¹¹ Милутин Миланковић, Успомене, доживљаји и сазнања, стр. 799.; Завод за уџбенике Београд, 2009

¹² Исто, стр. 463.

у библиотеци Мађарске академије наука. Наша прича везана је за боравак у осјечком затвору:

Он оде (тамничар, нап. ЋН) и заклауча двоструко гвоздена врата моје ћелије. Велика држава шклоцну, а затим и локот којим се забрављала дебела гвоздена пречага, положена дијагонално преко врата. Седох на кревет, обазрех се по соби, и стадох да се уживљујем у свој нови друштвени положај. Ово усамљено сопче, далеко од људске граје, изгледаше ми као створено за научни рад; ту ми неће нико досађивати и узнемиривати ме. Хајде да искористим овакву, заиста јединствену, прилику.¹³

Оглед назван *Смрт Марка Краљевића* садржи размишљања не само о овој пјесми, него и о епским пјесмама које су Миланковићу најдраже и које он сматра најбољим: Краљевић Марко и Муса Кесеџија, Урош и Мрњавчевићи и Цар Лазар и царица Милица. Миланковић је свјестан да није научник на пољу књижевности; не користи научну апаратуру у анализи. Он је читалац одушевљен народним генијем. А Миланковић је знао шта је геније и из властитог искуства (*Као што муња у тамној ноћи обасја путнику цео хоризонт, тако се таквом муњом у мозгу генијалног човека отварају у науци нови видици и откривају нове области науке*). У епским пјесмама муње сијевају и испод коњских копита.

Миланковић једноставно чита пјесму, застајући и кометаришући кад наиђе на занимљив детаљ који га асоцира на Хомера (посртање коња као предзнак смрти), о храбрости слијепог пјевача да назове Бога старим крвником, о пажњи коју пјевач посвећује симетрији пјесничке слике, о сентенци Лажљив св'јете, мој лијепо цв'јете и сл. Омакну се Миланковићу и погрешке у заклаучивању, датирању пјесама или вредносним судовима. Оно што је привлачно за Миланковићево тумачење пјесме *Смрт Марка Краљевића* је оно чега у овом огледу нема. Миланковић није препознао, али је наслутио значење ове пјесме и зашто му је она најдража. Пјесма у себи има два велика миланковићевска мотива: ради се о календарској пјесми а Марково огледање у бунару у доба љетњег солстиција налик је генијалном начину на који је Ератостен израчунао опсег и пречник Земље. Познато је да је Миланковић творац до сада најпрецизнијег календара који жури, у односу на тропску годину, свега двије секунде. Реформу јулијанског календара, на предлог Српске православне цркве, извршио је Миланковић на васељенском сабору у Цариграду 1923. године. Овај предлог реформе календара прихваћен је на Сабору, али никада није (још увијек није!) примјењен у пракси.

Народни пјевач је често, у своје усмене творевине, стављао оријентире годишњих календара, празника или послова који се врше у одређене дане. На тај начин су се народна мудрост и искуство чували од заборавља. Ако пјесму *Смрт Марка Краљевића* читамо у кључу календарске пјесме, видимо да се она „дешава“ од Ђурђевдана до Митровдана. У пјесми Марко представља Сунце: *Кад сам прошло земљу и градове и обишо исток до запада* које се креће границом међу свјетовима, између стрме планине и мора. Сунце је на земљи непобједиво, као и Марко који не може умријети од јунака ни од оштре

сабље, од топуза ни од бојна копља, већ од Бога, од старог крвника. Вила Марку предсказује смрт коју ће спознати кад у бунару на планини угледа своје лице. То је могуће једино у доба љетњег солстиција када је Сунце у зениту. Миланковић је одушевљен смислом за симетрију народног пјевача: на пропланку, између двије вите јеле налази се бунар. Јела је симбол живота, стремљења пут неба, а бунар је улаз у подземни свијет. Сагледавање смрти дешава се око Видовдана. Од љетњег солстиција почиње да слаби снага Сунца. Оно се лагано спушта према зимском солстицију, према свијету таме. Стога Марко говори како ће промијенити свијетом (Преображење), сијече Шарцу главу (Усјековање), те скида зелену доламу (лишће!), разастире је испод дрвета, те и сам лијеже да више не устане, као Сунце послје Митровдана.

Вратимо се Сунцу, бунару и љетњем солстицију:

Треба измерити величину наше Земље, говорио је у себи Ератостен и размишљао како би се то могло извести. Тада му паде на памет да јужно од Александрије, скоро на истом меридијану, у горњем Египту, а у варошици Сијени има један дубок бунар, о којем се поуздано прича да се Сунце у њему огледне један једини пут сваке године.¹⁴

Тако је Ератостен, знајући за раздајину Александрије и Сијене, измјерио угао који затвара вертикални правац зраке Сунца у зениту и зраке из његовог ока према Сунцу, угао идентичан углу који затварају зрака Сунца и замишљени полупречник од средишта Земље до Александрије и Сијене.

Ова мала прича, слободно компонована из аутохтоних података, као што су и остале приче мојих писама, има опширније значење: она показује како су грчки научници мислили и радили. Они су више размишљали него посматрали, више рачунали но мерили, а остављали другима надничарске послове, којих има и у науци.¹⁵

Тако нам је Миланковић показао како се до жељеног циља може стићи размишљајући и о подвизима Краљевића Марка и о методима рада старих Грка.

Поред књижевног талента који сва тројица посједују, Марко Краљевић је повезница која спаја Теслу, Пупина и Миланковића. Пупин у свом дјелу *Од пашњака до науке* често зазива Краљевића Марка, Тесла је толико фасциниран стиховима пјесме Марко Краљевић и Муса Кесеџија: *Јаох мене до Бога милога, Ђе погудих од себе дољега* да је то записао у есеју о српским народним пјесмама. Миланковић Марку посвећује своје посљедње дјело. Има још нешто што повезује сву четворицу: три научника и епског јунака — то су њихове мајке. Тесла је био у сталној телепатској вези са својом мајком Ђуком, Пупин је свуда тражио очи своје мајке Олимијаде које су га упућивале на стваралаштво, Милутин се цијелог живота држао правила и савета које му је саопштила мајка Јелисвета. Једини ауторитет за Марка Краљевића била је мајка Јевросима.

Чини се да године дјетињства, родитељи и ране фасцинације окружењем судбински одређују путеве чак и генијима о којима је била ријеч.

¹³ Исто, стр. 494.

¹⁴ Милутин Миланковић, *Кроз васиону и векове*, стр. 63. Завод за уџбенике, Београд, 2013.

¹⁵ Исто, стр. 66.

O KIPARICI IVI SIMONOVIĆ-DESPIĆ

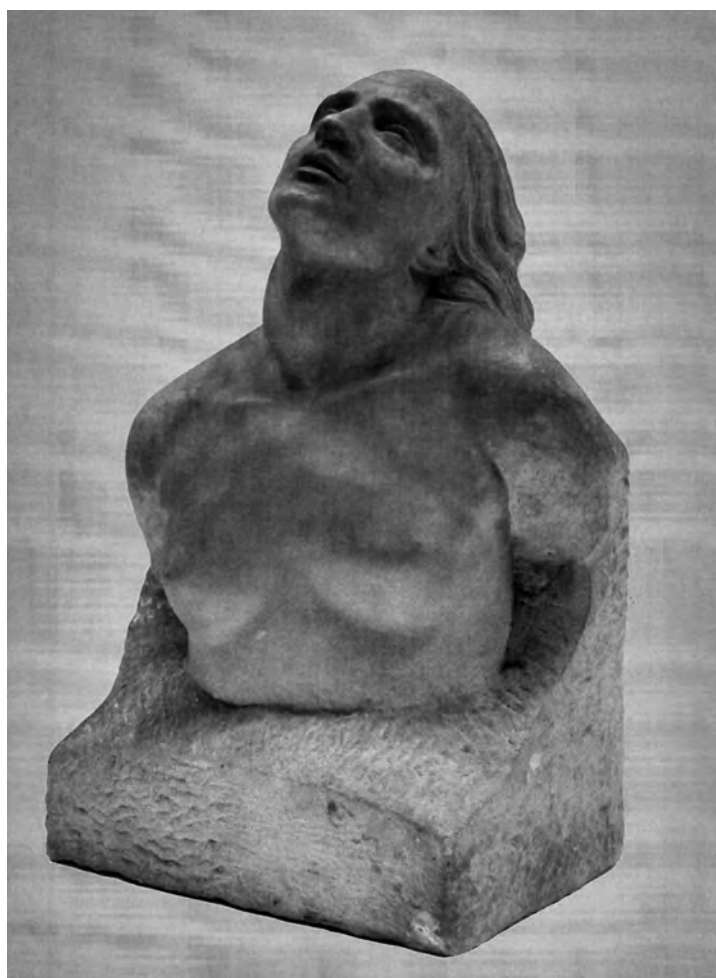
SPOMENIK SRPSKIM MAJKAMA

PIŠE: Boris Vrga

**„Zamislite, po cijelom svijetu se slavi
‘Neznani junak’, slave se ratnici, a
nitko se nije dosjetio da je svaki taj
‘Neznani junak’ imao i majku. Zar ne bi
bilo potrebno da se podigne spomenik
i toj ‘neznanoj majci’. Izložila sam
takav moj projekat na izložbi u
Sarajevu. O njemu su pisale i mnoge
inozemne novine, naročito engleske,
kod nas ni u Evropi nije do toga došlo“**

Iva (Ivana) Simonović- Despić rođena je u Hrastovici kraj Petrinje 18. IV. 1890. od oca Julija Ljubomira Simonovića,¹ generala austrougarske vojske i majke Ljubice rođ. Šimunović. Nakon završetka osnovne škole i niže gimnazije, pohađala je Ženski tečaj za crtanje i umjetni obrt na Obrtnoj školi (1905. - 1907.) u Zagrebu te kiparski odjel Privremene više škole za umjetnost i umjetni obrt u Zagrebu (1907. - 1910.) studirajući u klasi prof. R. Frangeša - Mihanovića. Već 1910. održala je zajedničku izložbu s Ljubom Babićem u zagrebačkom salonu Ullrich izlažući nekoliko poprsja, dječjih glavica i jednu plaketu.

Nakon studijskih boravaka u Münchenu (1911.) i Parizu (1914.), sve se je više orijentirala na medaljerstvo kojem će posvetiti znatan dio opusa. Njezin uspješan nastup na *Salon des artistes français* (1914.) danas je nažalost posve zaboravljen, mada je plaketa koju je za svoj Luksemburški muzej otkupio grad Pariz, a čije je izlaganje potpisala porota s Rodinom na čelu, bila nesumnjiva garancija evropske razine njezina medaljerskog umijeća.²

Sputana (Autoportret)

Znatnu afirmaciju dosegla je u Zagrebu 1916. kada je zajednički s Zdenkom Pexider na Drugoj izložbi Hrvatskog proljetnog salona, najveće i najznačajnije likovne manifestacije toga vremena, izložila 14 poprsja i 13 medalja među kojima su prevladavali dječji portreti na kojima je uspijevala fiksirati tipičnu juvenilnu psihologiju i dječju izražajnost (*Dagobert, Dado Tkalčić, Mario, Didi*) što je navelo kritiku na zaključak kako „od hrvatskih kipara nema nijednoga koji bi mogao dječju dušu bolje prikazati od ove najveće hrvatske plaketistkinje.“³

Nakon brzo poništenog mladenačkog braka s Aleksandrom Zarevskim, godine 1920. pred oltarom pravoslavnog manastira u Vrdniku (Nova Ravanna, Fruška gora) udala se je za mladog doktora pravnih nauka Aleksandra Acu Despića, potomka jedne od najuglednijih srpskih porodica u Sarajevu, dugogodišnjeg tajnika sarajevske trgovačke komore. Kako se je u toj patrijarhalnoj obitelji snašla lijepa i otmjena Iva i kakav je bio utjecaj miljea na njezina kiparska ostvarenja, eksplicira u svome osvrtu Jovan Dučić zaključujući kako „su njena misaona, ozbiljna, čak zabrinuta lica, plod samoće i melankolije“ koje su posljedica života u „ubistvenoj sarajevskoj sredini“.⁴ Njen osjećaj kreativne sputanosti dokumentira i jedna od njezinih najpoznatijih, u mramoru isklesana skulptura *Sputana* (Autoportret). Da u Des-

¹ Iva je umjetnički talent najvjerojatnije naslijedila od oca Julija Ljubomira Simonovića (1859. - 1941.) koji se je bavio likovnošću. Jedan njegov rad nalazi se u Zbirci Druginje i Voje Terzića u Banjaluci.

² Opširnije u tekstu: Hrvatska umjetnost u pariškom Salonu, „Obzor“, 11. IV. 1914., br. 100., str. 2.

³ Kosta Strajnić: Naši mladi, u knjizi „Studije“, Zagreb, Naklada Đorđa Čelapa, 1918., str. 144.

⁴ Jovan Dučić: Skulptura gđe Ive Despić, „Reč i slika“, 1926., br.2., str. 34. - 39.

Djeca u snijegu

pičkinim životnim uvjetima „nema atmosfere slobodnog poleta“ i da se u njoj „bori ne samo za modele, već i za sav tehnički materijal“ konstatirala je Angelca Černe navodeći kako je umjetnica sama izrađivala negative od gipsa i izvodila postupke lijevanja jer u Sarajevu u to vrijeme još nije bilo majstora za ovakve tehničke poslove.⁵ Njena stvaralačka pozicija bila je tim teža, jer je sve do 1931. djelovala na mansardi obiteljske kuće, a tek od 1931. u vili - atelijeru u Vasinom Hanu, nadomak Sarajeva. Tu je uglavnom izrađivala punu plastiku u kamenu, mramoru, sadri, bronci i drvetu čije su glavne osobine smisao za čistu formu i realističko oblikovanje. Tokom vremena njezin se skulptorski izraz udaljavao od načela strogoga akademizma i približavao slobodnijoj i življjoj modelaciji bliskoj rodenovskom impresionizmu (*Moja djeca*, *Moja kći*, *Djeca u snijegu*, *Dobri prijatelji*, *Bato svira*). Kada je 1932. porodica Despić sagradila još jednu kuću u Sarajevu, Iva je realizirala ornamente na stupovima i ukrasne lukove iznad prozora. U ovoj je kući danas smješten Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Dvorska kiparica

Od dolaska u Sarajevo, Despićkina umjetnost zadobijala je sve veći odjek u beogradskoj, nešto manji u sarajevskoj, a ponajmanji u zagrebač-

koj sredini u kojoj se je praktički kreativno formirala. Zahvaljujući tome, na beogradskom Starom Dvoru dobila je atelje i sobu za stanovanje, a svoj atelje imala je i u Dječjem paviljonu na Dedinju. Tu je povremeno boravila i realizirala portrete i biste članova kraljevske obitelji te niz reprezentativnih portreta političkih, društvenih, vojnih, vjerskih i kulturnih uglednika ondašnjeg vremena. Uz biste Kralja Petra II, Prestolonasljednika Petra, kneževića Nikole, bugarskog princa Kirila, rumunjskog Kralja Ferdinanda (po fotografiji) i kraljice Marije Karađorđević, realizirala je i portretne biste Karađorđa, generala Stevana Hadžića i Janka Vukotića, episkopa Valerijana Pribičevića, arhitekta Milana Zlokovića, pjesnika i diplomate Jovana Dučića, znanstvenika Jovana Cvijića, Zorke Bošković, Sokrata Petrovića i druge. Sloveći kao savjetnica Kraljice Marije u kiparskoj umjetnosti, osobno ju je podučavala kiparstvu, a kraljičina skulptura *Vojnik* nalazila se je u njenom sarajevskom atelijeru.

Tokom vremena njezin se skulptorski izraz udaljavao od načela strogoga akademizma i približavao slobodnijoj i življjoj modelaciji bliskoj rodenovskom impresionizmu

U Beogradu je 1927. priredila samostalnu izložbu na kojoj je izložila 62 kiparska djela i pedesetak slikarskih radova. Izložba je naišla na značajan odjek prestoničke štampe, tako da je o njoj objavljeno više osvrta. Kritičar Vasa Pomorišac definirao je njezinu stvaralačku liniju kao „krivudavu“, od najšireg rodenovskog impresionizma (*Deca u snegu*) do strogog akademizma (*Grof Bombeles*).⁶ Da je kiparica realistinja, konstatirao je i Todor Manojlović, ističući pritom kako „njen srdačni, sentimentalni odnos prema prirodi, njen duboki smisao za lepotu, njena ženska gracija i nežnost uzdižu njen realizam u jednu višu sferu, čine ga nosiocem i tumačem jedne blage duhovnosti, jednog estetičnog idealizma.“⁷

Ovoj izložbi prethodilo je njeno zapaženo izlaganje na 159. izložbi Royal Academy of Arts u Londonu 1927. godine (*Serbian boy* i brončana plaketa s likom Jasper Selwyna-a).⁸ O ovom njezinom nastupu pisao je francuski likovni kritičar Clement Morro u pariškom mjesečniku *La Revue Moderne illustre des Arts* koji je donio pet reprodukcija njezinih radova. U svom osvrtu Morro je istakao „otmjenost talenta, čistoću stila, snagu ekspresije i žensku nežnost koja izvire iz te snage.“⁹

Despićkine veze s kraljevskom obitelji, bile su nakon završetka Drugog

⁵ Angelca Černe: Kiparica Iva Despić - Simonović, „Svijet“, 2. X. 1926., knjiga II, br. 14., str. 274.

⁶ Vasa Pomorišac: Izložba Ive Despić, „Književna kritika“, 2. XII. 1927., br. 1., str. 4. - 5.

⁷ Todor Manojlović: Skulpture Ive Despić, „Pravda“, 28. XI. 1927., str. 4.

⁸ Ernest H. R. Collings: O savremenoj jugoslavenskoj umetnosti, „Nova Evropa“, 26. V. 1928., str. 367. - 372.

⁹ Uspeh naše umetnice u inostranstvu, „Pregled“, 10. X. 1927., br. 39., str. 6.

Bato svira

svjetskog rata, povod njezina boravka u istražnom zatvoru Suda narodne časti u Sarajevu. Mada u njemu nije bila dugo, ideološki je obilježena tako da čitavo poratno vrijeme nije dobivala kiparske narudžbe i stoga se više bavila slikarstvom. Unatoč tome što su njeni nastupi na skupnim izložbama izazivali pozitivne reakcije kritike,¹⁰ do smrti, koja ju je 12. VII. 1961. zatekla u atelijeru u Vasinu Hanu, nije iz spomenutih razloga uspjela prirediti samostalnu izložbu u Sarajevu.

Feministička aktivnost

Kao lijepa i otmjena žena te talentirana i visokoškološana umjetnica, Despićka je 1920. dospjela u sredinu „koja joj je izgledala čudno, a život grada i običaji njegovih žitelja strani.“¹¹ Svojim življenjem i djelovanjem, uspješno se je borila za prava žena doprinoseći njihovoj ravnopravnosti u ondašnjem društvu. Potvrda njezinih feminističkih nastojanja može se prepoznati u njezinu tekstu *Zadace savremene žene* u kojem apelira za stvara-

nje „jedne organizacije koju će prihvatiti sve žene koje već javno rade ... koje imaju vremena i prilike da ulaze u široke mase ... i koje mogu da upli-višu na društvo tražeći u prvom redu poštenje od ljudi koji neće s prezirom gledati na žene.“¹²

Analizirajući odnos kolega umjetnika prema ženama umjetnicama, ona je iznijela svoju impresiju „da muškarci ne priznaju umjetnički rad žena.“ Njezin interes za popularizaciju djelovanja žena umjetnica, posvjedočuje i članstvo u ženskim umjetničkim udrugama, npr. u zagrebačkom *Klubu likovnih umjetnica* (1935.) te izlagački nastupi u sekciji *Umjetnice Male antante* (1938., 1939.), međunarodnoj organizaciji koja je zastupala žene iz zemalja Male Antante. Treba reći kako je i njena beogradska izložba 1927., koju je otvorila književnica Isidora Sekulić, održana pod pokroviteljstvom Društva „Knjeginja Ljubica“.

Za jednu od najvažnijih zadaća žena, Despićka je smatrala „ulijevanje patriotizma djeci“.¹³ Njen patriotizam i poseban odnos prema majkama posvjedočuje njezin nerealizirani *Spomenik majkama*. Govoreći o poticaju za stvaranje upravo takvog spomenika, ali i o zloupotrebi njezine ideje, jednom je prilikom izjavila: „Zamislite, po cijelom svijetu se slavi 'Neznani junak', slave se ratnici, a nitko se nije dosjetio da je svaki taj 'Neznani junak' imao i majku. Zar ne bi bilo potrebno da se podigne spomenik i toj 'neznanoj majci'. Izložila sam takav moj projekat na izložbi u Sarajevu. O njemu su pisale i mnoge inozemne novine, naročito engleske, kod nas ni u Evropi nije do toga došlo. Ali nakon nekog vremena našle su se dvije Amerikanke na Bledu i pričale su mi da su nakon objavljivanja mog projekta u američkim novinama, počeli tamo da dižu spomenike majkama. Danas ima u Americi nekih dvadeset takvih spomenika. Upotrijebili su moju ideju. Zato sada ne govorim o mom novom projektu.“¹⁴

Spomenik je koncipiran kao skulptura velikih dimenzija, a zbog autoriteta simboličkog oslonca na srpsku narodnu poeziju (konkretno pjesmu *Smrt Majke Jugovića*) i kult materinstva koji je zahvaljujući ovoj pjesmi Majka Jugovića uživala u narodu, o njemu se pisalo i kao o *Spomeniku srpskim majkama*. Centralno mjesto u kompoziciji spomenika pripada majci koja s novorođenčecom u naručju sjedi na visokom postamentu, okružena s četvero djece. Baze ovog monumentalnog spomenika ukrašene su reljefnim pločama, a svaki je bareljef stiliziran zasebno prema motivima narodne pjesme (prvi: Odlazak Jugovića u boj na Kosovo, drugi: Povratak majke među devet snaha, treći: Povratak devet sokolova i objava propasti carstva, četvrti: vran gavran baca majci u krilo ruku Damjanovu). Na stepeništu spomenika leži devet lavova u grupama po tri. Kao o jednom od njezinih najboljih djela, koje „izlazi doista svojom koncepcijom, skladnošću masa i idejom izvan onih ostalih“¹⁵ pisao je Đoko Mazalić, a „ljepotu osjećanja i veličanstvenu harmoniju bez suviše rječitosti“ apostrofirao je već spomenuti pariški kritičar, pisac afirmativnog teksta i o Ivanu Meštroviću (1926.), Klement Morro.¹⁶

¹⁰ Isak Samokovlija - Meša Selimović: VI izložba likovnih umjetnika BiH 1948. g., „Brazda“, 15. XII. 1948., br. 12., str. 937.

¹¹ Smail Tihić: Iva Despić, prva žena skulptor, „Oslobođenje“, 13. VIII. 1961., str. 6.

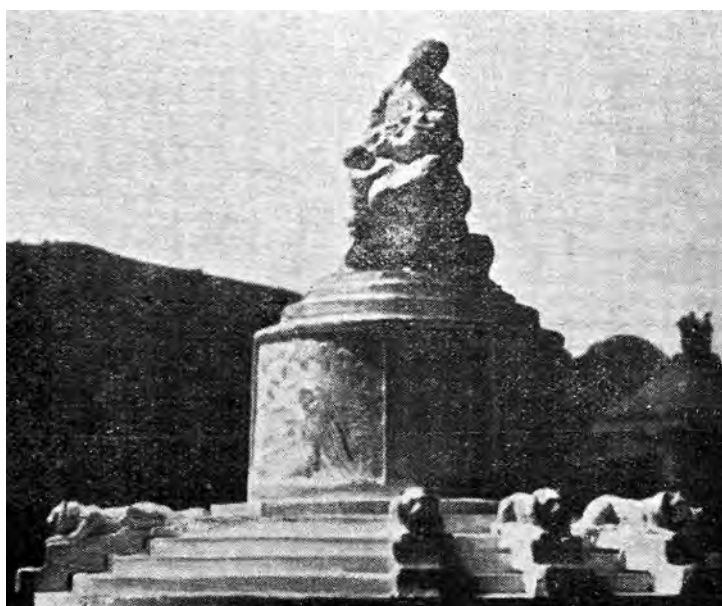
¹² Iva Despić: *Zadace savremene žene*, „Pregled“, 10. X. 1927., br. 39., str. 6.

¹³ Isto

¹⁴ Milan Katić. Razgovor s kiparicom Ivom Despić - Simonović, „Novosti“, 25. XI. 1937., br. 325.

¹⁵ Đoko Mazalić: U jednom studiju nad Moštanicom, „Jugoslavenski list“, 20. VIII. 1937., br. 203., str. 9.

¹⁶ Vidi bilješku broj 9.

Projekt za Spomenik majkama

Ostala djela i javne plastike

Djelujući u Sarajevu preko četiri desetljeća, Iva Simonović-Despić realizirala je poprsje Branislava Nušića (za vrijeme dok je bio upravitelj kazališta u Sarajevu), pjesnika Milutina Jovanovića, nacionalnog radnika i borca za narodna prava Gligorija Jeftanovića i druga. Ne zanemarujući malu plastiku realizirala je medalju pjesnika Alekse Šantića (koji joj je posvetio pjesmu *More*, objavljenu u „Srpskom književnom glasniku“, 1922.), pjesnika Petra Preradovića i glumca Ive Rajića te pojedine plakete koje podsjećaju na renesansne majstore (*Utjeha*).

Unatoč sklonosti maloj plastici, koja joj je prema mišljenju kritike „više polazila za rukom“¹⁷ realizirala je i nekoliko javnih plastika npr. spomenik kralju Aleksandru u krugu tvornice duhana u Sarajevu (1930.), Banjaluci (1935.) i Gračanici (1936.) i kralju Petru Prvom u Visokom (1936.). Nakon 1945. ostvarila je biste Alekse Šantića, Svetozara Ćorovića i Osmana Đikića za grad Mostar.

Od nerealiziranih spomenika treba spomenuti „Kosturnicu na Krfu“ i projekt „Karađorđev ustanak“. Jedan i drugi predstavljeni su kao projekti realizirani u gipsu na beogradskoj izložbi 1927. godine.

U povijesti hrvatskog, bosanskohercegovačkog i jugoslavenskog kiparstva ostat će upisani njeni izložbeni nastupi na značajnim skupnim izložbama npr. *IV. jugoslavenska umjetnička izložba* (Beograd, 1912.), *Proljetni salon* (1916., 1917., 1920.), *Izložba umjetnica male Antante* (Beograd - Zagreb - Ljubljana - Bucurest - Prag, 1938./39.), *Medalja u Hrvatskoj* (Zagreb, 1965.), *Jugoslavenska skulptura 1870. - 1950.* (Beograd, 1975.), *Lik žene u suvremenom hrvatskom kiparstvu* (Zagreb, 1979.), *Kiparsko stvaralaštvo 'Proljetnog salona' i 'Lade'* (Zagreb, 1980.), *Kroatische Medaillen und Kleinplastik 1906. - 1979.* (Berlin, 1981.), *Umjetnost BiH 1894. - 1923.* (Sarajevo - Zagreb - Beograd, 1978.), *Umjetnost BiH 1924. - 1945.* (Sarajevo, 1985.), *U*

Kralj Aleksandar pozira Ivi Despić

susret MSU (Zagreb, 1986.), *Klub likovnih umjetnica 1927. - 1941.* (Zagreb, 1998.), 1907. *od zanosu do identiteta - prvi profesori i učenici ALU u Zagrebu* (Zagreb, 2008.), *Hommage Mila Vod - medaljerke iz fundusa Moderne galerije* (Zagreb, 2013.) i brojnim drugima.

Na beogradskom Starom Dvoru dobila je atelje i sobu za stanovanje, a svoju atelje imala je i u Dječjem paviljonu na Dedinju. Tu je povremeno boravila i realizirala portrete i biste članova kraljevske obitelji

U zaključku, možemo reći da je njenom temperamentu i kiparskom senzibilitetu te lirskim sklonostima bila najbliža mala plastika pri čemu su neposrednost i realističko oblikovanje s elementima lirizma, bile i ostale osnovne karakteristike njezine skulpture koja u čitavom razdoblju djelovanja, krećući se u formalnom rasponu od od strogog akademizma do rode novskog impresionizma, nije bitnije evoluirala. Ovu ocjenu ne mijenjaju ni njezini povremeni izleti u secesijski modus oblikovanja. Njezina najkvalitetnija ostvarenja posvećena su temi materinstva i portretima djece. Bila je prva žena kiparica u Bosni i Hercegovini i time se je uvrstila u pionirke bosansko-hercegovačke umjetnosti.¹⁸ Za razliku od hrvatske¹⁹ i bosansko-hercegovačke povijesti umjetnosti,²⁰ njen stvaralački prinos srpskoj skulpturi do danas nije studioznije obrađen ni kritički vrednovan.

¹⁷ Branko Popović: Izložba Ive Despić, „Srpski književni glasnik“, 1927., knjiga XXII., br. 7., str. 544. - 548.

¹⁸ Andrijana Copf: Pionirke znanosti i umjetnosti u BiH, „Dnevni list“, 7. III. 2011.

¹⁹ Grgo Gamulin: Iva Despić - Simonović, u: „Hrvatsko kiparstvo XIX. i XX. stoljeća“, Zagreb, Naklada Ljevak, 1999., str. 268. - 269.

²⁰ Maja Abdomerović: (Ne)sputana Iva Despić Simonović, katalog izložbe, Sarajevo, 2019., nepag.

UZ RETROSPEKTIVNU IZLOŽBU **ČISTAČ**
MARINE ABRAMOVIĆ, MSU, BEOGRAD

DVIJE MARINE: UMJETNICA JE ODUSTALA

PIŠE: Igor Ružić

Nakon svih spiritualnih i sasvim fizičkih putovanja, nakon pola stoljeća umjetničkog djelovanja, nakon siromaštva i ljubavi, slave i zarade, poniranja u sebe i davanja „sebe svima“, ona na početku možda samo jedna M.A. postala je više njih

U regiji, na prostoru bivše, u ex-Yu... kako god željeli, voljeli ili morali zvati nekad zajednički habitat koji i danas ipak rezonira čak i kroz stisnute zube, u posljednjoj trećini 2019. godine nije bilo veće teme iz polja kulture od retrospektivne izložbe „Čistač“ Marine Abramović u beogradskom Muzeju savremene umetnosti. Međunarodna, bez pretjerivanja zapravo i svjetska zvijezda kontroverznog odnosa sa sredinom iz koje je potekla, „otuđena“ u velikom svijetu suvremene umjetnosti, velikog novca i ambicija, ovom se izložbom na razne načine „vratila doma“, po zasluženom priznanje i uz odgovarajuću cijenu.

No, je li to ista Marina Abramović? Nakon svih spiritualnih i sasvim fizičkih putovanja, nakon pola stoljeća umjetničkog djelovanja, nakon siromaštva i ljubavi, slave i zarade, poniranja u sebe i davanja „sebe svima“, ona na početku možda samo jedna M.A. postala je više njih. Ili barem dvije: jedna je ona s crno-bijelih zrnatih snimki radova s početka karijere, ohola, hrabra i mlada umjetnica koja pankerski probija okove i ispituje granice, a druga upeglana HD diva koja svoju prisutnost poput karikature mistika, ali bez ironije ili barem skepse, širi ne kroz nego nad masama. Prva je analogna i sama, druga je digitalna i računa na obožavatelje. Prva negira svoju crvenoburžoasku situaciju, druga priziva i klanja se nacional-kapitalističkom kapitaliziranju svojeg djela. Ukratko, ona prva Marina Abramović je ona kojoj se

može vjerovati, koja postoji čak i ako je više nema, koja je bila i pobuna i čiji čin i na lošoj reprodukciji izgleda moćno toliko da inspirira, osnažuje i tjera na mišljenje i akciju. Druga je ona čiji ispolirani radovi, čak i kad ih treba braniti od onih koji se tendenciozno pitaju zašto „gledanje u magarca košta 80 000 eura“, gledatelja ostavljaju hladnim i distanciranim, unatoč umjetničkoj silnoj želji za suradnjom, empatijom i sudoživljajem.

Opsežna izložba na nekoliko katova zgrade na Ušću nesumnjivo jest najbolji način za sustavno upoznavanje s karijerom umjetnice koja je upravo u Beogradu započela svoj internacionalni put. Ili da se na njega i njegove brojne epizode podsjeti. Marina Abramović veliko je ime suvremene umjetnosti, jedno od najvećih umjetničkih imena s ovih prostora ili samo iz Srbije ili Crne Gore, ujedno je i jedna od prvakinja performansa kao umjetničke discipline koju je inovirala i u svjetskim razmjerima, žena velike hrabrosti, izdržljivosti, talenta i vizije. Stoga je potrebno, iako ne i lako a nipošto bezuvjetno, pokloniti joj se, makar i samo posjetom putujućoj izložbi kojoj je srbijanska prijestolnica navodno posljednja stanica.

Koncipirana kronološki, od najranijih adolescentskih crteža, preko zaisa revolucionarnih izvedbenih početaka, do najnovijih tehnološki i produkcijski sve sofisticiranijih projekata, izložbi je nominalno teško naći zamjerku. Minuciozno postavljena u svojevrsne metalne kutije koji ostavljaju prostora za nesmetani prolaz onima koji kroz nju samo žele prošetati, ona nudi i mogućnost koncentrirane dubinske percepcije svakog rada, bez obzira je li riječ o digitaliziranim originalnim snimkama iz 1970-ih, reenactmentima volon-

Umetnost mora biti lepa, umetnik mora biti lep, 1975.

Oslobađanje glasa, 1975.

Oslobađanje tela, 1975.

Udisanje/izdisanje, 1977.

tera i studenata ili visokotehnološki ostvarenim i dokumentiranim kasnijim radovima. Kroz nekoliko video intervju a i sama umjetnica pruža dodatna objašnjenja o svom radu, umjetničkim i životnim uvjerenjima, iskustvima i inspiracijama. Formalno, sve sastavnice velikog retrospektivnog projekta na kojem se nije štedjelo su u „Čistaču“ prisutne, računajući bez sumnje i na to da upravo takva izložba može požnjati uspjeh kod publike gotovo svih vrsta, jer stručnjaci si ne mogu dopustiti da je preskoče, ljubiteljima je ionako poslastica, a žestoka medijska kampanja pobrinula se da izložba bude toliki „must“ da se za nju ulaznice, slijedom promotivne smicalice, kupuju po nekoliko mjeseci unaprijed.

Ako je u suradnji s Ulayem uspjela izbjeći igru s trenutnim ili povijesnim mitovima svoje sredine, motivom i motivacijom koji se može čitati u gotovo svakom od radova iz te ranije faze, opsesivnoj temi morala se vratiti kad su to zahtijevale okolnosti

Retrospektive i služe tome da pruže priliku gledatelju za konkretniji uvid u umjetničko trajanje i razvoj, sagledavanje jedne karijere ili njezinog većeg dijela u vremenski i prostorno kondenziranoj situaciji. U ovom slučaju, međutim, retrospektiva pokazuje koliko samoj umjetnici, a tek onda donekle i njezinom djelu, vrijeme ne ide na ruku. A u pravo je vrijeme ono što je ona, po kao i uvijek skromnom vlastitom priznanju, dodala povijesti umjetnosti općenito kroz posvećen i na koncu, barem po njezin opus, uspješan napor na afirmaciji krajnje fluidne i neuhvatljive „umjetnosti performansa“. Osim vremena, sama sebe „optužuje“ i za gotovo epohalni iskorak u vidu reperformansa, oprimjerenim u radu „Sedam lakih komada“ u njujorškom Guggenheimu 2005., kojim neponovljivosti te forme dodaje svojevrsnu repliku, ali samo uz uvjet potvrđene zaslužnosti reinterpretatora. Drugim riječima, Marina Abramović svoj koncept ponavljanja prijelomnih radova starijih i važnijih, ali u pravilu ne više prisutnih kolega, proglašava legitimnom praksom uz uvjet da to radi netko odgovarajuće simbolične težine, relevantne umjetničke osobnosti i respektabilne karijere. Dakle – ona sama. Pritom je u sklopu „Čistača“ organiziran cijeli niz reenactmenta njezinih radova koje izvode studenti umjetničkih akademija, volonteri i ostali još-uvijek-anonimni i još nezaslužni. I jedna i druga strategija u potpunosti su valjane samostalno, ali se u zajedničkom retrospektivnom prostor-vremenu ipak, sasvim nedosljedno, i logički i umjetnički potiru.

Umjetnički put Marine Abramović sasvim se jasno dijeli na nekoliko faza. Izložbom „Čistač“ onim poznatima dodana je još i najranija, koja služi prvenstveno okrupnjavanju opusa i idealizaciji slike o umjetnici, najprije njezine vlastite. Nije pritom u pravilu neinteresantno vidjeti nečije najranije radove, pokušaje i pogreške te stranputice i pogotke u fazi kad se talent tek probija kroz kućine dječje i adolescentske dobi ili kad se nešto kasnije

Imponderabilia, 1977.

opire strukturiranom mišljenju akademske didaktike. Utoliko je ne samo informativno zanimljivo vidjeti tih nekoliko još ili namjerno nevještih slika sudara kamiona, motiva koji je navodno neko vrijeme opsesivno ponavljala, jer sasvim jasno nagovještava njezin kasniji interes za izravan, neumoljiv i sudbonosan sraz i sukob, bilo s drugom materijalnošću bilo s ideologijom, društvenim stavom i sustavom, političkom, rodnom ili ljubavničkom datošću podjednako.

Unatoč slikarskim i ready-made počecima, prva zaista važnija faza njezinog rada ipak ostaju samostalni radovi iz serije „Ritam“ (1974.). Među njima je i onaj legendarni pod rednim brojem 5, u kojem ju je gotovo ugušio dim zapaljene petokrake od drva i benzina unutar koje je ležala u dvorištu beogradskog Studentskog kulturnog centra, mitskog SKC-a, ali i jednako općepoznati s brojem 8 kad je u napuljskoj galeriji dopustila posjetiteljima da se njenim tijelom i ponuđenim predmetima, uključujući i napunjeni pištolj, rade što god žele pri čemu je, prema legendi, ponovno došla na sam rub fizičke egzistencije. Slijedi ciklus „Oslobađanje“ (1975.) s temom tijela, memorije i glasa, ostvaren plesom, izgovaranjem riječi ili vrištanjem do iznemoglosti. Iz iste godine su po samoozljeđivanju čuveni „Umjetnost mora biti lijepa, umjetnik mora biti lijep“ kad se češlja do krvi ili „Thomasove usne“, kad, između ostalog, žiletom na koži urezuje petokraku. Tematiziranje njoj očito omraženog simbola napušta nakon fatalnog susreta s njemačkim performerom Ulayem jer fokus prebacuje na duete, među kojima su ikonički „Imponderabilia“ kad stoje goli u prolazu ili „Udisanje/Izdisanje“ kad međuovisnost ilustriraju zajedničkim trošenjem kisika,

oba iz 1977. Umjetnička i partnerska suigra svoju krizu, ili barem sasvim konkretiziranu napetost, opisuje već ikoničkim performansom „Energijom mirovanja“ (1980.), a završava, spektakularno „Hodom po velikom zidu“ (1988.) čime se vibrantni umjetnički par, nakon tri mjeseca odvojenog hodanja po Kineskom zidu, susretom – paradoksalno ali istodobno i sasvim logično – zauvijek rastaju.

Ako je u suradnji s Ulayem uspjela izbjeći igru s trenutnim ili povijesnim mitovima svoje sredine, motivom i motivacijom koji se može čitati u gotovo svakom od radova iz te ranije faze, opsesivnoj temi morala se vratiti kad su to zahtijevale okolnosti. Tako nastaje njezina jedina kontroverza u inače po mnogočemu, ne samo ako se misli o dotičnoj sredini, kontroverznim devedesetim godinama prošlog stoljeća. Ujedno, bio je to i jedan od zapravo i ne tako rijetkih pokušaja njezinog povratka kući, koji nije dobro završio, barem za kuću. Naime, jedan od najpoznatijih radova kasnije faze Marine Abramović je „Balkanski barok“, koji se metaforički osvrće na ratni slijed jugoslavenskog raspada kroz višekanalnu instalaciju s iskazima njezinih roditelja i krvoločnim uputama kako se boriti sa štakorima te performans s ribanjem ogromne količine krvavih goveđih kostiju. Rad je trebao biti dio crnogorskog paviljona na Venecijanskom bijenalu 1997., ali ga je tadašnja crnogorska vlast odbila, što je rezultiralo padom za ministra kulture i Zlatnim lavom za nju.

Godine svog kasnijeg samostalnog lutanja po svijetu te pronalaženja saznanja i inspiracije u rasponu od lutanja australskom pustinjom do druženja s papuanskim vračevima i tibetanskim budistima, Marina Abramović

AAA-AAA, 1978.

Relation in Time, 1977.

okuplja u kasnijim radovima s kristalom te onima u kojima tematizira prisutnost. Među njima sasvim posebno, gotovo inauguralno mjesto u sklopu retrospektivne izložbe ima projekt „The Artist is Present“ iz 2010., što je i posljedica računanja sa sviješću da je današnjoj publici prva asocijacija uz umjetničko ime ipak dokumentarnim filmom i šušurinom oko njega globalno prezentni performans iz njujorške MOMA-e. On i jest svojevrsna kruna karijere, koji je Marinu Abramović dodatno, ako je to uopće bilo moguće i potrebno, ustoličio kao barem medijski jednu od najprepoznatljivijih osobnosti svjetske suvremene umjetnosti, vrhunac kojem se pokušava približiti ova putujuća retrospektiva, podgrijana i prigodnim najavama ceremonijalnog sprovoda, ali i nastavkom performansa umjetnice i nakon njezine smrti. Sudeći po tome da je upravo ove godine ispala s liste najutjecajnijih sto u svijetu umjetnosti po izboru magazina Art Review, nakon dugogodišnje, čak i višedesetljetne „prisutnosti“, te i takve najave ne čine se potpuno nelogičnim potezom.

Unatoč nagradama i radikalnosti ranijih radova, činjenici da je zaista bila jedna od rijetkih umjetnika nove, tada nastajuće prakse koja je dolazila iz zemlje koja unatoč programatskoj otvorenosti i otvaranjima ipak nije bila tradicionalno umjetnička velesila u međunarodnim okvirima, i pritom se uspjela probiti u inozemstvu i prije susreta s Ulayem, kao i kasnije više potvrde statusa nego punokrvne ili prevratničke suradnje s Bobom Wilsonom i Janom Fabreom, Marina Abramović u Beogradu je prihvaćena kao otpadnica koja se vratila matici. Njezina je umjetnost tako u drugom planu, a primarna je njezina slava, simbolički kapital koji nosi i realni koji privla-

Rest Energy, 1980.

či i troši. Parafrazom, projekt „Čistač“ u beogradskom Muzeju savremene umetnosti, iniciran i bogato potpomognut izravnom intervencijom Vlade Republike Srbije, zapravo je operacija u stilu „Umjetnost moja, benzin vaš!“. U tom dijalogu između nje i društva, a zapravo između nje i vlasti, uz napumpanu suradnju medija, sve se prešućuje, oprašta ili gura pod tepih jer vlasti danas treba upravo takva slika međunarodnog uspjeha i posljedična afirmacija cijelog „nacionalnog bića“, dok umjetnica vapi za posljednjim ostacima pažnje kakva dolikuje „kraljici“ ili „baki“ performansu, ovisi kako joj se već s koje strane tepa. Od političkih struktura to je i očekivano, ali pomalo nažalost jest i od same Marine Abramović. Pristati danas na političku manipulaciju i vjerovati da je situacija obrnuta te da je ona ta koja njome vlada, i više je nego problematično, pogotovo od umjetnice koja je svojedobno krvlju plaćala svoje neslaganje. To je vrijeme, međutim, očito prošlo. Marina Abramović od ikone umjetničke beskompromisnosti postala je nešto drugo, korporativni ukras čak i prije nego korporacija po sebi.

**Marina Abramović od ikone
umjetničke beskompromisnosti
postala je nešto drugo,
korporativni ukras čak i prije
nego korporacija po sebi**

„Umetnik ne sme da laže sebe i druge“, „Umetnik ne sme da pravi kompromise zbog sebe i zbog umetničkog tržišta“, „Umetnik ne sme da od sebe stvori idola“, piše između ostalog pod naslovom „Manifest umetnikovog života“ s potpisom Marine Abramović na jednom od zidova beogradskog MSU-a. Uzme li se u obzir sve u vezi s ovom retrospektivom, ali i opusom Marine Abramović uopće, čini se da je umjetnica – odustala.

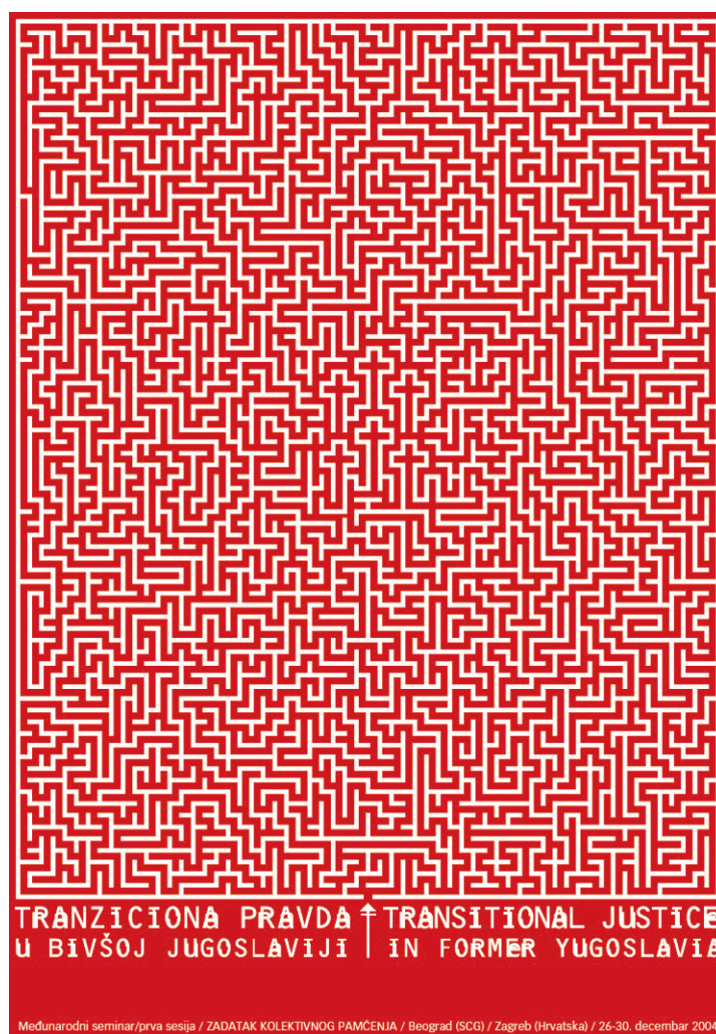
**BORUT VILD *PET LAKIH KOMADA*, GALERIJA
HDD U ZAGREBU / 27. 11. 2019. – 11. 12. 2019.**

VJERA U MODERNIZAM

PIŠE: **Bojan Krištofić**

Premda se na razini regije može govoriti o jednom od najvažnijih opusa u polju grafičkog oblikovanja ili dizajna vizualnih komunikacija od osamdesetih godina naovamo, dojam je da Vildov rad u Zagrebu i Hrvatskoj nije dovoljno poznat osim u stručnim krugovima, među kolegama, što je također jedan od argumenata u prilog tvrdnji o slaboj kulturnoj razmjeni između susjednih zemalja

Boruta Vilda sam upoznao prilikom svog prvog dolaska u Beograd 2010. godine. K tome, moglo bi se reći da je baš Borut Vild bio i razlog mog prvog posjeta najvećem jugoslavenskom gradu. Nikad mu to nisam rekao, ali do danas sam zahvalan na tome što moj rani dolazak u Beograd nije imao turistički, ni porodični predznak; nego mi jest, mada tek toliko, pomalo i za početak, omogućio da odmah uđem *in medias res*, barem što se tiče izvorne mi struke i Vildovog životnog poziva – dizajna vizualnih komunikacija. Naime, u tom periodu, na proljeće 2010., Vild je, skupa s kolegicama Isidorom Nikolić i Miom David, koristeći kao organizacijsku platformu privatno sveučilište Singidunum (gdje i danas radi i gdje je bio suosnivač Departmana digitalnih umjetnosti), priredio premijerno izdanje dizajn-konferencije Dizajner: autor ili univerzalni vojnik, koje su u velikom broju posjetili studenti zagrebačkog Studija dizajna, a među njima sam bio i ja. Tokom svojih, zasad, šest izdanja, događanje se potvrdilo kao jedan od najznačajnijih društvenih projekata u području dizajna proteklog desetljeća; privlačeći studente, kojima je bila primarno namijenjena, s više strana nekadašnje Jugoslavije ili današnje regije, od Slovenije i Hrvatske, preko Bosne i Crne Gore do Makedonije i Srbije, sa predavačima i voditeljima radionica sa svih strana svijeta, konferencija je, usudio bih se reći, dobroano doprinijela socijalnoj koheziji mladih naraštaja u našem jezično-kulturnom prostoru post-tranzicijskog i (i dalje) post-ratnog,

Tranziciona pravda, plakat, 2004.

Školigrlica, ??

dakle post-traumatskog perioda, omogućivši nam da putujemo, da se upoznajemo, družimo i povezujemo. Međutim, tako inkluzivan projekt ne bi bilo moguće ostvariti bez do tada već veoma velikog Vildovog edukatorskog iskustva, koje je jedan od predmeta interesa netom završene izložbe „Pet lakih komada“ u Galeriji Hrvatskog dizajnerskog društva u Zagrebu, kustosa Marka Goluba i Dejana Kršića, poštovalaca i vrsnih poznavalaca Vildovog opusa.

Premda se na razini regije može govoriti o jednom od najvažnijih opusa u polju grafičkog oblikovanja ili dizajna vizualnih komunikacija od osamdesetih godina naovamo, dojam je da Vildov rad u Zagrebu i Hrvatskoj nije dovoljno poznat osim u stručnim krugovima, među kolegama, što je također jedan od argumenata u prilog tvrdnji o slaboj kulturnoj razmjeni između susjednih zemalja. Čak i oni od domaćih kolega koji su vjerojatno vjerovali da poznaju većinu ključnih točki Vildovog opusa, na izložbi su se sigurno susreli s određenim, lijepim iznenađenjima, prije svega zato što ona, mada retrospektivnog karaktera, u konceptualnom smislu nije uopće bila rađena kao retrospektiva, već više kao predstavljanje pet međusobno povezanih područja od najužeg Vildovog stvaralačkog interesa, putem kojih je, pokazujući posjetiteljima različite fragmente svojih radova i projekata, autor ispričivao i priču o sebi, idejama i vrijednostima koje prožimaju njegov dizajn, stavovima i navikama koje njeguje, ciljevima prema kojima se, još uvijek, kreće, vrlo aktivan u sedmom desetljeću života. Borut Vild rođen je 1954. u Murskoj Soboti u Sloveniji, a kao sin direktora tiskare, zarana je počeo prljati ruke radeći razne šegrtске poslove u proizvodnom pogonu, stječući tako odmalena znanje o više-manje svim stranama tadašnjih tiskarskih procesa, što mu je pružilo solidne temelje za studiranje na Katedri grafike Fakulteta primijenjenih umjetnosti i dizajna u Beogradu, gdje je diplomirao 1979. Otad u tom gradu živi, radi i oblikuje sve oko sebe.

Daljnji nastavci Vildove radne biografije donekle su uvjetovali podjelu segmenata izložbe, pa ću ih tu ukratko prepričati: nakon završetka studija, u prvoj polovici osamdesetih sudjelovao je u uređivanju novinskih visokotiražnih izdanja tipičnih za to desetljeće, kao član velikih, čvrsto organiziranih kolektiva i redakcija; a kao kontrast tome dolazi naredno, osmogodišnje razdoblje provedeno u ulozi predavača u Školigrici, neformalnoj, inovativnoj ustanovi za obrazovanje djece predškolske dobi, što je, prema vlastitim riječima, iskustvo koje ga je trajno oblikovalo i usmjerilo mu kasniji životni put. Nakon toga je pet godina predavao na istom fakultetu gdje je i diplomirao, također dizajnirajući knjige Beogradskog kruga, udruženja disidentskih pisaca koji su se odupirali nacionalističkoj politici Slobodana Miloševića i njegovih sljedbenika, da bi zatim prešao u srpski Centar za suvremenu umjetnost, isto tako vizualno oblikujući njegov napredni izdavački program. Poslije Petog oktobra i pada Miloševića, nastalo je stanje kada su ljudi prethodno angažirani u civilnom sektoru i nevladinim udrugama mogli preći raditi u državne institucije, pa je Vild postao kućni dizajner ili umjetnički ravnatelj beogradskog Muzeja savremene umetnosti, na čemu ga je naslijedio Andrej Dolinka, koji taj posao nastavlja raditi do danas. Napokon, prije nego što je i službeno ponovo uplovio u predavačke vode, Vild je prihvatio poziciju art-direktora jednih od najtiražnijih srpskih dnevnih novina – *Politike*, koju je sa svojim timom u potpunosti preoblikovao i temeljito grafički kultivirao, zahvaljujući i dvjema porodicama pisama što ih je posebno za tu svrhu projektirao tipograf Jovica Veljović. Nakon svršetka suradnje s Politikom, polako je došlo sadašnje razdoblje angažmana na Fakultetu za medije i komunikacije, koje dakako

nije prekinulo Vildov kontinuirani rad na *freelance* projektima, slobodno predavanje, mentorstvo na radionicama, rječu – kreativno umrežavanje.

Na tom tragu, „pet lakih komada“ izložbe nazvani su Učenje, Politika, Institucija, Čitanje i Drugi, te su upotpunjeni (i ujedinjeni!) dodatnim, neimenovanim komadom koji podrazumijeva slobodni izbor iz raznoraznih tiskovina što ih je Vild oblikovao tokom desetljeća, ali i njegovim kratkim tekstovima koji, umjesto standardnih suhih legendi, britkim humorom prenose autorova razmišljanja o vlastitoj projektantskoj i društvenoj ulozi kao dizajnera, jer oblikujući predmete i poruke, neminovno izravno sudjeluje u socijalnim procesima i relacijama. Učenje je u užem smislu posvećeno intenzivnim godinama provedenima u Školigrici, a simboliziraju ih dječje grafičke interpretacije znaka što ga je Vild oblikovao za ustanovu, koji je pak znakovit i izvrsno pogođen citat Da Vincijevog crteža Vitruvijevo čovjeka, arhetipskog renesansnog simbola klasičnih humanističkih ideala, neizbježno prisutnih pri svakom ozbiljnom i primjerenom obrazovanju. Politika okuplja nekoliko primjera tzv. društveno angažiranih plakata, koje Vild godinama dizajnira bez iluzije da će time doista promijeniti bilo kakve socijalne nepravde, ali ih zato koristi kao efikasni alat da bi i sebi i drugima objasnio te plastično prikazao i prokazao kretanja koja dovode do istih tih nepravdi, na simbolično snažnoj razini. Institucija se ponajprije referira na period proveden u Muzeju savremene umetnosti, ističući Vildovu potrebu da kao „kućni dizajner“ ne bude samo oblikovatelj oku ugodnih nositelja vizualne komunikacije ili nedajbože dekorater, nego radije istinski sudionik izgradnje otvorene, stvarno suvremene institucije koja „svijet umjetnosti“ shvaća kao proces, kao zbir kompleksnih društvenih relacija, etičkih, estetskih i političkih kategorija, a Muzej kao platformu za progresivno orkestriranje tih procesa umjesto kao sredstvo jednoobrazne reprezentacije povijesti ili sadašnjosti. Čitanje se, dakako, odnosi na Vildovo dugogodišnje, plodno oblikovanje knjiga, u ovom slučaju prije svega na izdanja Centra za suvremenu umjetnost, koja su kasnih devedesetih u Srbiji bila svojevrsni parnjak nakladničkom profilu Arkzina u Hrvatskoj, spajajući radikalne društvene i kulturne teorije s dizajnom što je baštiniio ponajbolje od postmoderno, dekonstrukcijski nastrojenih devedesetih i racionalnog, promišljenog modernog oblikovanja što se već početkom dvijetisućitih vraćalo na velika vrata. Naposljetku, komad Drugi okuplja Vildov dizajn za bliske, najbliže ljude, razmišljajući o dizajnu kao o intimnom, vizualnom i semantičkom dijalogu, kao o „procesu koji dijelimo sa drugima“, pa ovaj dio Vildovog opusa, pored ostalog, predstavlja dizajn brojnih DVD izdanja emisija koje na Radio Beogradu suuređuje i vodi njegova supruga Snežana Ristić – arhitektica, radijska novinarka i kulturna radnica. Radost i zaigranost koje prožimaju dizajn ovih izdanja i više nego dovoljno govore o tome koliko je autorovo shvaćanje dizajna utemeljeno, i koliko je dijeljenje zaista važan aspekt tog procesa.

Na kraju, ono što suštinski obilježava Vildov cjelokupni rad u dizajnu svakako je nepokolebljiva vjera u modernizam kao i dalje relevantan, dapače presudan globalni društveni program i povijesnu poetičko-političku epohu. I mada se sav njegov opus vizualno zasniva na reinterpretacijama i preoblikovanjima zasada moderne, ponajmanje se tu radi o ključnosti vizualnosti, a ponajviše o vrednotama koje su „pioniri modernog oblikovanja“ težili graditi. Budući da su iste danas ugrožene na svim stranama, strategije opstanka modernizma, sveprisutne u radu Boruta Vilda, nešto su što bi nas sve trebalo zanimati.

SVI MI OVDJE POLAKO NESTAJEMO

RADE ŠERBEDŽIJA, DOAJEN NAŠEG GLUMIŠTA

Žao mi je što polako nestaje taj narod koji se zove Srbi iz Hrvatske, koji imaju svoj poseban pečat, energiju i divne korijene sa pravoslavljem i ćirilicom, što ne predstavlja nikakav uski nacionalistički imperativ nego su ti korijeni i dio hrvatske kulture. U toj kulturi su Srbi zadržavali svoju narodnu posebnost i baš zbog toga su za tu kulturu bili značajni

RAZGOVARAO: **Bojan Munjin**

SNIMIO: **Jovica Drobnjak**

Glumca Radu Šerbedžiju ne treba posebno predstavljati. Odigrao je sve što se moglo odigrati u teatru Hrvatske i bivše države, ostvario je mnoge značajne uloge na filmu i na televiziji, živio je u inozemstvu, gdje je bio filmski poznat i poštovan i osnovao je na kraju svoje vlastito kazalište na Brijunima koje i nakon dvadeset godina uspješno plove, ne uvijek mirnim morem. Samo nebo zna da je jednako volio sve ljude ovih prostora podjednako, kao i zemlju Hrvatsku iz koje je potekao ali mu njeni nacionalisti nisu oprostili što je iz te zemlje otišao početkom 90-ih. A on je otišao samo zato što nije mogao da puca u druga svog, kako je glasilo stih iz pjesme koju je pjevao pred tisućama od užasa sluđenih građana Sarajeva, na početku rata u toj zemlji, koji on tom pjesmom nije mogao spriječiti. Intervju koji slijedi je priča o Šerbedžijinoj mladosti i karijeri, u kojoj je bilo puno strasti i ushićenja, ali i o njegovom i našem životu, o kojem Rade ne govori s ogorčenjem, nego s nešto žalosti i s puno praštanja i razumijevanja.

Jednom ste opisali sebe u vašem djetinjstvu kao nekom vrstom Huckleberry Finna: spretni ste, brzi, igrate odlično nogomet, svašta možete, svuda stižete. Što biste bili da niste glumac?

Rade Šerbedžija: Pa nisam baš o tome mnogo razmišljao ali mogu da kažem da sam u djetinjstvu i u mladosti puno čitao i zanimala me je književnost. Jednom su radili neki dokumentarac o meni pa smo otišli u Vinkovce i ja sam toj TV ekipi predložio da odemo u gradsku biblioteku. Tamo smo sreli bibliotekarku, tetu Ljubicu, koja je tim novinarima rekla za mene da je „ovaj

mali pročitao najviše knjiga od sve djece njegovog uzrasta u Vinkovcima“. Kao dječak, svaki drugi dan sam išao u tu biblioteku po nove knjige i čitanje mi je bila velika strast. Onda sam u gimnaziji imao odličnog profesora književnosti, Miroslava Johlera; predavao je na jedan drugačiji i moderan način i sa nama je uvijek bavao i neke kazališne predstave. On me je uzeo pod svoje i među nama se stvorila jedna prava ljubav. On mi je odabirao knjige koje ću čitati, pod njegovim pokroviteljstvom sam glumio u gimnazijskoj dramskoj grupi i pisao pjesme. Zaista sam želio da nakon gimnazije krenem na studij književnosti.

Nesumnjivo je da se niste pokajali što ste otišli na glumu.

Rade Šerbedžija: Otišao sam na glumu ali ta strast za čitanjem i pisanjem je ostala u meni pa onda valjda nije slučajno da sam objavio četiri knjige poezije i dvije knjige proze. Za pisanje, osim discipline i upornosti, treba vjerojatno i neka poetska žica. Bolje je da sam otišao na glumu nego na književnost, ali pisanje mi je dalo i neku čudnu dimenziju u odnosu na uloge koje sam radio. Moji divni, obrazovani i nadahnuti profesori na zagrebačkoj kazališnoj akademiji, Kosta Spaić i Izet Hajdarhodžić, su mene učili, a ja sam to poslije učio i moje studente glume, da kada radiš neku ulogu, nije dovoljno naučiti neki tekst napamet i misliti tek kako ćeš ga odglumiti. Važno je krenuti u istraživanje okolnosti u kojemu je taj lik živio i pročitati literaturu o vremenu i prilikama njegova života a tu je književnost jako dragocjena. Pristup literaturi mi je omogućio, neku dublju koncentraciju za uloge koje sam pripremao.

Što vam je zapravo važno u pripremi vaših uloga?

Rade Šerbedžija: Važan mi je sam život, možda je on i važniji od umjetnosti. Recimo, ono što naoko nema nikakve veze sa glumom jest moja strast za nogometom. Igrao sam zaista jako uspješno mali nogomet u najboljim momčadima u Zagrebu, među kojima je bilo i profesionalaca, kao što je recimo bio „Tiffany“, koji je u malom nogometu svojedobno bio i prvak Jugoslavije. Neki dan u Beogradu, kada sam išao u Beogradsko dramsko pozorište, gdje igram u predstavi „Tko se boji Wirginije Woolf“, na kiosku mi neko spusti ruku na rame i kaže: „Zdravo imenjače. Da li se vi mene sjećate? Ja sam Rade Zalad, bivši golman Partizana i reprezentacije Jugoslavije i poznat sam po tome što ste mi vi dali gol iz penala u rašlje, na finalnoj utakmici malog fudbala u hali 'Pionir' pred pet hiljada ljudi.“ Jako sam se obradovao, jer nogomet je bio moja nevjerovatna strast. Znao sam ga igrati po pet, šest puta tjedno. Sjećam se da sam jednom imao premijeru „Peer Gynta“ u HNK, što je bila fizički vrlo zahtjevna uloga i sjećam se da toga dana nisam preskočio malonogometni, tzv. „hakl“, u pola dva popodne. Nakon nogometa nisam otišao kući nego ravno u teatar i na pripreme za premijeru. Shvatio sam preko tog nogometa da glumac najtočnije i najbolje igra svoju ulogu onda kada je fizički izmoren i kada se u njemu probudi ona rezervna snaga. Jer, kada je čovjek jako odmoran – moji kolege glumci griješe kada odu da prilegnu popodne prije predstave – onda u njemu emocije i nervi spavaju i teško ih je probuditi. A kada si umoran, onda je to jedno fino stanje duše, pogodno za teatar.

Moji roditelji nisu imali para da me šalju na more nego sam iz Vinkovaca mnoga ljeta odlazio u Liku. Po toj mojoj Lici ja sam jahao konje kao lud, a sa majkom sam znao pješačiti satima od našeg sela pored Udbine prema Titovoj Korenici

Rodom ste iz Like a odrasli ste u Slavoniji. Kako je u vama izgledala ta kombinacija geografije, jedne pomalo tvrde, druge široke i berićetne?

Rade Šerbedžija: To je u meni stvorilo jednu dobru kombinaciju. Ono što Slavonija ima u sebi i što je dobro za moj posao glumca jest što ona posjeduje taj čisti i produženi jezik, a sa druge strane taj gorštacki lički mentalitet u meni ima potrebu da tu slavonsku produženost u govoru malo skрати i to je u glumi na pozornici stvorilo jedan dobar spoj. Ili, kada me pitaju kako sam „uhvatio“ moj lik Matana iz TV serije „Prosjaci i sinovi“, onda je stvar jasna: Ličani i Imočani slično govore. Osim toga, moji roditelji nisu imali para da me šalju na more nego sam iz Vinkovaca mnoga ljeta odlazio u Liku. Po toj mojoj Lici ja sam jahao konje kao lud, a sa majkom sam znao pješačiti satima od našeg sela pored Udbine prema Titovoj Korenici. Sjećam se da

prvo na što bi naišli na ulazu u Korenicu bio je društveni dom. Kada sam bio u Korenici prije desetak godina taj dom je bio „ukrašen“ nacionalističkim i ustaškim simbolima... Znao sam da toga ima ali da je to tako otvoreno, nisam mogao vjerovati. Izvan tih ružnih stvari Lika je jedno čudo koliko je to zdrav kraj, sa čistim potocima, u kojima smo lovili pastrve rukama. Stado ovaca bih noću dovodio kući, iako je bilo okolo i vukova. Zmije otrovnice sam lovio, a imao sam tek 11 godina. Da, bio sam u djetinjstvu Mark Twainov Huckleberry Finn.

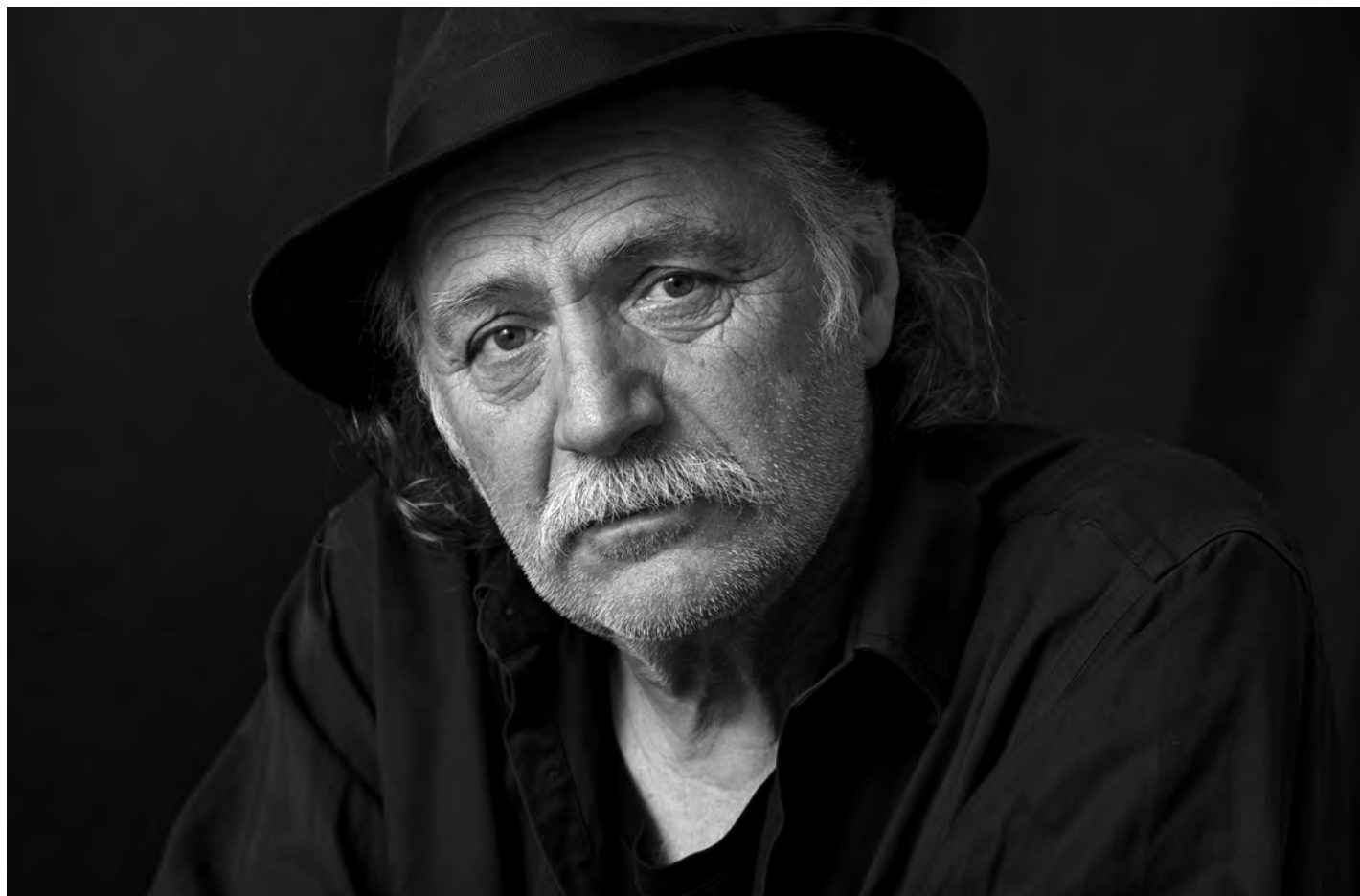
Svijet je podivljao i priroda mu se osvećuje. Ona će mu oduzeti to što mu je dala. Priroda će se morati obraniti od čovjeka, čak i pod cijenu što će ga pokušati uništiti

Da li se danas osjećate privilegiranim s takvim djetinjstvom, u odnosu na današnju izvještačenu civilizaciju?

Rade Šerbedžija: Apsolutno. Sa jednom velikom dozom nostalgije razmišljam o tom vremenu. Generacije poslije mene još su mogle osjetiti taj zdravi život, zdravu hranu i pristojno ponašanje. Zaista je opasno to što se danas dešava sa ovim novim klincima. Kad god mogu vodim svoje unuke van na zrak, na šetnju, samo da ih izbacim iz tog zagušljivog svijeta kompjutera i video igrice. Zabranjujem im i ne dam im da se time bave i po cijenu da se naljute na mene. To je pošast za te mlade ljude i žao mi ih je gledati takve. Svijet je podivljao i priroda mu se osvećuje. Ona će mu oduzeti to što mu je dala. Priroda će se morati obraniti od čovjeka, čak i pod cijenu što će ga pokušati uništiti. Opasnost je u tome što više nema čovjeka koji to može zaustaviti. Danas to više nije situacija kao nekada kada smo imali Churchilla, Staljina, Roosevelta, Adenauera i druge, koji su se sastali i rekli nećemo više ovako, pomirit ćemo se i okrenut ćemo drugi list. Današnja svjetska birokracija se dosjetila da im najbolje odgovara situacija u kojoj neće postojati odgovorni ljudi i istinski svjetski lideri. Za njih je najbolja situacija određenog bezvlađa u kojem se nikome neće polagati računi i u kojem takav sastanak i takve epohalne odluke više neće biti moguće. Čovječanstvo danas izgleda kao svemirski brod bez kormilara, koji pluta bez pravca i cilja.

Tko je bio taj koji vam je rekao „mali ti ćeš biti glumac“?

Rade Šerbedžija: Bili su to Vanja Drach i Ivo Fici. Kada sam bio u četvrtom razredu vinkovačke gimnazije ta dva glumca, rodom iz Vinkovaca, bili su pozvani na proslavu obljetnice škole. Moj profesor Johler je odredio mene da zajedno sa njima govorim poeziju vinkovačkih pjesnika. Toliko sam dobro govorio tu poeziju da su mi oni rekli: „Mali, ti moraš u Zagreb na kazališnu akademiju“. Onda mi je Ivo Fici napravio izbor dramskih tekstova za prijemni ispit. Na tom prijemnom ispitu govorio sam monolog Maksa Krneca iz komada „Kralj na Betajnovi“ i monolog Toma Wingfielda iz „Sta-

klene menažerije“ Tennessee Williamsa. Sjećam se da kada sam spremio te monologe, došao je u tom času neki profesor sa beogradske kazališne akademije da režira neku predstavu u Vinkovcima pa su mi predložili da pred njim izgovorim te tekstove. On mene preslušao i kaže: „Mali, nije to za tebe, nemoj ni pokušavati.“ To me je jako pogodilo, ali Ivo Fici je prevagnuo kada je poslije rekao: „Ma pusti ga, nema pojma, ne zna što govori.“ Kako jedna rečenica može okrenuti čitavo usmjerenje mladog čovjeka, u jednom ili u drugom pravcu.

Vrlo brzo ste još kao student zagrebačke kazališne akademije bili ubačeni u profesionalne vode ali ste sebi zadali cilj: moram izgraditi svoj stil! Što bi to značilo?

Rade Šerbedžija: Pa kako da kažem, nije ta potreba za vlastitim stilom bila usmjerena prema tome kakav bih ja želio da budem glumac. Znao sam da ja ne mogu imitirati Fabijana Šovagovića, kojeg sam obožavao jer to ludilo glume koju on nosi u sebi pripada samo njemu. Ili ne mogu imitirati jednog Peru Kvrđića kojeg sam jako volio. Stil se ne može „izgraditi“, nego on prije svega postaje dio tvog života. Bilo je to vrijeme kada sam radio „Kiklopa“, „Peer Gynta“ i „Richarda III“ i onda mi se desila jedna stvar koja je, što se tiče teatra, vrlo značajna. Te uloge sam ostvario u HNK, u koji sam došao na poziv njegovog tadašnjeg intendant i mog profesora Koste Spaića. Međutim, bilo je napadno da ja tako mlad dobijem baš te tri velike uloge u najvećem institucionalnom kazalištu u kojem se mora čekati svoj red. I onda sam dobio neku malu ulogu od pet rečenica. Otišao sam direktoru drame Pjeru Vidoševiću i rekao mu da ne mogu da igram tu malu ulogu jer

snimam film „Hajka“ kod Žike Pavlovića. E, rekao je Vidošević, glumci su se pobunili, ne možeš ti ovdje igrati samo glavne uloge, moraš kao i ostali biti dio ansambla. Imao sam tada sastanak sa kazališnim vijećem među kojima su bili i ljudi koje sam jako poštovao, među njima i jedan redatelj, koji mi je rekao: „Rade, morate igrati i male uloge...“ Da li je razumnije, pitao sam, da odbijem veliku ulogu na filmu ili da ne igram tu malu ulogu, koju može igrati i netko drugi, ako sa druge strane doprinosim drugim ulogama u istom kazalištu? Vi morate biti isti kao i svi drugi ili dati otkaz, reklo je kazališno vijeće. I tako sam ja dao otkaz i otišao iz HNK. Kazališno vijeće je iz svog ugla vjerojatno bilo u pravu, ali i ja iz svog, jer sam izabrao svoj put.

Ubrzo ste zatim upoznali redatelja Ljubišu Ristića...

Rade Šerbedžija: Bilo je to negdje u Zagorju gdje sam snimao TV seriju „U registraturi“ i gdje su došli Ljubiša Ristić u njegovoj „bubi“ i dramaturg Dragan Klajić. Osnivamo nezavisni teatar, KPGT, i došli smo po tebe, rekao je Ristić. Naziv KPGT je inače skraćenica od naziva Kazalište-Pozorište-Gledalište-Teatar, ali tako je u jednoj zagorskoj krčmi, uz krvavice, vino i kiselo zelje, osnovan taj slavni KPGT. Prva predstava bila je „Oslobođenje Skoplja“ pa „Karamazovi“ i krenuo je jedan fantastični teatar. Ljubiša je bio magičan režiser u svakom pogledu. Tada sam osjetio da je to teatar koji me u stvari zanima, u njegovom estetskom, društvenom i političkom smislu. Energija i druženje tih različitih ljudi, kultura i jezika bili su fascinantni: u našim predstavama se govorilo na hrvatskom, srpskom, mađarskom, slovenskom, makedonskom, albanskom jeziku – bio je to rezultat svijesti tadašnje mlade umjetničke generacije da uspostavlja svoju estetiku i drugačiji pogled na

stvarnost. Ono što sam učinio u KPGT-u bilo mi je uzbudljivije i značajnije nego sve ono što sam igrao u teatru do tada, iako sam već u to vrijeme bio jako uspješan, kao Hamlet, Leone ili Melkior. Kazalište KPGT je bio moj stil teatra.

Sa KPGT-om ste upoznali i glumu pod nemogućim vremenskim uvjetima, što se kasnije nastavilo i sa vašim Teatrom Ulysses na Brijunima.

Rade Šerbedžija: Sjećam se da smo jednom u KPGT-ovom „Don Huanu“, koji je igran ispred zidina tvrđave u Kotoru, Miodrag Brik Krivokapić i ja čitavo vrijeme predstave stajali u nekoj vodi, hladnoj kao led, jer je odjednom ispred tih zidina probila na površinu neka rijeka ponornica... Ili kada me je neposredno prije predstave „Marat/Sade“, koju smo igrali u Opatiji, uhvatio napad bubrežnog kamenca i završio sam u Rijeci u Hitnoj pomoći. U sedam navečer ja sam još ležao na stolu u toj bolnici a u osam sati sam bio u kadi na otvorenoj sceni u Opatiji. Ili, dok igramo na Brijunima, a munje i gromovi paraju nebo, kao da će prepoloviti i nas i gledalište... U ambijentalnom teatru se ne boriš samo sam sa sobom i svojom ulogom, nego i sa svemirom i za to je potrebna velika fizička i psihička energija glumaca.

**Boemstvo je plemenita disciplina
uljuljkivanja umjetnika u
njegovoj prirodnoj sredini, koja
mu najviše odgovara, da bi
njegov talent mogao da dođe
najviše do izraza. Boemstvo je
za umjetnika njegova
zaštićena zona**

Ako netko zna šta je to boemski život onda ste to vi. Za glumce boeme ste rekli da su sastavljeni od nekog nebeskog materijala. Šta bi to značilo?

Rade Šerbedžija: Za pojam boemštine treba u prvom redu naglasiti da taj pojam, u umjetničkom smislu, označava osjećaj vlastite intimne slobode. Slobode, protiv ovog vremena koje se „nosi“ i mode u trendu. To je, da tako kažem, odabiranje starog kaputa umjesto novog i domaće rakije umjesto viskija. To je ponašanje na svoj način, a ne na način kako svi od tebe očekuju. U tom smislu se voli i kafana, taj božanski prostor koji omogućava čovjeku da dođe do te vrste slobode, izvan društveno zadatih obaveza. To je neko lijepo i plemenito boemstvo. Mnogi umjetnici, koji su zadržali tu vrstu boemstva u sebi, iskoristili su ga da obogate svoje vlastito djelo. Da tom djelu dodaju šarm čudnog i lijepog, opasnog i zabranjenog. Pa uzmite tu priču o Tinu Ujeviću: boem, kafana, cigara, vino, žene i pijanstvo, a onda ujutro buđenje, sjedanje za stol, poezija, prevođenje sa francuskog – visoka intelektualna spremnost. Pa taj isti Krleža, za kojeg misle da je bio pedantan i zakopčan, i on je bio boem na svoj poseban način. Boemstvo je plemenita

disciplina uljuljkivanja umjetnika u njegovoj prirodnoj sredini, koja mu najviše odgovara, da bi njegov talent mogao da dođe najviše do izraza. Boemstvo je za umjetnika njegova zaštićena zona.

Jednom sam glumca Ljubu Tadića pitao da izdvoji jednu predstavu u kojoj je on osjetio da se nalazi u središtu duše glumačke umjetnosti. On je rekao da je to „Edip na Kolonu“ na Dubrovačkim ljetnim igrama. Imate li vi takvu vašu jedinstvenu predstavu?

Rade Šerbedžija: Bilo je dosta mojih predstava u kojima sam uspio savladati glumačku vještinu i napraviti cjelovite uloge. Ali uloga u kojoj sam se u nekom gotovo nesvjesnom stanju poistovjetio sa njom, mislim da je to uloga u „Oslobođenju Skoplja“ i u „Kralja Learu“. To su neka potpuno iracionalna stanja koja se kontroliraju nekim krajičkom svijesti, da baš ne razbiješ glavu, ali u kojima to tvoje ludilo dovedeš do prave i istinske emocije.

Istina je da ste u vašoj karijeri bili zaista više nego poznati na svim stranama a ipak ste jednom rekli da je glumac jako usamljeno biće. Zašto?

Rade Šerbedžija: Glumac se jako puno daje, jer je to priroda glumačke profesije, ali je također činjenica da se već sutradan, kao gumicom, briše sve ono što je još prethodne večeri na pozornici činio. Kolikogod to, što je glumio na pozornici, veličanstveno bilo. Ta slika od sinoć izbrisana je zauvijek i postoji još, što vrijeme više prolazi, tek u mutnom sjećanju tih ljudi koji su to gledali. Sjećanje sve više blijedi a kada umru i zadnji svjedoci tih predstava onda nema više ni tog sjećanja. Kazalište je nevjerovatna umjetnost koja sama sebe briše. Zato su u kazalištu vrlo često moguće i nepravde, jer se samo po pričama i sjećanjima može govoriti o tome tko je kakav bio glumac. Ima jedna Gavellina rečenica koja mi se jako sviđa: „Mali, ti buš bil veliki glumac, ak' buš bil zdrav.“ Šta to znači? Ako doživiš osamdeset godina više nitko ni ne zna šta si sve igrao, ali ti si veliki glumac jer si još tu... Tko se danas još sjeća, naravno, uz Peru Kvirgića, jednog od najvećih glumaca u Hrvatskoj – Jovana Ličina? To je bila zapanjujuća gluma koju poznajem zato što sam se sa njim u predstavama na pozornici grlio i svađao... Ta njegova snaga, glas, inteligencija, dikcija, ekspresija, emocionalnost, i ta mogućnost da taj robusni čovjek odjednom na sceni pusti suzu. Jovan Ličina je bio usamljeni čovjek... Ima jedna pjesma Miljenka Jergovića o Jovanu Ličini u kojoj postoji stih: „Neka se javi taj kome je zagrebački glumac Jovo Ličina učinio ikakvo zlo...“ Ono što tu moram da kažem jest da je tu pjesmu o Jovanu Ličini Jergović posvetio meni i tu ne mogu ništa drugo da vidim nego jedno proročanstvo budućih događaja i predskazanje neke druge vrste moje vlastite samoće.

Nastupali ste svuda, živjeli ste dugo i u inozemstvu, ali Zagreb, bez obzira na historiju, politiku i ratove, definitivno vas je odredio. Kako izgleda ta intima Zagreba i vas, kada se oljušti od svega što vam se u životu događalo?

Rade Šerbedžija: To je lijepo pitanje. Sjećam se uzbuđenja i navale emocija kada bih se na primjer prije 40 godina vraćao u Zagreb. Tada sam ja osjećao da se vraćam kući. Zagreb je moj grad i ako ste me maloprije pitali o mom glumačkom stilu onda bi, u okvirima južnoslavenskog prostora, u taj

stil ulazila i ta veza sa ovim gradom. Ja sam zagrebački glumac, bez obzira na moje srpstvo, familiju i porijeklo. Ja sam odgojen na Krleži, dio sam tog mentaliteta, emocija i te inteligencije, na koncu konca. Ja sam nasljednik i Fabijana Šovagovića, Pere Kvrgića, Jovana Ličine, Vanje Dracha, Svena Laste i svega onoga najljepšeg što sam naučio i što je u mene utkano iz te kulture i umjetnosti. Također moram još reći da je veliku ulogu u mom odgoju odigrao Arsen Dedić, njegova poezija, duhovitost i inteligencija. Na isti način možemo govoriti i o doprinosu ovoj kulturi možda najvećeg hrvatskog glumca Pere Kvrgića, rodom iz Srpskih Moravica ili pak o Predragu Vušoviću, kao *par excellence* dubrovačkom glumcu, koji je porijeklom bio Srbin. Ili, tko bi se smio usuditi pokazati prstom na Kostu Spaića, zato što je on Srbin, na tog čovjeka briljantnog obrazovanja, koji je govorio tri svjetska jezika i bio jedan o četvorice najslavnijih hrvatskih režisera. Porijeklo jest na svoj način bitno, ali ključno je da ga treba promatrati u odnosu na činjenicu ljudskog doprinosa drugim ljudima i kulturi, puno široj od nacionalne pripadnosti.

Ja sam zagrebački glumac, bez obzira na moje srpstvo, familiju i porijeklo. Ja sam odgojen na Krleži, dio sam tog mentaliteta, emocija i te inteligencije. Ja sam nasljednik i Fabijana Šovagovića, Pere Kvrgića, Jovana Ličine, Vanje Dracha, Svena Laste...

Jednom vam je Krleža rekao da vas smatra svojim sinom. Da li ste ga vi na bilo koji način smatrali ocem?

Rade Šerbedžija: Da, na neki način sam se smatrao njegovim sinom, s tim što nisam bio tako egoističan da bih to pravo prisvojio samo za sebe, nego sam ga pristao dijeliti sa svim svojim istomišljenicima i poštovaocima prema Krleži, koji su se osjećali krležijancima.

Krleža Vam je jednom također rekao: „Tvoj život će biti borba s divljim zvijerima“. Kako ste vi razumjeli ovu strašnu rečenicu?

Rade Šerbedžija: Krleža mi je rekao tu rečenicu nakon predstave „Moj obračun s njima“, koja je nastala prema Krležinim tekstovima, kada sam govorio njegove riječi u ime njega. Kao novi Krleža. Ta njegova rečenica u potpunosti je glasila: „Mali moj, ti sviraš na violini, ali tvoj život će biti borba s divljim zvijerima“, jer je on točno znao zašto jednog mladog i uspješnog glumca zanima u tom trenutku baš ono što je on tako dubinski želio da kaže o problemima svih nas na ovim prostorima. O glupostima, socijalnim nepravdama, nacionalistima i šovinstima. Te tekstove sam govorio zato što sam, tada i danas, bio i ostao u svom srcu socijalista. Zato što želim biti član onog društva u kojem će najmanje biti ili uopće neće biti, nepravde, siro-

maštva i nesretnih ljudi. O tome se jedino radi. I u tome je sva moja politička energija i nastojanje. I u tom smislu se brišu moje granice i činjenica da sam po porijeklu Srbin i pripadnik neke nacije, nego je najvažnije od svega da sam kozmopolita. Ja nisam kozmopolita od prekjučer, već sam takav oduvijek i postao sam takav od moje majke Stane, nakon čije smrti sam prestao da pišem pjesme i koju su u Vinkovcima sva djeca zvala „naša mama Stana“ i koja je voljela, grlila i okupljala svu djecu iz susjedstva. Tu ljubav spram drugih sam pokupio od nje. Moja majka je bila majka Tereza koja je željela zagrliti čitav svijet i toga se držim kao svoje jedine Biblije.

Lav Tolstoj je jednom rekao da civilizaciju smisla od civilizacije nasilja dijeli onaj trenutak kada svakoj nepravdi ponudimo drugi obraz. Da li historiji, nepravdama i ljudima koji su vas ranili možete ponuditi drugi obraz?

Rade Šerbedžija: Moje poravnanje sa bolima i nepravdama koje su meni učinjene ne želim nikome postavljati kao račun koji mora platiti, ili ispriku koju mora izgovoriti. Te boli i nepravde dio su jednog užasa i povijesnog nesporazuma u kojem smo ja ili mnogi drugi ljudi samo kolateralne žrtve. Riječi s kojima su se na ovim prostorima ljudi međusobno gađali bile su ubojitije od svake sablje. Ono što međutim ostaje je jedan duboki žal za tim srpskim narodom koji u Hrvatskoj polako nestaje. Unatoč pristojnog i civiliziranog časopisa *Prosvjeta*, koji i dalje traje i treba da traje, unatoč Miloradu Pupovcu, koji na svojim leđima nosi teret i grijeh svih onih sa kojima on nema nikakve veze. On zasigurno nema nikakve veze, ni sa Milanom Babićem, ni sa svim drugim ludacima koji su prošli kroz ovu našu historiju. On, Milorad Pupovac, uzima sve te grijehe na svoja leđa, a zapravo se radi o jednom Zagrepčaninu i briljantnom sveučilišnom profesoru, kojeg silom tjeraju da bude predstavnik „ozloglašanih“ Srba, a on samo želi da bude predstavnik onih ljudi koji su u ovoj zemlji rođeni i odgojeni, i koji su i po ljudskom i božjem zakonu ravnopravni građani ove zemlje. U tom smislu mi je žao što polako nestaje tog naroda koji se zovu Srbi iz Hrvatske, koji imaju svoj poseban pečat, energiju i divne korijene sa pravoslavljem i ćirilicom, što ne predstavlja nikakav uski nacionalistički imperativ nego su ti korijeni i dio hrvatske kulture. U toj kulturi su Srbi zadržavali svoju narodnu posebnost i baš zbog toga su za tu kulturu bili značajni. Srba u Hrvatskoj, koji govore ije-kavski, hrvatski jezik, tog naroda više neće biti. Postavlja se pitanje što će u duljem povijesnom trajanju biti i sa Hrvatima, ali naročito danas, to postaje sudbina malih naroda. Mi svi zajedno nestajemo i utapamo se u globalnom svijetu. Ne mogu zamisliti tko će ovdje ostati za stotinu godina i kojim će se tu jezikom govoriti.

U što vi vjerujete danas kada su se izjalovile mnoge vaše nade i ideali?

Rade Šerbedžija: S tim pitanjem sam započeo svoj nedavni koncert u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu, govoreći monolog iz „Kiklopa“: „U što vi danas vjerujete nakon svega?“ Ono u što ja vjerujem je ljubav. Vjerujem u svoje unuke i tu djecu za koje sam siguran da će ih obuzeti neki novi val normalnog osjećanja prema drugim ljudima i želja za obranom elementarnog ljudskog identiteta. Možda se u čednosti i nježnosti, krvi i genima te nove generacije nalazi snaga koja će pronaći ključ da obrani to naše južno-slavenstvo ovih prostora i dade mu svoj oblik i smisao.

JEDNA VARIJACIJA UZ STOGODIŠNJICU LIRIKE ITAKE 1919 – 2019.

NA POČETKU KRAJ

PIŠE: **Đorđe Matić**

Crnjanski, veteran Velikog rata, bivši austrougarski subjekt i oficir K und K armade, Prečanin dakako, rodom iz mađarskog Čongrada, još jedne od tipičnih ravničarskih varošica naših "Blitvi i Blatvija", ličnost je koja je u svom karakteru i urođenom rebelskom refleksu u sebi nosila više posvađanih, naizgled suprotnih svjetova nego možda ijedna u našoj kulturi dotad, a moguće i od tad

Igrom povijesnih, materijalnih, objektivnih, ličnih sila i, kao i uvijek, neobjašnjivih slučajeva i tajnovitih gibanja, godine 1918., u trenu nakon kraja Prvog svjetskog rata i u danima oslobođenja južnoslavenskih naroda, prvoga u historiji, htjelo se tako da se u Zagrebu nađu i borave sva tri najznačajnija jugoslavenska pisca 20. vijeka – Ivo Andrić, Miroslav Krleža i Miloš Crnjanski. I Andrić i Crnjanski napuštaju ga ubrzo. Mnogo kasnije, u pismu Marku Ristiću, dok je ovaj jednom loše govorio o Beogradu, Crnjanski će upozoriti "da ima i gorih gradova", misleći upravo na ovaj koji je tada napustio.

Godinu poslije, 1919., ravnih sto godina unazad, i malo nakon toga odlaska označit će događaj ključan za kulturu, zapravo neodvojiv od prethodnog, od konteksta i momenta stvaranja te veličanstvene i zlosretne političko-državne zajednice.

U tim prvim mjesecima trajanja zajedničke države, 1919., izašla je "Lirika Itake", prva zbirka pjesama Miloša Crnjanskog. Knjiga poezije koja nakon "Gorskog vijenca" kao same centralne točke nacionalne književnosti, odnosno nakon Disa, kao rodnog mjesta moderne u Srba, teško da ima parnjaka, prethodnika ili poetskog djela koje će ga dostići.

O stogodišnjici kraja Velikog rata i stvaranju države tako, govorilo se 2018. mnogo u Srbiji. U Hrvatskoj dakako znatno manje. Ove, 2019., vijek kasnije, o izuzetnom datumu za književnost i umjetnost, ni u jednoj od dvije zemlje nije rečeno ništa.

Iako je čuvenom opaskom u jednom pismu Andrić za Crnjanskoga rekao da je "jedini bogomdani pisac među nama", i danas, poslije sto godina nevjerovatno djeluje da je ta i takva knjiga mogla biti prva u opusu pjesnika. Svim suvremenim teorijama o odnosu djelo-autor usprkos, tu mora da je bilo nešto i do ličnosti.

Crnjanski, veteran Velikog rata, bivši austrougarski subjekt i oficir K und K armade, Prečanin dakako, rodom iz mađarskog Čongrada, još jedne od tipičnih ravničarskih varošica naših "Blitvi i Blatvija", ličnost je koja je u svom karakteru i urođenom rebelskom refleksu u sebi nosila više posvađanih, naizgled suprotnih svjetova nego možda ijedna u našoj kulturi dotad, a moguće i od tada. Radikalni modernist – prekidač "pozitivnih" i pozitivističkih bogdanpopovićevskih i skerlićevskih utilitarizama i tradicija, što je nosio u sebi duboki, upravo transcendentni osjećaj patriotizma kakav samo Prečani mogu nositi. Autentično neizvještačen anarhičan duh koji je volio vojku gotovo militarističkim zanosom. Klasično obrazovani poliglota školovan kod fratarara pijarista i nacionalist. Slavenofil i Odisej koji po svijetu sanja svoju zemlju u tragičnoj potrazi.

Metafora Odiseja nije ni slučajna ni proizvoljna. Ona je ključ. U više od dvije i po hiljade godina od približne datiranosti Homerova temeljca, do Joyceovog Uliksa (koji će izaći tri godine nakon "Lirike Itake"), u bezbrojnim varijacijama što su zapadne kulture i civilizacija stvarale na motivu heroja

koji se istjeran srdžbom bogova pokušava vratiti kući – jedan pjesnik s ruba Evrope, veteran tek završene svjetske klaonice, kao da je, i kao ličnost i sa nesreće svoga naroda, ovaj motiv razumio bolje, spoznao dublje. Svakako – drugačije od svih.

U čuvenom, i danas zapanjujućem "Prologu", prvoj pjesmi "Lirike", Crnjanski otvara:

"Ja videh Troju, i videh sve,
More, i obale gde lotos zre,".

Motivima i jezikom koji su bili i ostat će trajno vezani za njegov stil, poetiku, idejnost i uvjerenja, nastavlja odmah drugim dijelom strofe do B-rime, zastrašujućim, razarajućim stihom naše sveukupne poezije:

"i vratih se, bled, i sam,
Na Itaki i ja bih da ubijam".

Nikada nitko nije ovako dotad pjevao na našem jeziku.

Kad, njim samim, u drugom tekstu Crnjanski napiše jednu rečenicu, ona će se, čast svim velikim ispisnicima i generaciji, odnositi na njega do te mjere da je lako mogla biti autopoetička – kao auto-oda:

"Počinje novo doba naše versifikacije."

Zaista je tako.

Prvi tematski ciklus u prvom izdanju zbirke (i ona će se, slično Whitmanovim "Vlatima trave", sadržajem, strukturom i obimom mijenjati kroz decenije promjena i iskušenja, ličnog i kolektivnog) – poetski je krug "Vidovdanskih pesama", kako ih je sam Crnjanski nazvao. To je ciklus – uslovno rečeno i nedostatnim terminom – "pjesama angažmana" i historijskih motiva, stihova što su u svom jedinstvenom patriotizmu u naizglednom kontrastu bezzemljaštva i lutalačkom porivu, uvjetovanosti izmještanja i traženja zemlje.

Pameti naviknute na uslovljene refleksive neka ne zavarava pridjev "vidovdanski", uz koji svi kondicionirani današnjom ideologizacijom odmah u jedinu za to namijenjenu ladicu svrstaju sve, i sve pogrešno dakako.

Njegov "Vidovdan" nije meštovićevska, monumentalna, mitska slika o prošlosti. U njemu je suprotnost: eho vijekova poniženja prostoga naroda, sirotinje, muke i – uprkos svemu! – neuništive srži čudesne vitalnosti i snage, vjere u vlastite narodske i narodne mitologije, siromaške a jake, potpuno antielitarne, uvijek demokratske, i nove platforme što kreće s dna, bundžijska i puna *emancipatorskog potencijala*:

"Nisam ja za srebro ni za zlato plako,
Niti za Dušanov sjaj.
Ne bih ja rukom za carske dvore mako,
Za onaj bludnica sjaj.

A šta je meni do tih mramornih dvora
Tučnog ponoćnog sata,
Što očima slepim odbijati mora,
Sestri sramnoj od brata?"

On odbija lažno materijalno, odbija relikvije spram ljudskog, humanog elementa, spram vrijednosti narodne esencije što je očuvana na muku i jedva.

Isto je u "Grotesci", gdje čudesnim jezikom, pjesničkim jezikom kakav po taktilnosti, boji i svjetlosti nema sličnoga još od Vojislava, a simbolističke pomodne pokušaje jednom gestom baca u stranu kao nepotrebne i nedostatne:

"Zidajte hram
beo ko manastir.

Nek šeće u njemu Mesec sam
i plače noć i mir."

U ovom nokturnu neobičnom, pjesnik u kontrastu spomenicima i monumentu nacionalne, rojalističko-crkvene "vertikale" i simbolike, nasuprot slavi "crnu sfingu naroda mog" (kako je moćan i suptilan ovaj kontrast hrama što je "beo ko manastir" spram "crne sfinge") – slavi one koji spomenika nemaju. I kad dovršava neuporedivo dosljedno, skoro pedantno, poetski silno inteligentno svoju metaforu, pokazuje koga zapravo uzdiže kad traži to što treba da se "u hramu nad Milošem i Markom" zlatom uokviri, gdje čak i žanrovskom aluzijom uokviruje strofu:

"pečate plave i rumene,
žute i crne i šarene.
Pečate plave i rumene,
žute i crne i šarene,

ljubičaste i zelene." – ovaj zadnji stih, dodatak i produžetak refrena, u katreni od dva ista dvostiha, stavlja da bi još jednom potvrdio i stilski ono što opjevava: to je kraj strofe kao u *narodnoj* pjesmi.

Ili u samoj apotezi toga ciklusa, u "Spomenu Principu" dakako, odi najdražoj figuri naraštaja, "generacije iz 1914.", kako ju je kasnije nazvao opet Andrić, u toj invokaciji izazovno i violentno krikne u kulminaciji otvarajuće strofe:

"O Balši, i Dušanu Silnom, da umukne krik.
Vlastela, vojvode, despote, behu sram.
Hajdučkoj krvi nek se ori cik.
Ubici dižite Vidovdanski hram!"

I kao da ovakav strašni stih nije dovoljan, Crnjanski nastavlja u drugoj strofi programatski što se krije u dnu njegova pjesničkog i ljudskog, generacijskog i idejnog usklika:

"Slavi, i oklopnici, nek umukne poj.
Despotica svetih nek nestane draž.
Gladan i krvav je narod moj.
A sjajna prošlost je laž."

Kao da smo ovo negdje već sreli, uzgred. Visoko ekspresionistička moderna, ikonoklazam, postničeanski "nihilizam" u binarnosti sa obranom glasnog, musavog, obespravljenog i pobunjenog puka, distinkcija između visoko suvremene, gradske, internacionalne pjesničko-stilske geste izrazitog individualiteta, spram kolektivnog "znoja sirotinje i mržnje što tinja", evokacije slame, rita, blatnih sela, u sinkretizmu nove vrste i poetsko-idejnog efekta – sve ono što je odlikovalo prozu koja se činila u nas izvorom takve poetike – Krležinu, čiju drugo, i što smo vezali isključivo za njega – moguće je svoj početak, svoj *istočnik* imalo upravo u Crnjanskom i ovom dijelu njegova ranog izraza.

Kad on piše u istom ciklusu svoju "Odu vješalima" i kaže, fantastično grotesknom, crnohumornom slikom:

"Što ste crna kao krst?
I masna ko mesarska vrata? (!)
Ta senka vam liči na mač čvrst,
a skuplja ste od zlata."

Ako bismo strofu samo "preveli" na habdelićevsko-belostenčevski jezik, zar ovo nije isti ton, motivi i imaginarij kakvi će se naći kasnije u djelu svih djela hrvatskog pjesničkog jezika i izraza, u samom Petrici Kerempuhu? Vje-

šala – “galge”, čestom riječi Krležinom, “Galgenhumor” uostalom. Izgleda da dva idejno i na mnoge načine suprotstavljena autora, dvije apsolutne veličine nacionalnih književnosti i nisu stajale u takvoj suprotnosti kako bi se učinilo i kako izgleda do dana današnjeg. Razlika je bila “samo” u koncepciji: jednome je, pojednostavljeno, u krajnosti izgleda manje bilo bitno *koja* je država, nego *kakva* je; za drugoga, na liniji istoga generacijskog, po arhantdelu imenovanog heroja koji je to isto i doslovno rekao na suđenju poslije atentata, bilo je obratno – manje je važno *kakva*, suštinski je samo *koja*.

Otuda, najpoznatija pjesma u ciklusu, koja se danas iz svih, najčešće krivih razloga ponovo preštampana i objavljuje, pjesma koja nastaje baš na platformi onoga stvaranja iz 1918., a počinje čuvenim, tako često pogrešno citiranim i shvaćenim stihovima:

“Nijedna čaša što se pije,
ni jedna trobojka što se vije,
naša nije.”

Naslovljena, kako drugačije – “Jugoslaviji”, u svojoj gorkoj, seljački svečarskoj, pijanoj i idejom opijenoj tvrdoći i jarosti iskaza – u tom, kako sam pjeva u “Našoj elegiji”, “prezrivom osmehu roblja” – samo je korak od zelenokaderaških i domobranskih motiva iz najpoznatijih novela Staroga. “Nihilizam” i tmurna rezignacija naroda izmoždenih u Velikom ratu, a u životima i narodnoj esenciji ionako crpljenih do kosti u svakoj dotadašnjoj vlasti i državnoj formaciji, naslanjaju se na modernističku, izazivačku, filozofsko egzistencijalnu i vrijednosnu krizu pjesnika i generacije “umornih mladića” (“Zamoreno omladini” – naslovom pjesme iz 1918. u Sremskim Karlovcima, ne slučajnim toposom), kojoj je Crnjanski, u naočiglednom paradoksu sa svojom sangviničnom, tjelesnom, putenom, atletskom, neiscrpno energičnom prirodom pripadao.

Zanimljiv je i upadljiv taj “umor” koji nastupa odmah u prijelazu u drugi dio ciklusa “Itake”, kad nakon ovoga neuporedivog angažiranog slijeda krenu pjesme drugačijeg tonaliteta i objekta, pjesme intimističke, okrenute ne više nepoznatoj množini, u prvom i drugom licu takve množine, nego, lirski, što se obraćaju drugoj osobi – ženi, ili ženama. I napokon – sebi.

Drugačiji Crnjanski tada izranja iz tih ličnih sjena i zatamnjenosti, od energije eksplozivne i bundžijske, vičuće i slobodarske, ukazuje se melankolični, prerano zamoren i životom načet lirski subjekt.

I glavni motiv: pjesnika kod kojega, kad se pobroji, dvije najčešće vraćajuće riječi su “bled” i “neveseo”, i koji će se, cirkularno, vratiti na vodeći i prvi motiv s početka – početka u kojem je odmah, eliotovski, bio upisan i “kraj”. Linija koja se kao muzički rondo javlja ispod i nakon svih oduševljenja, (kolektivnih) ideala, osvajanja (!), lomova, gubitaka, ličnih odnosa i ljubavi – do nečega što bi se, sasvim klasično i klasičarski, moglo nazvati “sudbinom”, kao na početku “Putnika”:

“Idem slobodno,
niko mi nije odneo
da ljubim tužnu moć.
Raširim ruke, ali ne u zore
nego u more i noć.”

U još jednoj pjesmi u “Lirici”, sreću se, kako drugo, i dodiruju finalno dvije magistralne linije nacionalnog pjesništva i pjesnika – klasičarsko-romantičarska, metafizička, s linijom moderne. I ukrste se napokon putevi jedino smisleni, Crnjanskog kao tvorca i njegovog objekta, predšasnika i najvećeg

pjesnika kulture, u “Njegošu u Veneciji”, da bi napokon vratili kružno u izvoriste, u početak. I kraj. Tamo gdje predsmrtni Vladika “čitaše Omira” – gdje se evo, zatvara još jednom i još jedan od brojnih krugova homerskih referenci – Crnjanski preko Pjesnika, preko uzora nad uzorima, fiksira i svoju glavnu misao. Tu on hvata nešto što će razvijati pjesnički čitavog života, svoju glavnu temu, kroz zemlje i mjesta gdje će se, voljom, ambicijom, i kasnije tragično, nevoljno zadesiti.

Ne čudi, s lake distance gledano ovako, da je morao otići, on koji jedva da je bio stigao te 1919. I kad se jednom vrati iz lutanja – a on je stvarno lutao kao nitko u našoj kulturnoj historiji dvadesetog vijeka, napisat će valjda najneobičniji dodatak uz jednu poetsku knjigu: čuvene i trajno enigmatske “Komentare uz Itaku” – čitavu autobiografiju knjiške duljine i umjetničku prozu sui generis, jedinstvene impresionističke ljepote i stila. Tamo na samom kraju piše: “Tako je to na Itaki bilo.”

**Njegov “Vidovdan” nije
meštovićevska, monumentalna,
mitska slika o prošlosti. U njemu je
suprotnost: eho vijekova poniženja
prostoga naroda, sirotinje, muke
i – uprkos svemu! – neuništive srži
čudesne vitalnosti i snage, vjere u
vlastite narodske i narodne mitologije**

Jasno je: “Itaka” je ta, u čitavom opusu glavna, pjesnička i životna metafora potrage Crnjanskoga. Ona će kao topos i kao tropa, nestala ili uvijek izmičuća, uza sve druge topose i metafore kojih se dodirivao i hvatao nužno, roditi kasnije u kontinuumu i tri njegova apsolutna pjesnička remekdjela – “Stražilovo”, “Serbiju” i “Lament nad Beogradom”. Poeme koje, dubokom i tužnom logikom, nastaju samo tamo gdje je *Veliko drugdje* – na Krfu pjeva “Serbiju”, o Stražilovu pjeva s brda u Fiesoleu gledajući Firencu u dolini, na pjesčanom žalu južne Engleske pjeva Lament nad Beogradom.

To je, napokon, otkrivanje centralne misli i buđenje bolnog osjećanja. Osjećanje što ga je i Milo Loppar, najvrniji čitač obojice, maestralno interpretirao. Tumačio skolastički i racionalno, ako se iz sasvim lične, *proživljene* perspektive dozvoli, a ne (jer nije ni mogao) i onom drugom stranom bića, *visceralnom* – objasnivši osjećaj koji se ovaploćuje razarajućim aforizmom što u svojoj predubokoj prostosti sažima sve: “...uvek sam tamo gde nisam”.

Ovo nije još samo jedna poetska i egzistencijalna istina i uvid. To je osjećaj koji potresa sam fundament subjekta, i osjećaj, dodatno, koji je utoliko teži i razorniji po stvaraoča i individuu, jer onima bez istoga iskustva nije moguće približiti spoznaju o njemu. Tu je puknuće, nepopravljivo, nezaliječivo, između okoline i tragične ostranjenosti subjekta opterećenog samoćom te spoznaje. Puknuće što čini još većim razmak i prostor nedjeljivi koji spram ostatka osjeća onaj što je u stanju takvog “ontološkog stranstvovanja” – čak kad je i tamo gdje je kuća, moguća, zamišljena, ili *izabrana* kuća. Kad prave već nema. I nije je nikad ni bilo.

ČITAJUĆI KRLEŽINOG
HODORLAHOMORA VELIKOG

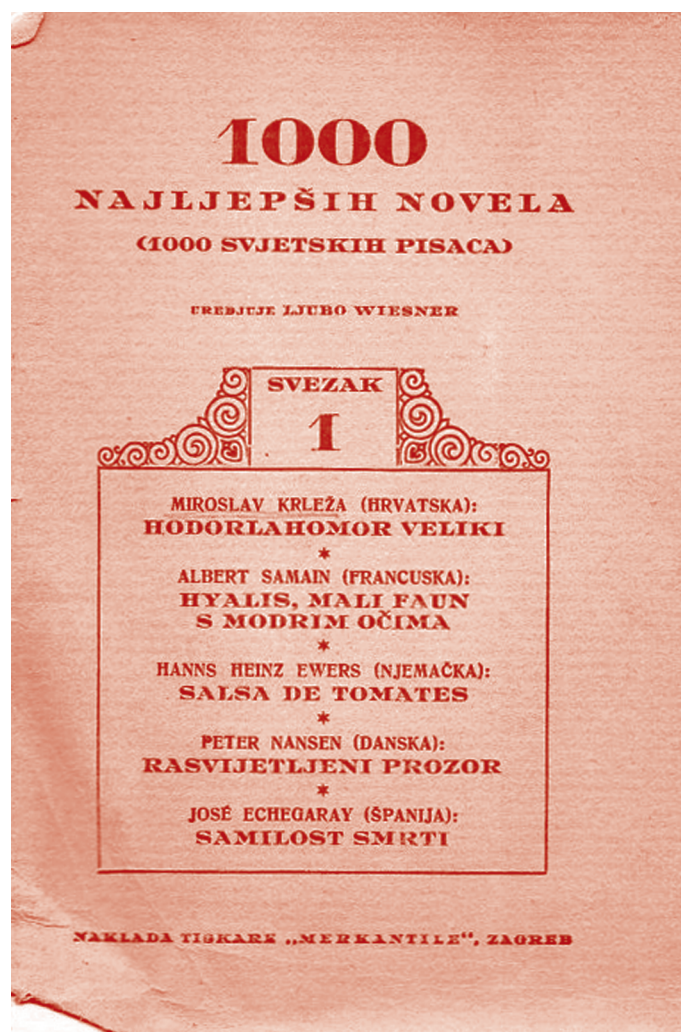
O CENTRU I PERIFERIJU NAKON STO GODINA SAMOĆE

PIŠE: Muharem Bazdulj

Orlić shvata da su patriotske frazetine jednako odvratne i u njegovoj provinciji, i u centru svijeta, ako zapravo u centru svijeta nisu i odvratnije. I onda pomišlja zapravo da su njegove sanjarije o Parizu važnije od Pariza samog. Kao u nekim kasnijim autopoetičkim meditacijama Vitolda Gombroviča i Danila Kiša, Peri Orliću važnije počinju bivati njegove zablude od objektivnog stanja stvari

Svaki nekoliko mjeseci, dođe mi da malo čitam Krležu. Najčešće su to politički eseji, ali dođu na red i dnevni, lirika, romani i pripovijetke. Pa uzmem nedavno tako sa police knjigu „Veliki meštar sviju hulja“, ono izdanje iz crnog kompleta u mekom uvezu „Izabrana djela Miroslava Krleže“ koje je osamdesetih godina prošlog vijeka objavljivalo NIŠRO „Oslobođenje“ iz Sarajeva. Na naslovnici je portret Miroslava Krleže koji je 1981. godine naslikao Safet Zec. U knjizi je dvanaest priča među kojima je prva po redu „Hordorlahomora Veliki“. Volim tu priču i hoću da je opet pročitam, ali prije toga pogled mi pada na bibliografsku napomenu u kojoj stoji: „*Hordorlahomora Veliki ili kako je Pero Orlić prebolio Pariz*“, „Plamen“, Zagreb, I/1919 (15. II), br. 4, str 149-159).

Pa to je jubilej, pomišljam, pravi jubilej, tačno stotinu godina od prvog izdanja. Konvencija je, skoro pa kliše, da se obilježavaju jubilarne godišnjice rođenja ili smrti nekog pisca. Mnogo rjeđe se notira jubilej od objavljivanja neke knjige, a godišnjica objavljivanja nekog eseja ili priče u periodici ne registruje se praktično nikad. Na tragu one ideje Dž. M. Kucija koju je izrekao na svom čuvenom predavanju održanom – od svih mjesta – u Gracu u Austriji,

a gdje pozivajući se na Horacija tvrdi kako je klasično ono djelo koje se čita i stotinu godina nakon što je nastalo, uzmem da čitam „Hordorlahomora Velikog“. Pokušavam da ga čitam nevinim očima, kao da ga čitam prvi put, kao da sam generalno čitao mnogo manje, kao idealan, ali neiskusni i neiskvaren čitalac.

Prva rečenica je savršena: „Pero Orlić sanjao je o Parizu već u pučkoj školi.“ Sve je tu; ime i prezime glavnog junaka, njegova opsesija i ključni motiv cijele priče. Ime i prezime su sami po sebi indikativni. Pero je nadimak, ne baš hipokoristik kao Ivica (Kičmanović), ne dakle Perica, ali ipak ne i Petar. A Orlić priziva malog orla. Ime koje svom nosiocu obećava i pad i let, no let koji neće biti uzvišen, odnosno pad koji neće biti tragedija.

Odmah u prvom pasusu, Perina emocija spram Pariza biva definisana kao „nostalgija“. Decenijama prije nego Svetlana Bojm ispiše čuvenu knjigu o različitim vrstama nostalgije, Krleža je svjestan da postoji nostalgija za nedogođenim, jer ta nostalgija počinje prije nego je Pero vidio Pariz. Zbog opsesije Parizom, Pero o Parizu mnogo čita, a to njegovu širu familiju baca u fantazije o njegovoj predodređenosti za uspjeh u životu.

Kad Krleža napiše da je „zvanični komunist obiteljskog vijeća“ glasilo „On bu na galgama zvršil ili bu minister!“ teško je ne sjetiti se kasnije pjesme „Jeruzalemski dijalog.“

Prvi posredni Perin kontakt sa Parizom zbiva se kad obiteljska susjeda Mayerica otputuje tamo: „Sada su počeli dolaziti iz Pariza od vremena na vri-

jeme karte i listovi. Pisala je stara da je Pariz velik grad, ali da voda nije dobra, da ne razumije ni slova i da žali što je napustila Zagreb.“ Kakva božanstvena minijatura! Kakav elegantan način da se opiše tipična reakcija našeg čovjeka na susret sa velikim svijetom. Skoro punih stotinu godina kasnije, u drugoj vrsti teksta, memoarsko-publicističkoj prozi, objavljenoj (ponovo) u Zagrebu, Sinan Gudžević se prisjeća kako su njegovi zemljaci sa Pešteri opisivali Tursku i Istanbul rođacima i prijateljima koji su se i sami dvumili da li da se presele tamo: „Ramo je nahvalio i Stambol i Bursu, i dućane i kahvu stambolsku, pomalo nahvalio i život onih koji su tamo odselili, te kako ne samo što skoro svi imaju posla i pod platu su, već su im čak i djeca zaposlena pa i ona ponešto para primaju. Pričalo se kako je na te riječi seljane uzeo muk, te kako je, nakon duge šutnje, jedan upitao: ‘Ada, Ramo, kaži nam ima li nešto da tamo ne valja, išta da ti se nije svidjelo?’ Ima, bio je Ramov odgovor: ne razumijemo im zboru, a ne valja im ni voda! Nakon te riječi, čak i oni koji su bili čvrsto prelomili da napuste i Pešter i Giljevu planinu, rekli su: ‘E, bogomi, da zborimo bismo se nekako i naučili, no ako im voda ne valja, mi ga odavle mrdati nećemo.’ I mnogi se nisu mrdnuli.“

**Decenijima prije nego
Svetlana Bojm ispiše čuvenu
knjigu o različitim vrstama
nostalgije, Krleža je svjestan
da postoji nostalgija za
nedogođenim, jer ta
nostalgija počinje prije nego
je Pero vidio Pariz**

Malo kasnije, Krleža ima novi izraz za Perinu opsesiju: „parizomanija“. Nju, između ostalog, hrane knjige „velikih knjižarskih poduzeća u Berlinu i Leipzigu“. Čitao je Orlić, dakle, iste knjige kao njegov vršnjak Toma Galus (i sam s nadimkom namjesto imena i pticom u prezimenu): „Bio je strastven i neumoran u čitanju. Glavna lektira tadašnjih mladih ljudi u sarajevskoj gimnaziji sastojala se od dela iz poznate i ogromne nemačke izdavačke kuće Reclam's Universal-Bibliothek. Te male, jevtine sveščice sa žutim koricama i neobično sitnom štampom bile su glavna duhovna hrana pristupačna đacima toga vremena; iz njih su mogli da upoznaju ne samo nemačku književnost nego sva krupnija dela svetske književnosti u nemačkim prevodima.“ Galus i Orlić kao antipodi.

Klasičarskom elegancijom nam Krleža skicira i kulturalnu pozadinu epohe: „Tu je krvoločnu viziju Matoš, pokojni Matoš, koji je baš nekako u ono vrijeme pisao svoje feljtone iz Pariza, pretvorio svojim feljtonističkim slatkim pličinama u kulturni jedan san, pun poezije i milozvučja, i mirisa i tišine, ne baš pretjerano jasne, ali u najmanju ruku moderne, Matoš je pretvorio onda Pariz u jedan sonet koji se dobro rimuje.“

Dok sve više zna o Parizu, a još ga nije vidio, Pero Orlića ponajviše fascini-

ra razlika u veličini između žuđenog Pariza i sopstvenog Zagreba: „To je selo! Jedna ulica, Ilica! A Pariz!“

Prezirući zavičaj, on sve više mistifikuje nepoznati mu grad: „Sve planove, sve nacрте, položaje gradskih četvrti, rasporede galerija i muzeja, sve to zna Orlić točno napamet. On zna za sve kolodvore, za sva groblja, za sve bulevare. On zna kada je koji most sazidan, kada je koji spomenik otkriven, gdje je koja nova ulica probijena i gdje se tko rodio i kada. Sve on to zna iscrpno i informativno. On je naučio cijeli Pariz napamet (...).“

Uskoro, narator nastavlja: „(...) pa koje čudo što je Pero Orlić prvom prilikom, kad je imao u džepu nekoliko kruna, sunuo u Pariz.“ I dok se voz tek približava gradu, Krleža bilježi: „Počeo se osjećati Grad. Blizina Grada nad gradovima (...).“ To je grad sa velikim početnim „G“, čisto da se zna.

Prvi utisci nadilaze očekivanja: „Ono je Pariz! Pariz!, šapuće pobožno Orlić (...).“ Pa: „Orliću je bilo kao da je stupio u hram.“ (Dupla religijska konotacija.) Napokon: „On je stao i gledao u metež i viku, i sve ga se doimalo poput svetinje. ‘Dakle! On, Petar Orlić! Eto! Nakon petnaest dugih godina čežnje napokon je u Parizu! U Parizu! Sunce jarko! U Parizu!’ (Ponovo termin iz religijske sfere, a valja i primijetiti da tek u Parizu Pero postaje Petar, kao da mu tek taj grad daruje dostojanstvo imena koje priziva odraslost i građanski ugled.)

Vrlo brzo, međutim, dolazi do razočarenja. Do tamo Orlića vode detalji iz crne hronike i „jurnjava luđačka“. Sve ono što je iz daljine djelovalo tako opojno, iz blizine ne izgleda tako: „I opere i baleti i burze i groblja, Rembrandti i Talijani Renesanse, i kubisti i futuristi, kipari i slike, vrtovi i ulice i restorani, sve se to zavitalo u Orlićevu mozgu. On je htio da obujmi sve, a nije mu u ruci ostalo ništa.“ Pa misli: „Sve je to laž i praznina! Sve je to ogavna praznina“ Nema Pariza! Nema Pariza!“

Orlić shvata da su patriotske frazetine jednako odvratne i u njegovoj provinciji, i u centru svijeta, ako zapravo u centru svijeta nisu i odvratnije. I onda pomišlja zapravo da su njegove sanjarije o Parizu važnije od Pariza samog. Kao u nekim kasnijim autopoetičkim meditacijama Vitolda Gombroviča i Danila Kiša, Peri Orliću važnije počinju bivati njegove zablude od objektivnog stanja stvari: „Zar je to Pariz o kome sam ja sanjao tolike duge crne balkanske noći? (...) O, tamo sam ja sanjao o Parizu i oni moji snovi bili su pariskiji od čitavoga Pariza. (...) Nema otkrivenja! Sve je to jedno te isto! Budapest i Pariz i Peking i Zagreb! Sve same kasarne i same tamnice i crkve i sve samo vječna ljudska glupost! Nema Pariza! U nama je Pariz!“

Ovo je, međutim, još uvijek Orlićev subjektivni problem s Parizom. Objektivni problem nastupa kada ga jedne noći zaustavi policija, pa traži da pokaže „svoje papire“. Ispostavlja se da „Orlić naravno nije imao svoje papire u redu i tako je prespavao u policijskoj ekspozituri s nekim odurnim pijanicama“.

Imajući u vidu da je jedina kazna koju je pretrpio zarad „neurednih papira“ noć u pritvoru, odnosno da nije uslijedila deportacija, ispostavlja se da je stvarnost Krležine priče u skladu sa njegovim staračkim prisjećanjima iz razgovora sa Enesom Čengićem u kojim sa nostalgijom priziva Evropu u kojoj se putovalo bez pasoša mnogo prije ideje Šengena. Dobro, današnji Pero Orlić, kao hrvatski državljanin, takođe bi mogao bez problema da prođe test pariške policije, za razliku od svakog Bosanca, Srbina, Crnogorca i ostalih Makedonaca. Bilo kako bilo, poslije ove noći u bajboku, Orlić počinje temeljito da se opija, onako „horvacki“, kako kaže Krleža.

Zemlja se okreće, mijenjaju se godišnja doba, pa je odjednom i sve oko

Orlića u skladu s njegovim raspoloženjem: „A kiše su padale dugo i samo padale, cijedile se, a Orlić je bio gladan i na cesti kao očerupan vuk, i to je bio Pariz.“ On spava po grobljima i mrtvačnicama: „Onda se konačno Orlić sjetio jednog dana da je on zapravo pošao u Pariz da piše feljtone i da se tako prehrani.“ Međutim, ne uspijeva mu da piše, a da u tom pisanju ne psuje i ne kune.

I onda pada Orliću na pamet, u genijalnom Krležinom raspletu, da pođe u Louvre i ubije dvije muhe jednim udarcem: tamo će da se ugrije, a možda malo i odmori te će još pronaći dobru temu za neki feljton.

„Onda je Orlić spazio divan, kao krevet udobar mramorni sarkofag, i već je u slijedećem trenu nesvijesno podigao staklen pokrov i legao u nj, te se zgodno pokrio i usnuo.“ Dođe čovjeku da kaže: onda je Krleža spazio divan način da priču iz realizma usmjeri u magijski realizam decenijama prije nego je iko ikad pomenuo magijski realizam. (A na mikro-planu ti dođe čisto žao zbog nedostatka igre riječi u kome bi sarkofag umjesto na krevet ličio na divan, pa bi ispao divan divan.)

**Iza svog sna se Pero Orlić
probudio „ispavan i ojačan“
(a bio je neispavan i očajan),
svjestan da mora da napusti
Pariz i da se vrati u Zagreb,
jer će tamo „u provinciji“
biti pošteno plaćen za svoje
feljtone. Pa pješice napušta
Pariz, a kad se grad već
pretvori u puku siluetu u
daljini, on u tu siluetu ispali
šest metaka iz pištolja**

„Orlić je sanjao o Babilonu. Paralelno s velikom iluzijom koja je plamtjela u njegovoj duši o modernoj Evropi i njezinim žarištima, njega je izjedala silna ljubav za antikom i Istokom. Polovica njegova srca krvarila je za Evropom, a druga polovica za Istokom. To, što je on prvom prilikom izletio za Pariz, nije značilo da on možda poriče Istok. O, ljubio je on i Japan, i Kinu, i Indiju i vjerovao je da će po ekvatoru i svim pojasima globusa pjevati još svoje pjesme. Pa sada, u depresiji posljednjih dana, on je to svoje bogato preobilje projicirao na ovo kamenje, na ove bareljefe po kojima bradati ljudi lukovima kolju ptice i lavove.

– Ovaj jedan jedini stari kamen ovdje više vrijedi od cijelog Pariza!
– Tako je govorio sebi Orlić govore u posljednje dane, a sada je snivao o Babilonu.“

Opet je to stil koji anticipira zrelog Krležu, a rečenica o jednom kamenu vrednijem od cijelog Pariza skoro da unaprijed ironiše sve one naše zavičajne hiperbolične sentimentalizme ovjekovječene u stihovima Miroslava Ilića.

Pa slijedi magični detalj kad mumija pred Orlićem vaskrsava i predstavlja se: Hordorlahomor Veliki! I odjednom si svjestan koliko je Krleža cijelog života bio opsjednut idejom da figuru iz daleke istorije dovede u savremenost što je onda, u zreloj i kasnoj životnoj fazi, najpamtljivije ostvario u drami „Aretej“.

A prvi dijalog između Pere Orlića i Hordorlahomora Velikog ponovo anticipira Krležinu fiks-ideju uspoređivanja našeg svračijeg zakutka sa dalekim svijetom. On hoće da objasni šta je to i gdje je to Zagreb pa se (subverzivno?) najprije prisjeća Balkana: „Balkan, molim, to je poluotok Evrope. A Evropa je tako, neznatan, posve neznatan poluotočić Azije. Tako, neki privjesak suvišni. Neka vrsta slijepog crijeva, ako znade Vaše Veličanstvo, što je to. To se može upaliti, to slijepo crijevo, pa eto onda čuda i pokore.“

Čini nam se danas da smo milion puta čuli tu metaforu slijepog crijeva u geografskom kontekstu, mada baš i ne pamtimo kad je neko cijelu Evropu prozvao slijepim crijevom. Ali varijacija na upalu slijepog crijeva, a čovjek tog crvuljka svakako najčešće i biva svjestan tek zbog upale, je maestralna, naročito u kontekstu da Krleža priču piše neposredno nakon Prvog svjetskog rata, odnosno nakon što je upala slijepog crijeva odvela cijeli svijet na rub smrti i propasti.

I onda Hordorlahomor Veliki počinje da u Parizu nastupa kao kakav savremeni ruski tajkun. I čitalac se sjeti kako je Krleža volio Bunjinovu priču „Gospodin iz San Franciska“, pa pošto je ta priča objavljena 1915. godine počinje da se pita je li je Krleža mogao pročitati prije 1919.

Pero Orlić isprva uživa „u Ritzu, u posebnoj apartmanu od devet soba s nizom kićene služinčadi“ u koji se smjestio s kao Krez bogatim Hordorlahomorom. I sve bi možda već vuklo na hepiend, jer je naš Pero, eto, naposljetku „osvojio“ Pariz da on naposljetku ne otkriva da Hordorlahomor obožava Pariz koji je upoznao na način na koji ga je on, Pero, mogao obožavati jedino prije nego ga je uopšte vidio. Za Peru Orlića je Pariz sada „prokleta varoš“, a za Hordorlahomora Velikog „sveta radost jedina“ i „životno otkrivenje“.

Pa se Pero Orlić i Hordorlahomor uhvate u koštac na vrhu Ajfelovog tornja, a Pero ga baca preko ograde jer dolazi policija, a „on nema papire u redu“. Stvara se gungula, ljudi panično vrište, Ajfelov toranj se ruši, a naš Pero Orlić se budi.

Sve je bio samo san, ali čitalac se ne osjeća prevarenim zbog tog najstarijeg trika na svijetu. Čak se i sjeti Kišove „Enciklopedije mrtvih“ i Kišovog razgovora sa urednikom Njujorkera Lindom Ašer koja ga je ubjeđivala da s kraja priče izbaci objašnjenje po kom se radi o snu. Nekad i san ima smisla.

Iza svog sna se Pero Orlić probudio „ispavan i ojačan“ (a bio je neispavan i očajan), svjestan da mora da napusti Pariz i da se vrati u Zagreb, jer će tamo „u provinciji“ biti pošteno plaćen za svoje feljtone. Pa pješice napušta Pariz, a kad se grad već pretvori u puku siluetu u daljini, on u tu siluetu ispali šest metaka iz pištolja.

A čitalac koji je nakon svake šeste rečenice imao potrebu da nešto podvuče ili pribilježi kao da čuje te pucnjeve. I kao da zna da oni prizivaju slavlje. Prije stotinu godina Pero Orlić je znao gdje je centar svijeta, ali je imao i gdje da se vrati. Danas oni što su poput Orlića izgubljeni ne znaju ni gdje je centar niti im u njihovim periferijama iko pošteno plaća feljtone. Nedostaje samo da nekako, makar u prozi nekog novog pisca, vaskrsne sam Krleža kao ovovremeni Hordorlahomor Veliki.

POVODOM NOBELOVE NAGRADE

IZBIJANJE RATA

Peter Handke

Prvo su ruke te žene ležale mirno u krilu; lijeva je ruka obuhvatila tri srednja prsta desne; mali prst desne ruke malo se odvojio od ostalih prstiju i ležao na najdonjem dugmetu ogrtača. Zglobovi obiju ruku jedva su izbijali iz mlohavne kože: prsti koje je obuhvatila druga ruka stršali su vršcima; bili su iste blijede boje kao prsti ruke koja ih je obuhvatila; kratki su nokti blistali na svjetlu koje je padalo s perona. Polagano su se ruke spuštale i podizale na prašnom crnom ogrtaču ispod lica koje je klonulo na rame. Još je žena spavala, čvrsto zatvorenih trepavica.

Ruke čovjeka pokraj nje rezale su kriške kruha koji je ležao s druge strane čovjeka na klupi; papir je bio rasprostrt na tamnom drvu i šušкао, a čovjek se sagnuo nad svim time njuškajući i rezao kruh i kobasicu u male komadiće. Stavljaio je komadiće kobasice na komadiće kruha, okrenuo nož tako da je oštrica sada bila dolje i brižno nabadao kobasicu zajedno s kruhom na nož, prije nego bi ruke kojih su žile svijetlile na svjetlu s perona, stavile komad u usta koja su upravo sažvakala i posljednji zalogaj i otvorila se tek što je grlo bilo opet slobodno nakon posljednjeg zalogaja. Zabacio je glavu na naslon i odozgo džepnim nožem utisnu kruh s kobasicom tako duboko u usta, da je sedefastim drškom i noktom kažiprsta dodirnuo gornju usnu. Onda se usta brzo zatvore preko oštrice; čovjekova ruka izvuče nož uz mukli zvuk iz usta i obriše ga krajem papira koji je druga ruka već izravнала. Ali čovjekovo se lice pri tome nije okrenulo prema papiru, nego prema ulazu, ili zidu s obje strane ulaza, gdje su u svojim prašnim kaputima, poklekli od umora, ostali putnici stajali i gledali na peron.

Žena s desne strane tog čovjeka čitala je roman čiji se naslov nije mogao raspoznati, jer je žena previnula svezak; pa ni riječi romana nisu se mogle raspoznati, jer je list, koji je još bio okrenut od žene i koji će žena pročitati kao slijedeći, bio na gornjoj polovici smeđ od sunca; ali dolje, gdje je papir opet bio bijel, račvali su se u sivoj vunenoj rukavici prsti žene i pokrili pismo; na drugoj ruci koja je ležala na klupi kraj čovjekova jela, nije imala rukavicu: srednji je prst te ruke žena vlažila jezikom prije nego što bi okrenula pročitanoj stranici romana. Nokti su bili puni dubokih, crnih brazda, tako da nisu sjajili na svjetlu koje je padalo s perona. Lice te žene nije se još moglo vidjeti iza romana.

Ruke žene pokraj te koja je čitala ležale su kao i ruke prve žene u krilu; prsti obiju ruku bili su tijesno isprepleteni i ispruženi; gore je bio lijevo palac, ispod njega u sjeni desni; lijevi je kažiprst ležao na članku desnog kažiprsta čiji je vršak bio u udubini između članaka kažiprsta i srednjeg prsta lijeve ruke; srednji prst lijeve ruke pokazivao je opet u obrnutom smjeru; ali on nije bio legao u udubinu između članaka druge ruke, već je malo istršao s članka srednjeg prsta desne ruke; taj je prst bio deblji nego ostali jer je bio smrznut, tamno crven, tako da su se prstenjak i mali prst lijeve ruke, koji su bili pritisnuti jedan na drugi, u mraku prostorije činili veoma bijeli; ostali prsti desne ruke nisu se mogli vidjeti. Ta žena nije spavala, niti je rezala kruh, niti je čitala roman: ona je samo gledala i osluškivala. Kada je pala sjena prvog vlaka i zatamnila prostor, počele su joj oči ispod prašnog rupca odjednom blistati.

Ali sada je lijeva ruka prve žene obuhvaćala još samo kažiprst i srednji prst desne ruke; zglobovi obiju ruku stršali su kao bijeli šiljci iz napete kože; unaokolo zglobova koža ruku je postala tamna kao i vršci prstiju desne ruke i njeni nokti, koji su blistali još samo kada bi neki vlak napustio peron; ali inače su ruke i lice žene već bili u sjeni. Kapci koje je otvorila pošto se probudila iza svog dugog sna opet su se zatvorili; ali trepavice nisu treptale. Novi vlak zazviždi pred ulaskom.

Čovjekove ruke režu kruh i kobasicu koji leže s druge strane čovjeka na klupi; glasno šuška papir dok se čovjek njuškajući naginje nad time i reže kruh i kobasicu u velike komade. Gura komade kobasice prema komadima

kruha tako da ih može uhvatiti kažiprstom i srednjim prstom desne ruke, stisne kobasicu i kruh i brzo ih stavlja u usta. Onda sjedi, zabacivši jako glavu na naslon i drži dva prsta u ustima i žvače ih zajedno s kruhom i kobasicom. Onda njegovo umorno lice opet zasjeni vagon slijedećeg vlaka koji je upravo ušao na peron. Na drugom peronu drugi vlak ulazi u stanicu. Čovjek gurne šešir na zatiljak; ispruži i uvuče vrat. Čovjek popravi šešir i popipa prstima vrpcu; onda skine šešir i očetka ga postrance ispruženim prstima; ponovno ga stavi na glavu. Ispruži i uvuče vrat. Čovjekove se oči malo izbulje. Sada je konačno progutao zalogaj. Opet ulazi jedan vlak i zatamni čovjekovo lice.

Žena s desne strane čovjeka čita svezak koji je u svojem gornjem dijelu smeđ od sunca; ali sada je stavila svezak na koljena. Gleda odozgo tiho u roman ne mičući usnama. Ruka koja je prije okretala stranice dodiruje sada njezin desni obraz koji se vidi; ali ipak ne može sakriti duboku brazgotinu koja se proteže od sljepoočice do nosnice. Prsti u rukavici prelaze preko kovčega do njenih nogu na kojem je dijete, koje sjedi do nje na torbi, prstom nacrtalo lokomotivu; kada opet podigne ruku dodirne prvo roman na koljenima, kao da ga želi podići; a onda opet protrlja oči i stavlja tu ruku na drugu preko brazgotine; ispod trepavica vidi se prašina s kovčega kao siva crta. Dijete protegne noge, ustane s putne torbe i upita je nešto. Ona ne odgovara. Dijete istim tonom ponovi pitanje. No sada se sagne prema djetetu i odgovori. Dijete je pogleda. Ona ponovi odgovor. Govori glasno; na mnogim peronima ulaze vlakovi. Dijete ostaje stajati.

Ruke žene pokraj one koja čita leže u krilu; prsti obje ruke su isprepleteni i ispruženi: gore je sada desni palac, ispod njega u sjeni lijevi. Desni kažiprst je na članku lijevog kažiprsta čiji je vršak u udubini između članaka kažiprsta i srednjeg prsta desne ruke; a srednji prst desne ruke pokazuje u suprotnom smjeru; budući da desna ruka leži na lijevoj ruci (prije je lijeva ležala na desnoj) može se vidjeti da ona nema oba krajnja prsta. Sada je tako tamno zbog vlakova na peronima i ni jedan više ne odlazi s perona tako da se svijetle žile na poleđini ruku još samo naslućuju u njihovoj tamnoj sjeni na mračnoj koži. Svi ljudi počnu odjednom govoriti; pa i žena se saginje prema meni i govori. SVATKO RAZUMIJE SAMO SVOJU VLASTITU RIJEČ.

A onda kada putnici koji 'Stoje uza zid pokraj pokretnih vrata čuju iz dvorane sve jači bat koraka, podignu prtljagu i uzmiču od vrata prema radiatorima. Vrata se rastvore i tvrdo udare o zid; krila mlataju i jedno svojim mlatanjem usporava drugo tako da se oba polagano smiruju; ali prije nego što se krila vrata smire, gurnu ih drugi koji dolaze i vrata tresnu o zid; i opet drugi koji dolaze zaustavljaju njihov zamah noseći svoju prašnu prtljagu pred sobom i gurnu krila opet na zid kovčezima i torbama; ali prije nego što se krilo u svojem povratku otrlja o ramena koja se guraju naprijed, opet drugi koji se iza njih guraju kroz otvor potisnu vrata natrag na zid. I opet drugi koji su od skupine prednjih udaljeni još samo nekoliko koraka bacaju vrata koja se zatvaraju, tek što su se oslobodila, kratkim udarcem ponovno na zid.

Sljedeći koji dolaze već su prednjoj grupi za petama, tako da se više ne mogu dijeliti. Konačno posljednji koji se naguravaju prašnim kovčezima ispunjuju ulaz i stojeći pritišću otvorena krila vrata na objeljeni zid i ona se više ne pokreću. Okrugla ručka vrata postaje bijela od vapna na zidu. Vrata će ostati otvorena.

Iz knjige: *Peter Handke Živjeti bez poezije*, Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost SSO Zagreba, 1979.

Prevod i izbor: Snješka Knežević

KAKO SU TRI RETKA IZ EVANĐELJA
POSTALA POEMA

ELSA MORANTE – MILJENICA KNJIŽEVNOGA SVIJETA

PIŠE: **Tvrtko Klarić**

Poema o vješalima temelji se na biblijskom prizoru kada Šimun Cirenac pomaže Isusu nositi križ. Ali Elsa Morante ne bi bila to što jest, a to znači kreativni duh bujne mašte, da u tom prizoru ne vidi mogućnost za Šimunova sina Rufa

Ako možda već ne postoji, ne bi trebalo ni isključiti vjerojatnost da će se jednoga dana pojaviti književno-teorijski tekst o tome je li uopće – i koliko – zajednički život, dapače i nikad razvrgnuti brak Else Morante (Rim, 1912. – 1985.) i Alberta Moravije (Rim, 1907. – 1990.), ostavio traga u njihovim književnim djelima. U slučaju da takva radna pretpostavka bude kategorički otklonjena u samom početku, znatiželjni čitatelji imat će pred sobom i činjenicu da se roman *Povijest* (La Storia, izd. Giulio Einaudi, Torino 1974.) E. Morante nalazi na popisu 100 najboljih književnih ostvarenja svih vremena.

Podatak je do kojega se došlo na samom početku XXI. stoljeća, kada je na anketu Norveškoga kluba knjige odgovorilo stotinu spisatelj/ic/a iz pedesetak država cijeloga svijeta, dostavljajući vlastitu listu od deset djela.

Don Kihot je zauzeo prvo mjesto bez premca, a od autor/ic/a s Apenina svoje su mjesto našli Boccaccio, Dante, Leopardi i Svevo. Zanimljivo je također da su se na tom popisu našli *Ilijada* i *Odiseja*, te starozavjetna knjiga o Jobu, kao i priče iz *Tisuću i jedne noći*.

Prednjači Dostojevski s četiri istaknuta djela, a s po tri prisutni su Kafka, Shakespeare i Lav Tolstoj. Napokon, na umu treba imati i da su se među anketiranim našla sve sama respektabilna imena: Milan Kundera, Herta Müller, Orhan Pamuk, Doris Lessing, Salman Rushdie, Carlos Fuentes, Nadine Gordimer, Aleksandar Hemon... ali da Bob Dylan nikada nije poslao svoj odgovor.

U svakom slučaju, kada je riječ o tom romanu Else Morante koji se nalazi u tako ekskluzivnom društvu, zadovoljstvo je podsjetiti da je u prijevodu Razije Sarajlić dostupan u knjižnicama na cijelom prostoru nekadašnje zajedničke države, pa tako i u dvadesetak zagrebačkih.

U prigodi kada predstavljam *Poemu o vješalima*, sa zadovoljstvom i zahvalnošću podsjećam na riječi Giuliana Manacorde o romanu La Storia: „Kada je riječ o tom romanu, bit će potrebno učiniti nekoliko koraka unatrag pa zaviriti u [njezino djelo] Svijet spašavaju djeca, to složeno djelo koje se, u pretežno poetskoj formi, približava, odveć različitim naglascima i književnim znakovima (drama, satira, manifest, ideološki dokument, itd.). Ali ono što te tekstove ujedinjuje jest precizna i obznanjena ideja o životu ili ideologija vitalizma i politička filozofija koja prožima cijelu zbirku, a osobito njenu drugu polovicu koja sadržava *Poemu o M. S. i M. N. (...)*“.

Autorica tu poemu otvara izravnim pitanjem: „Što znači M. S.? Radi se o jednoj kratici/za Malobrojni Sretni./?A tko su Malobrojni Sretni? To nije lako objasniti, jer su Malobrojni Sretni neopisivi./Mada malobrojni,/ opstoje u svakoj rasi svakom spolu i narodu/razdoblju vremenu položaju dobi/i vjeroispovijesti./Siromašni i bogati/(ali, rode li se siromašni, oni op-

ćenito/takvi ostaju, a rode li se bogati, brzo osiromaše);/mladi i stari (ali/ oni teško da dospiju postarati se)/lijepi i ružni (istinu govoreći, oni/i kad su doslovno ružni,/u STVARNOSTI su lijepi, ali je STVARNOST/ za svjetinu rijetko uočljiva...“.

Prelazeći na tumačenje o Mnogobrojnim Nesretnima, nastavlja u istom tonu: „?A što znači M. N.? Radi se, dakako, opet o jednoj kratici/za Mnogobrojni Nesretni./?A tko su Mnogobrojni Nesretni? To su SVI/ ostali (...“.

poslagat će ih u formi križa, pa će se tako na lijevoj strani u samom vrhu naći Antonio Gramsci – „umro od zatvorske iscrpljenosti u dobi od 46 godina“, a odmah ispod Arthur Rimbaud – „umro u bolnici od gangrene u dobi od 37

godina“. Na desnoj strani križa u vrhu je Simon Weil – „umrla od dragovoljna propadanja u dobi od 34 godine“, a ispod nje Wolfgang Mozart – „umro od tifusa u dobi od 34 godine, ukopan kao siromah“. Na vrhu srednje grede je Spinoza, a zatim slijede: Giordano Bruno, Ivana Orleanska, Giovanni Bellini, Platon i u samom dnu – Rembrandt.

A *Poema o vješalima* temelji se na biblijskom prizoru kada Šimun Cirenac pomaže Isusu nositi križ. Ali Elsa Morante ne bi bila to što jest, a to znači kreativni duh bujne mašte, da u tom prizoru ne vidi mogućnost za Šimunova sina Rufa. Uostalom, pročitajte i sami, pa ako još stignete zavirite i u Markovo evanđelje, gdje su o tome samo tri kratka retka.

Poema o vješalima

Dok sam bio stariji
radio sam jednom u brodogradilištu na periferiji dole u ravnici,
a stanovali smo na obali, izvan grada.
Ime mi je bilo Šimun, zvani Šime,
bio sam građevinski meštar,
a za pomoćnog radnika i manualca
vodio sam sa sobom svog mlađeg sina Rufa, tada na pragu svoje šesnaeste,
a nadimak mu je bio Mrgud,
jer je uvijek izgledao namrgođen gledajući svoja posla.
Jednoga jutra, rano, spuštajući se zajedno s njim iz sela,
– ne progovorivši ni riječi, po običaju –
valovitim terenom kojim se stiže do brodogradilišta,
mimoišli smo se na maloj udaljenosti s odredom vojnika
što vodio je tamo nekog na vješanje. A taj,
mršav i izobličen od udaraca,
pod teretom vješala nije mogao po uzbrdici,
– jer po zakonu ih je on morao nositi –
a noge su mu klecale svakih par koraka,
sve dok nauznak nije pao na kosinu suhozida. A onda me odlučnim glasom,
nakon što ga je podigao na noge, pozvao narednik tog odreda:
– Hej, ti, rmpalijo, dođi da pomogneš
kralju Židovskom.
Bez pogovora, spremno
odazvah se naredbi. Manje nego ikad, izbliza,
taj zacijelo nije izgledao kao kralj,
čak ni opasni razbojnik,
već najjadniji od svih nesretnika.
Njegovo je lice bilo krvava obrazina.
Tijelo, nagršeno i drhtavo, srozano na koščice i gotovo raspolučeno,
na pol golo u malobrojnim prljavim krpama.
Noge, bose i malene, crne od znoja i prašine.
A osim tih uniformi odreda,
nikog više nije bilo, ni uz njega, ni podalje,

da otprati ga do konačne sudbine.

Ni majke, ni braće, ni prijatelja,

ni liječnika, a ni svećenika. Jedini pratitelj,
stigav u zadnji čas, bijaše Mrgud,
koji je čekao podalje, spreman već da krene za nama,
s vrećicom u rukama masnom od našega jela
(toga smo dana, sjećam se, imali piletinu u umaku)
i lica tmurnijega nego ikad. Sve to, jedva sam to dospio uočiti,
jer mi se, u času dok sam dizao vješala na rame,
oči zamagliše, gotovo oslijepivši
od prevelika tereta. Činilo se da ta drvena greda
ima još jednu olovnu u svojoj nutrini, tako je bila teška,
i pitao sam se kako je uspio taj zadihani lazar
vući je, makar samo na kratko. Ipak, premda nisam atleta,
ali jesam kršan, i utreniran za teret; međutim
jedva sam napredovao, obliven znojem. A pečal iz grla
dizao se u zvižduk. Ali iznenada, u tom času,
neki glasić viče: – STOP! Svi neka stanu!!! – To se Mrgud
odlučno postavlja pred odredom,
tako ljut i strašan
da svi stadoše zapanjeni. A on će, onim povišenim glasom
nalik zagubljenoj trubi, opet: „Gadovi smrdljivi,
legionari od mog kurca,
prije svega, ako nekoga opet šaljete Stvoritelju,
pošaljite mu ga barem s gubicom kakvu mu je on stvorio,
kada nam ga je slao na ovaj svijet.
A drugo, drolje jedne,
ne znam kako vam se ne raspadnu trbusi
od toliko govana u tijelu. S teretom koji bi trebali nositi
njih sedam-osam (a nazivate se nekakvom *oružanom silom!*)
vi niste u stanju, već ga naizmjenice podmećete
jednome kosturu i jednome starcu! Dajte ‘amo,

ja ću ponijeti toga šepavca! A ti (obrativši se naredniku, pruživši mu onaj škanicl od ručka), drži, ponesi mi barem to!“ Ja sam stajao tamo, iskolačenih očiju, i s vrtoglavicom, pomislivši da sam skončao u ludnici. Pa sam promuklim glasom grdio Mrguda, govoreći mu da je rogonja i govнар, te: što te spopada?!, i: želiš li nas uništiti?!? A vojnici, naprotiv, stajahu tamo ukopani, te pohitaše bespogovorno izvršiti naredbu tog muškarčića, bilo zbog toga što su se zatekli nepripravljene za tako nešto,

ili pak što u svojoj osobitoj pameti (budalastoj) mišljahu da se radi o nekom *generalisimusu* u civilu ili nekom visokom funkcioneru Diplomatskog Zbora! Dosta. Koliko god se ja očajnički opirao, videći već svoga Mrguda kako mi krepava pred očima pod tim nemogućim teretom, vješala su postavljena na slabša Rufova leđašca! No, čim ih je osjetio na sebi, vidjeh kako blijedi, ne uspijevši čak ni podignuti se, a u bijesu cijelo mu se lice smoćilo od plača. Odred je cijeli stajao tamo ukočen, u stavu mirno, kao da nisu primijetili ništa osobito, a ona krvava obrazina počeo se smijati tiho za se. I u taj čas vidjelo se kako se Mrgud obradova u očima, a onda, malešan (nikada nije bio grdosija) pod onom gredom tripud većom od njega, kako ustaje srčano i prirodno, kao da gura najmanja kolica s ciglama pa kreće, okretniji i svježiji pri svakom koraku, tako da je na kraju izgledao kao slavuj i da je taj račvasti trupac na mjestu njegovih krila. Istodobno članovi odreda produžiše naprijed, vojničkim korakom, ne zamijetivši nikakve novosti, kao da su na licu mjesta preobraženi u marionete, s dvjema zakovicama umjesto očiju, limenkom umjesto ušiju a ponutricom kao u preciznoga sata da izvrše *Kapove* naredbe. I tako uzbrdicom ide povorka. Na čelu, uspravan kao klada, kroči narednik koji u desnici nosi onaj škanicl od našega jela, držeći ga obazrivo, odmaknuta od prsiju, kao da je noćna posuda.

Za njim, pod udvostručenom ratničkom pratnjom, s jedne strane ja, bez prtljage, kao budalaš; s druge pak Mrgud, bezbrižan pod vješalima; a između nas dvojice ona krvava obrazina nastavivši smijati se za se. Ali stigavši do posljednjega zavoja,

gdje se pogledu ukazuje poravnati vrh brijega, nalik nagriženoj ćelavoj glavi, upirući tamo oči, izostade mu osmijeh u grlu i počeo drhtati.

Istoga časa vidjesmo da se taj krvavi grumen na njegovu licu pretvara u paru. A on iz nje izlazi drhteći umivena i nedirnuta lica, boje krepka zdravlja između crnih uvojaka namočenih ovratnikom, poput naočita mornara izašlog istom iz mora. On zacijelo nije ni osjetio tu svoju promjenu. Opet se počeo pomalo smijati kao prije, na isti onaj prirodni način, stojeći primaknut nama dvojici, tako da me škakljao njegov dah. Govorio je glasom dubokoga pjevačkoga timbra, što nikada neću zaboraviti.

Pa reče: „Šime i Mrgude, prijatelji moji! moramo se pozdraviti. Neću vam kriti da je za me ovaj dan ispunjen grčevima i strahom. Ali nema veze. Pustimo neka prođe, a vi se ne brinite za me.

Ja znam nešto i sada bih htio i vama to povjeriti tajno, premda nije dovoljno znati to. A jadni svi drugi ovdje koji to ne znaju! Ja sam siguran za se, jer već vidim jasno (mada ni vidjeti to još nije dovoljno!) a vi ne zdvajajte o tome. Vjerujte mome svjedočenju.

Ja vam kažem:
MAKAR DRHTALI
OD GRČEVA I STRAHA,
SVETO,
U SRŽI I ISTINI,
NIJE NIŠTA DRUGO
DO IGRA.

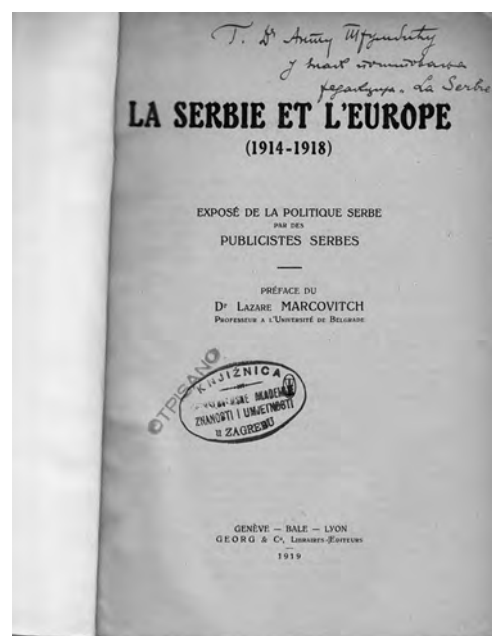
Preveo: Tvrtko Klarić

“LA SERBIE ET L'EUROPE”

пише: Чедомир Вишњић

Књига коју имамо испред себе, добро очувана, иако стара равних стотину година, изашла у Женеви 1919., доводи у везу и подсјећа нас на двојицу људи истакнутих и утицајних у српској и хрватској политици прве Југославије, људи чија се судбина значајно раздвојила код каснијих интерпрета. Први је др Лазар Марковић, одличан правник и интелектуалац, универзитетски професор из Београда, човјек који до данас плаћа изузетно високу цијену свог политичког ангажмана, иако би се мало ко данас усудио рећи да је тај ангажман био искључиво негативан, а још мање да му је укупно дјело безначајно. Живот и рад је посветио српским радикалима и Николи Пашићу и то у завршном периоду њихове политичке дегенерације, што му до данас није имао ко опростити. Уредник радикалског часописа у предратном периоду, потом службеног гласила Радикала “Самоуправе” у 20-им годинама, бранио је њихову политику свом снагом човјека који је знао што се догађа иза сцене и како и зашто та политика настаје у обрани свијета којег је он сматрао својим. Био је министар у више наврата, близак Пашићу, дуго је бранио политичко савезништво “Баје” и Светозара Прибићевића, које је најбоље одговарало његовом поимању карактера и задаћа нове државе. Како га је бранио, тако ће послје Светозара и напустити. Чини се да ни сам није био имун на свеprisутни гријех корупције. Писао је много и добро на неколико свјетских језика, у његовим је хартијама још увијек много тога необјављеног, његови данашњи биографи спомињу да је имао вриједну личну библиотеку. Хапшен и суђен од партизанских власти у неколико наврата, никад није истински рехабилитован.

Други је Анте Трумбић, далматински праваш, један од најзаслужнијих за “југославенско скретање” хрватске националне политике почетком 20. вијека. Главни мотив за то је био тада много спомињани њемачки продор на југ и стандардне талијанске претензије на Далмацију. Код њега је, мање-више, све вријеме било јасно да то ново заједништво доживљава као заклон и погодну форму хрватске политике, којом она у новом времену има остварити своје старе циљеве. Такво се схватање са реалном српском политиком сусрело два пута и прије 1. децембра. На Крфу, на један начин, поводом стварања истоимене декларације, и у Женеви, на преговорима крајем 1918. године. У доживљају и интерпретацији тих догађаја, трајно су се и врло рано разишли Лаза Марковић и Анте Трумбић, који је потом продужио свој повратак у правашки радикализам, да можда на срећу, умре на вријеме, 1938. године. У службеним југославенским интерпретацијама увијек је у први план стављана љепша страна његове биографије, било она југославенска, било правашко-хрватска. И тако је до данас.

У свом поратном тексту, због којег је и робијао, “Хрвати наспрам Срба”, Лаза се осврнуо и на Трумбића, ставом који је добро илустровао провалију међусобног (не)разумијевања њих двојице: “Његов главни мото било је спречавање уједињења Срба, који су живели ван Србије, са Србима из Србије...”

Али 1919. је све још изгледало обећавајуће. Лаза Марковић је приводио крају свој посао уређивања листа “La Serbie” у Женеви, пропагандног гласила избјегле војске и државе, којем је саморазумљив задатак био подизање угледа и цијене Србије у поратном новом размјеравању свијета и финално, стварању нове државе Јужних Славена. Као својеврсни финале тог напора изашла је књига која нас занима, “La Serbie et l'Europe”, књига изабраних текстова о српској политици, углавном самог уредника Лазе Марковића, али налазимо ту још и Лују Војновића, Марка Цемовића, Милоја Васића, Јована Томића, Станоја Станојевића, Милована Грбу, Стојана Протића, Милана Сршкића и остале.

Примјерак ове књиге којег смо купили ових дана у једном загребачком антикваријату, садржи и слиједећу посвету:

*Г. Др. Анту Трумбићу
у знак поштовања
редакција La Serbie*

Књига је остала, очито је то и данас, нетакнута, ни један ред није подвучен, тадашњи министар вањских послова Краљевине СХС више није имао воље ни времена за читање нечега што му је увијек било страни и од чега се туђио сваки дан све више.

Остали печати на књизи говоре нам о њеном даљњем путу. Оно што смо и иначе знали, да је Трумбићева књижица завршила у Југославенској академији знаности и умјетности, потврђује нам жиг њихове књижице. И онај за сада завршни је њихово дјело, оно стандардно библиотечно, у овом случају тешко разумљиво, “Отписано”, као да је ријеч о каквој пучкој посудбеној књижици која муку мучи са простором. Ваљда осуђене као траг прошлости коју треба избрисати и заборавити. А књига се о свом стотом рођендану, вратила кући.

УЗ ФИЛМ ЖИКЕ МИТРОВИЋА *СИГНАЛИ НАД ГРАДОМ* СНИМЉЕН ПО СЦЕНАРИЈУ СЛАВКА ГОЛДСТЕИНА

СИГНАЛИ НАД КОРДУНОМ

пише: Жељко Кресовевић

Чамци на Купи довлаче хрватске комунисте и шпанске борце на Кордун. Од границе Кордуна на Купи па до Загреба је 30 км. Борачку главнину партизанских одреда чине домаћи крајишки Срби, а командни кадар и комесари су у правилу Хрвати. Од граница Кордуна на Купи па до Загреба је 30 км. Комунисти дају оквир и шему, а народ Кордуна коме прете усташке каме, и који се бори на живот и смрт, даје потребну масу

Филм „Сигнали над градом” снимљен је 1960. Ради се о дугометражном акционом партизанском филму. Режирао га је Жика Митровић. Главна улога (глуми Већеслава Хољевца) повјерена је Александру Гаврићу. За матрицу, основу филма узет је у највећем дијелу истинит догађај када су партизани са Кордуна преобучени у домобранске униформе, 17. новембра 1941. године ушли у Карловац један од најјачих гарнизона на ширем подручју. У филму је „уљепшан” крај и тај дио не одговара истинитим догађајима. Боже мој, па партизани не могу бити никад неуспјешни. Камоли на филму.

Сценарио за филм потписује Slavko Goldstein. Рођен је у Сарајеву 1928. године. Дјетињство је провео у Карловцу. Отац му је држао књижару, страдао је од усташа. Славко са мајком из Карловца бјежи на Кордун. Као момчић прикључио се партизанском покрету. Након рата одлази у Израел. Живио је у кибуцима и радио на успостави жидовске државе.

Goldstein се 1950. године враћа у Југославију. Оснивач је издавачких кућа „Либер” и „Нови Либер”. Написао је сценарије за филмове: „Сигнали над градом” (1960) и „Акција стадион” (1977) и још

неке. Увођењем вишестраначја један је од оснивача ХСЛС-а са Владом Готовцем и другима. Био је председник странке до 1990. године, кад га замјењује Дражен Будиша... Међу десетак књига које је написао посебно мјесто заузима књига издана 2007. године „1941. Година која се враћа”...

Ова прилично смјела па и дрска акција кордунашких партизана иницирана је од стране врха КПХ чији је главни оперативац на подручју Карловца била Нада Димић (19), те Већеслава Хољевца (24). Задатак је био ући у Карловац, који је тада био један од најјачих гарнизона на ширем подручју Хрватске, доћи до болнице на Дубовцу и извући Маријана Чавића-Гргу, секретара Мјесног комитета КПХ за Карловац. Конкретни договори и припрема обављени су у Вучковићима на Петровој гори. Након тога почео је одабир и прикупљање добровољаца за ову акцију. Један од основних увјета је био да учесник акције добро познаје град Карловац. Због тога су у састав групе ушли трговци, калфе, млади радници и шегрти...Највише бораца је дао одред „Дебела Коса”, те одреди „Црна Локва”, „Јурга”, „Радоња”, „Брдо”, „Војишница”, „Лоскуња”...

Јединица од 25 бораца се окупила у јарку Муљава на Петровој гори. Обучени су у домобранске униформе, са бордоцрвеним фесовима са кићанком. По томе би требали представљати домобранску јединицу приспјелу из Босне. Борци су једнообразно наоружани Маузеровим карабинима. Тко га није имао посудио га је од другова. Једино је вођа групе Већеслав Хољевац на рамену носио талијански аутомат Beretta. Одабрани састав чине борци:

- Хољевац Већеслав „Вецо“ (вођа групе)
- Блажевић Вељко
- Буква Пајо
- Буква Милан „Миша“
- Ђурић Душан
- Еремић Нинко
- Гојак Ивица
- Кораћ Милош
- Ковачић Никола
- Кресојевић Бранко
- Лукачић Стевица
- Мађарац Ђуро
- Милашинчић Грга
- Момчиловић Ђорђе
- Мркић Марко
- Опачић Урош
- Пекић Душан

- Петровић Милош „Пек“
- Пеурача Перо
- Савић Раде
- Сипић Никола
- Шаула Милан
- Тодорић Милош
- Вукић Драго
- Мартиновић Војо (дјечак)

Група предвођена Хољевцем креће са Петрове горе 14. новембра и ноћива у Брезовој Глави, у засеку Цвијановићима, који се налази у правцу Бабине горе (у повратку су преноћили на истој локацији). Домаћин им је био Милош Цвијановић. Сутрадан се примичу Карловцу, још увијек не знајући план акције. Ноћ пред акцију преспавали су у Миљушима и ту је у цијелости објашњена цијела акција и њезин крајњи циљ са детаљним путама за сваког борца. У сутон 17. новембра 1941. године група креће према Карловцу. У претходници је Мартиновић Војин, четрнаестогодишњи дјечак као извидница. Прије доласка на Мекушански мост Никола Сипић је као добар пјевач повео пјесму „Колика је Јахорина планина“, громко подржан од осталих.

Без већих проблема долазе до болнице на Дубовцу. Међутим не налазе Маријана Чавића-Гргу који је дан раније враћен у затвор, гдје је касније и подлегао од посљедица мучења. Поступају по већ раније одређеним задацима. Мијењају Павелићеву слику са Мачековом и ту збуњују особље болнице, који су помислили да се ради о удару и

преузимању власти. Кресојевић Бранко и Буква Милан „Миша“ имају задатак да онеспособе телефонске и електро инсталације, те мотре на главни улаз болнице. Преко пута је била стационирана талијанска коњичка јединица. Бранко Кресојевић прилази стражару, тражи га цигару и лежерно је припаљује. „Миша“ касније одлази на спрат болнице и у једној од соба затиче четворицу рањених у креветима. Пита их:

- Има ли овдје партизана?
- Има, има...ова двојица тамо. Заробљени су.
- А ви ...сте?
- Ми смо усташе... Павелићева тјелесна бојна. Рањени прије два тједна

у засједи у Гејковцу.

- Еее... вас баш треба!

У граду је нестало струје, долази до великог комешања. У једној варијанти извлачења из града требали би се разбити у самосталне четворке. У ходу одустају од тог плана. Одлука је пала. Како су заједно ушли, тако ће заједно изаћи. Па како прошли. Враћају се истим путем на Мекушански мост. У размјени ватре на мосту гдје су их дочекали Талијани и усташе тешко је рањен Гојак Ивица, младић од 19. година, вођа скојевске организације на карловачкој гимназији. У блиској борби Буква Милан „Миша“ отима од Талијана пушкомитраљез Бреда модел 30. Уз једног „Брнца“ то је био други пушкомитраљез на Кордуну. Повлачећи се у правцу Кордуна, од задобивених рана и тешког крварења издахнуо је Гојак и покопан у шуми Штрековац.

Ова акција, иако по зацртаном плану није успјела, имала је великог одјека, не само у Карловцу и околини, него се за њу чуло у цијелом свијету. О том догађају извјештавао је Радио Лондон, Радио Москва, Радио Слободна Југославија ...

Дуго времена попис бораца који су судјеловали у овој акцији завршавао је са бројком 24 (укључујући вођу групе Хољевца и дјечака Мартиновића. Једно име је годинама изостављано. Ради се о борцу Буква Милану „Миши“, човјеку који је рођен пар кућа од моје. У књизи „Споменичари на Кордуну“ наводе га као носиоца „Партизанске споменице“ и учесника борбе од „првог дана“, уз напомену да је у јесен 1943. године, након што је већ капитулирала Италија отишао, односно због вођене политике био присиљен отићи у четнике. Придружио се групи плашчанских четника у Плавча Драги, Личкој Јесеници. Кад је Хуска Миљковић „задњи пут“ прешао у партизане, један од задатака био му је да ријеши „Мишу“. Позива га на преговоре крај млинова на Скоковима (Велика Кладуша) фебруара 1944. године, гдје у засједи гине „Миша“ са 17 својих људи.

Хољевцу Већеславу „Веци“ не може се порећи харизма и организаторске способности. По доласку из Карловца прикључио се одреду „Дебела Коса“. Захваљујући оружју које је Хољевац прикупио, а у сеоским колима прикривено превезла Драгица Опачић, тај партизански одред спадао је у ред боље наоружаних и организованих одреда. Односи са Станком Опачићем „Ћаницом“, вођом домаћих устаника били су од првога дана лоши. Тињала је стална нетрпељивост. Иако Вецо није био неко тко је дошао из Шпаније, нити неко посебно образован, Ћаница и њему одани домаћи људи осјећали су се инфериорно према њему.

Кад дође до велике прољетне офензиве на Кордун, с циљем да се униште партизански одреди на Петровој гори, одред „Дебела Коса“ се нашао ван окружења!? У вријеме трајања офензиве која није била кратка, није активније дјеловао. Како у маневру тако ни у директној борби. Офензивнијим приступом растеретили би притисак обруча и везали дио снага на себе.

Дана 26. априла 1942, за трајања велике офензиве на Кордун, извршен је злочин у цркви Свете Петке на Коларићу. Тада је страдало 106 невиних жртава. Истога дана предвече запаљена је стара дрвена крајишка црквица у Горњем Будачком. С образложењем како у њој народ не би страдао као на Коларићу!? Шибица се ухватио Сљепочевић Милош из Бреборнице, један од слугана код попа Миле Пеураче. Наредбу је дао (односно пренио) комесар Кошарић Милутин Чико“. Јер, људи моји... Црква је опијум за народ (ал' само православна црква !!!). Гледа Вецо са Дебеле Косе како пред налетима усташа горе кордунашке бајте покривене шкопом. Вију се високи димови...

Задатак је био ући у Карловац, који је тада био један о најјачих гарнизона на ширем подручју Хрватске, доћи до болнице на Дубовцу и извући Марјана Чавића-Гргу секретара Мјесног комитета КПХ за Карловац

- Нека, нека. Нека горе... Бит ће више партизана...?!

Србија је далеко. Чамци на Купи довлаче хрватске комунисте и шпанске борце на Кордун. Од границе Кордуна на Купи па до Загреба је 30 км. Борачку главнину партизанских одреда чине домаћи крајишки Срби, а командни кадар и комесари су у праву Хрвати. Од граница Кордуна на Купи па до Загреба је 30 км. Комунисти дају оквир и шему, а народ Кордуна коме прете усташке каме, и који се бори на живот и смрт, даје потребну масу. Мало гдје су комунисти „посијали“ и тако се добро примило као на Кордуну. Таква политика ће у љето 1944. године кулминирати „Кордунашким процесом“ у Г. Будачком кад су побијени умнији српски кадрови (Кораћ, Жегарац...). Станко Опачић „Ћаница“, један од главнијих извођача радова током „Кордунашког процеса“, кад „просвијетли“ и сам падне у немилост истих тих који су подцртавали имена на оптужници кога треба стрељати рећи ће:

— Побили смо паметније од нас. Оне који су даље видјели...

Већеслав Хољевац остат ће упамћен као један од значајних градоначелника Загреба (1952-1962). Прешао је Саву, изградио Нови Загреб, мостове, творнице, велесајам... Има нешто по чему је сличан Јожи Бољковцу, а то је да је на првом мјесту и увијек био Хрват, па онда све друго. За разлику од наших приучених комуниста који су се одрекли и себе и народа из ког су потекли. Који су били све, само не Срби.

СУСРЕТ С РИБОЛОВЦИМА КОЈИ
НИСУ ЗНАЛИ ШТО ЈЕ РАТ

ЛЕПЕНСКИ ЧОВЈЕК

пише: Радоје Арсенић

Нити на једном од пронађених костура није било трагова насилне смрти! Закључак се наметао – ти људи од прије осам хиљада година уопће нису ратовали! Живјели су мирно у кругу своје породице и најближих, ловили рибу у Дунавским брзацима и друге животиње, нешто су и гајили

Пловидба Дунавом, поготово оним дијелом од Београда до Ђердапа, уз све оне природне љепоте изгледа и као понирање у дубине прошлости, од оне богате писане историје па до магловитих сазнања о праисконским миграцијама давно заборављених народа и племена, који су – ко зна одакле све – кроз ову древну „капију Европе“ пристизали и утапали се у просторствима овог континента. Али и у геолошку историју наше планете, јер колико се сада зна управо кроз данашњи Ђердапски кланац исцурило је древно Панонско море на мјесту гдје је моћна подводна струја – данашњи Дунав – пробила каменити планински вијенац јужних Карпата који му је чинио природну акумулациону брану.

У таквим мислима опуштао се Милорад П. на горњој палуби туристичког бродоћа „Аква стар“ са педесетак путника, који је средином велике ријеке тихо пловио низводно према свом одредишту на крају Ђердапске клисуре. Успут је слушао објашњења туристичког водича шта се управо види на обали, а крајичком ока пратио десетогодишњу унуку Милицу због које је и кренуо на овај за његове могућности не баш јефтини тродневни излет. Ипак – знао је – вриједило је, јер оваква сјећања, па још пуна упечатљивих усмелена и сазнања из властитог непосредног искуства, остају до краја живота и тако га на свој начин обогаћују. Било је ту, наравно, и мало личне себичности, ако се то тако уопће може назвати, својствене бакама и декама – особама на измаку животног пута – да остану у лијепом

Grobnica, Lepenski Vir

сјећању својим потомцима и пријатељима. Људи воле да оставе траг, барем у сјећањима, што их издваја од свих осталих живих бића на овој планети.

Свега три дана за тако пуно утисака и сазнања – назубљене зидине Смедерева, највеће средњовековне равничарске тврђаве у Европи, упечатљив тврди град Голубац на стијени гдје се вјековима стражарио на уласку у Ђердапску клисуру, Велики и Мали казан обрубљени стјеновитим литицама, Мишин бријег испод којег је на некадашњој ади потопљеној акумулацијом рођен и одрастао најчувенији српски добротвор и један од најбогатијих људи тадашње Европе капетан Миша Анастасијевић (кренуо од ничега и све стекао радом и трговином), прастара камена табла римског цара Трајана као трајни подсјетник за вјероватно прво премошћивање ове велике ријеке неслућене моћи у њеном доњем току, па тако све до велике хидроцентрале у смирају дана, а иза ње коначно одредиште – градић Кладово с богатим археолошким налазиштима од праисторије, преко Римског царства (јер управо ту су Римљани прелазили Дунав ради освајања некадашње Дакије и њених богатстава), па до остатака фортификација из времена Турске царевине.

Највеће изненађење, такорећи шок, Милорад је доживио, међутим, гдје је најмање очекивао – на праисторијском налазишту познатом као Лепенски Вир, откривеним и реконструираним остацима неолитског насеља на Дунавском спруду и старом око осам хиљада

година. Пронашли су га вриједни археолози на челу с професором Срејовићем док су тамо 60-тих година 20. вијека „чешљали“ тај терен уочи изградње монументалне Ђердапске хидроцентрале, највеће у Европи, чија акумулација је ту подигла ниво Дунава за тридесетак метара.

На око 1.700 пронађених костура (своје умрле сахрањивали су испод колиба трапезастог основа у којима су живјели) утврђена су само 2-3 покварена зуба, што значи да су се хранили врло здраво – око 70 одсто главна храна им је била риба. Живјели су до 60-70 година, док је у тадашњој Европи просјек био 35 година

Није га толико изненадила уређеност и презентација на свјетском нивоу тог изузетног локалитета – колијевке Европе, како ту прастару културу назива све више научника – већ оно шта је тамо сазнао. А биле су то, не само за њега, невјероватне ствари.

Млади туристички водич саопћавао је основне чињенице о налазишту као да је то нешто најобичније, без узбуђења које је у Милораду све више расло. На око 1.700 пронађених костура (своје умрле сахрањивали су испод колиба трапезастог основа у којима су живјели) утврђена су само 2-3 покварена зуба, што значи да су се хранили врло здраво – око 70 одсто главна храна им је била риба. Живјели су до 60-70 година, док је у тадашњој Европи просјек био 35 година. Били су високи као данашњи људи – 172 па све до једног дива од 203 центиметара. Неке тврдње и вјеровања да су људи били све мањи како се иде даље у прошлост очито су само празне приче, што потврђује и данашње вријеме. Погледајте само око себе у градском превозу – има људи који су вам једва до рамена, као и оних за главу виших од вас.

Све је то Милораду било занимљиво и разумљиво, поготово што је знао да је риба једна од најквалитетнијих храна, али га је напросто ошамутио главни податак: нити на једном од пронађених костура није било трагова насилне смрти! Закључак се наметао – ти људи од прије осам хиљада година уопће нису ратовали! Живјели су мирно у кругу своје породице и најближих, ловили рибу у Дунавским брзацима и друге животиње, нешто су и гајили, велике ријечне облутке клесали су у облику риболиких бића по чему је ово налазиште прастаре цивилизације карактеристично и тако се тај живот овдје уз Дунав

одвијао природним током неколико хиљада година, без већих потреса и трагедија. Из данашње перспективе гледано – права идил.

Милорад је итекако имао разлога да га толико узудрмаше баш тај податак о народу који генерацијама није знао за рат нити за насилне обрачунае с другима и трагедијама које то доноси. Таман је почео да заборавља трауме егзодуса, властитог и народа којем је припадао из дијела Хрватске гдје су генерацијама живјели Срби као већински народ. У ствари, није заборављао, јер такви догађаји у животу никада се не заборављају, већ је послје двадесет и неколико година почео да му се слеже и смирује бол тог чупања коријења када се Хрватска насилно одвајала од дотадашње Југославије, и прелази у носталгично сјећање на младост и испуњен живот у љепотама родног краја.

Таман је почео да заборавља трауме егзодуса, властитог и народа којем је припадао из дијела Хрватске гдје су генерацијама живјели Срби као већински народ

Када се послје четворогодишње побуне Срба у Хрватској, који нису жељели да их се против њихове воље насилно одваја од Југославије, на њих сручила вишеструко бројнија и јача хрватска оружана сила, са породицом је у великој избјегличкој колони – на чијем челу је био тадашњи амерички амбасадор да спречи линчовање од стране разгоропађене гомиле хрватских националиста – стигао у Србију и ту је проживио, ево, више од двије деценије. У почетку је помишљао да се врати када се прилике смире, сматрао је то нормалним, чак је и планирао, али када се увјерио да је цијели његов крај тако темељито уништен, опљачкан и разрушен, а његово мјесто и сва околна спаљена и без икаквих могућности за иоле нормалан живот, одустао је. У његовом мјесту је чак убијено и неколико старијих људи и жена који нису хтјели да напусте своје куће, јер су сматрали да тако стари ником не сметају и да их нико неће дирати. О безбројним препрекама које су постављане онима који су жељели да се врате, јер нове хрватске власти нису дозвољавале масовнији повратак избјеглих Срба образлажући то „сигурносним разлозима“, да се и не говори. Овај пут није било америчког амбасадора да стане на чело колоне повратника из ратног избјеглиштва.

Уз непрестане приче и увјеравања о „праву на повратак“ вријеме је неумољиво цурило као пијесак кроз узалуд стиснуте шаке, дјеца су одрасла, а у међувремену стигла је и унука Милица којој је сва та

ледица и мамина мука и туга у безбрижном одрастању била далека и неразумљива као и потреси у тамо некаквој далекој Африци. Баке се једва и сјећала, јер се угасила док је још била сасвим мала.

И онда одједном сусрет с риболовцима од пре осам хиљада година, који генерацијама нису имали појма шта је то рат, међусобно убијање и уништавање, а камоли да су у томе учествовали! Зар је могуће да су у том далеком освиту цивилизације људи били толико паметнији од данашњих који су дохватили такве висине стандарда и техничких знања?

Подстакнут неочекиваним открићем у Лепенском Виру Милораду су почела навирати сјећања на дјетињство у родном крају који је у Другом свјетском рату тешко страдао од усташа, хрватских фашиста који су покушали да биолошки истребе три народа у тадашњој Хрватској (Србе, Јевреје и Роме), па су их на најмонструозније начине, који су забезекули и њихове нацистичке узор, убијали редом од најстаријих до дјеце у колијевци. Он се тога, наравно, није сјећао, јер се родио крајем рата, али је касније од старијих слушао како га је мајка спасавала кријући се по јаругама и шуми у вријеме усташких крвавих офанзива у којима је побијено 17 чланова његове породице и рођака.

**У почетку је помишљао
да се врати када се
прилике смире, сматрао
је то нормалним, чак
је и планирао, али када
се увјерио да је цијели
његов крај тако темељито
уништен, а његово мјесто и
сва околна спаљена,
одустао је**

Тако није успио да упозна свог дједа Раду, мајчиног оца који је одведен на Велебит и бачен у бездану јаму код Јадовна с више хиљада других Срба и Јевреја, па ујака Душана, стрица Рајка и стричевића Чеду, очеву сестру тетку Неђу, коју су бацили живу у запаљену кућу... Све их је однијела та усташка апокалипса, а њима се — пола вијека касније — придружило још неколико рођака. Старог Николу, некадашњег партизана и његову супругу Боју убили су хрватски војници у властитом дворишту, јер нису хтели да напусте своју кућу, а Милорадов вршњак Рајко нестао је у избјегличкој колони на путу према Босни када их је пресрела нека хрватска војна јединица. Стари Дане, дохватио је 90 година, страдао је још прије егзодуса. Згурен под старом кабаницом чувао је овце по киши, а из правца сусједног села, насељеног Хрватима, погодило га је неколико метака. Вјежбали снајперисти гађање у неповољним временским приликама.

Све те приче и породична сјећања нагрнула су у Милорадову свијест као бујно врело када избије из земљине дубине, а почели су да се смирују тек када је, уморан од тродневног интензивног путовања и бујице нових сазнања и емоција, почео на повратку да се опушта и полако тоне у неки слатки полусан. Клизећи лагано у то блаженство између сна и јаве маштао је како би то изгледало да и у његовом, сада напуштеном крају, људи нису знали за рат и насилна уништавања. На тренутак је и себе замислио као древног рибара с остима и огрнутим некаквом кожом како стрпљиво вреба велику јесетру пуну икре. На лицу му се појавио благи осмјех када је кроз измаглицу сна угледао мајчино лице, озарено и весело, која више не би имала разлога да скривећи брише сузне очи када би се поводом нечега сјетила свог оца или брата, а старије жене вјероватно не би носиле само црне мараме, јер није било породице којој неко близак није убијен у усташким погромима. Колико би тек данас било његових вршњака да су се дјеца нормално и слободно рађала и несметано расла, а тек њихових потомака ...

Када би га закупили овакве мисли и поред дубоке горчине све би некаквом логиком успијевао да посложи, па и да разумије, али би запео на једној тачци коју никако није могао да пређе и онда би цијелу ову мучну тему покушао да одбаци и што дубље потисне из своје свијести. Никако није могао да разумије и схвати зашто би до јуче обични и нормални људи одједном кренули да на најружнији начин искорењују друге, до беба у колијевци. И то људе који никоме нису на путу, нису ни богати, једва су имали и себе да прехране, а једино што су били живи и — присутни. Која то чудна, неприродна, морбидна свијест, мрачна сила, може да покрене такве ствари?

Милица је за то вријеме виркала кроз прозор аутобуса нестрпљиво ишчекујући долазак на велико античко археолошко налазиште Виминачијум, недалеко Костолца, у чијој близини је недавно откривен добро очуван костур најстаријег мамута у Европи. Тачније мамутице, па су је археолози назвали Вика. Пронађена је на дубини од 27 метара у слоју жутог пијеска, гдје се јадница прије више од 400.000 година заглавила у тада мочварном тлу и страдала. Поред ње су пронађени и остаци великог јелена из истог доба, што је распаљивало машту љубитеља тајни природе као — ко је коме хтио да помогне и слично.

Све је то Милица прочитала спремајући се за овај узбудљив излет и била је сигурна да је јадна Вика, баш због свог доброг срца, страдала пожуривши да помогне јелену који је у свом веселом трчкарању налетео на мочварни живи пијесак и ту заглавио. Хтјела је да нешто о томе саопшти своје дједу Милораду, али се окренула баш када се његовим лицем разлио благи осмјех.

— Их, дједица је опет задријемао. Ко зна шта сања у својој свијету. — промрмљала је онако за себе и вратила се прозору с којег се пружао поглед на масивни Дунав ниже литице којом је промицао аутобус. Њен свијет био је пун лијепих приказа и догађаја, пажње и љубави најближих који су јој давали сигурност и толико јој је све то било нормално и природно да ни крајичком свијести није могла да замисли да би могло бити иоле друкчије. Племенита Вика чекала је своју будућу пријатељицу.

O PESNIŠTVU BORISLAVA RADOVIĆA

PESNIČKE SITNICE

PIŠE: Nikola Živanović

Nivo njegove posvećenosti svakom detalju bio je bez premca. Otuda i samo tih njegovih 99 pesama koje je uzimao za ozbiljno. Pesma je mogla da krene od nekog jednostavnog podsticaja, da li iz literature, iz događaja tokom šetnje, iz sećanja ili nečega drugoga. Ali tek ogroman rad koji se kasnije obrušavao na taj podsticaj je od toga činio onu izuzetnu pesmu kakvu je Borislav Radović napisao

Borislava Radovića sam prvi put sreo, i kao osobu i kao autora, u Kragujevcu 2001. godine na promociji njegove knjige eseja *O pesnicima i poeziji*. Mirko Đemić, tadašnji organizator kulturnog programa u Biblioteci ga je predstavio kao našeg najvećeg živog pesnika. Do tada sam objavio dve zbirke pesama, jednu knjigu prevoda, studirao sam srpski jezik i književnost, a ime Borislava Radovića mi je bilo sasvim nepoznato. Na Mirkov komentar kako je najveći živi srpski pesnik, Bora je morao da prokomentariše ovo „živi“. Nekako kada se dođe do te pozicije, onda se odmah misli na to da neće još dugo biti živ. A Bora se bojao smrti, kao i svaki ateista. O knjizi su govorili ugledni univerzitetski profesori sa velikim poštovanjem prema njegovom delu i, za moje tadašnje poznavanje književnosti veoma stručno. Kada je drugi od njih završio Bora mu je rekao: „Slušaj, dušo, da ti kažem...“ i onda počeo da pobija mnogo toga što su profesori rekli. Na kraju promocije, prišao mu je Živorad Živković, stari i cenjeni kragujevački pesnik koji mi je u osnovnoj držao literarnu sekciju. Bojažljivo mu je poklonio svoju knjigu izabranih pesama i rekao mu da ako bi možda mogao barem malo da je prelista.

Ko je bio taj čovek kome su se svi toliko divili, od koga su svi strepeli, koji se univerzitetskim profesorima obraćao sa „dušo“, a potom obarao njihove teze; ko je bio taj čovek kome je neko svoje životno delo kome se sav posvetio stidljivo prinosio u nadi da će ovaj kao starozavetni Bog pogledati na njega? Nisam imao pojma.

Borislav Radović

Pošto je bila u pitanju promocija eseja o književnosti, vrlo malo sam saznao o njegovim pesmama. Mada se pesnik sam na početku promocije predstavio rekavši o sebi da je „pisao stihove, nešto drugačije“. Odmah sam zamislio nekakvu avangardu, nešto hermetično i gotovo nečitljivo. Spomenio je da je preveo Persove *Morekaze*, knjigu koja mi je bila beskraino dosadna tako da su moja očekivanja o njegovoj poeziji išla u tom smeru.

Već sutradan sam iz biblioteke uzeo najobimniji izbor njegovih pesama i ostao zbunjen. Pesme istina nisu ličile na nečije tuđe, ali elementi od kojih su sastavljene su mi bili poznati. Kada je reč o rimovanim pesmama, one su išle sa mnogo figura ponavljanja (ne samo rimom) već i raznim aliteracijama, asonancama, mada najčešće ponavljanjem celih reči i fraza. Nerimovane pesme su takođe pratile ritam, mada se ponekad gubila cezura. Međutim, ono što me je najviše iznenadilo je nedostatak mašte (ovde to koristim u kolridžovskom smislu kao suprotnost imaginaciji). Pesme pisane tih godina, od Ivana Lalića preko mnogih mlađih pesnika bile su (kako bi Raša Livada rekao) rafali metafora. Ovde toga nije bilo. Bilo je pesama koje čak su imale samo jednu metaforu. Ali u njima je postojalo nešto drugo. Savršen osećaj za jezik bio je najočigledniji, ali ne samo to. Bilo je nešto što je obuzimalo, što me je teralo da pesme čitam iznova i iznova. Uvek pronalazeći nešto novo. Čak i kada bih pesmu već znao napamet i recitovao je sebi tokom neke šetnje, dešavalo se da u njoj otkrijem nešto što pre toga nisam spazio. Ukratko, pesme su posle svakog novog čitanja bivale bolje. Počeo sam da ga čitam.

Upisao sam svetsku književnost, preselio se u Beograd, često menjao stanove, ali Borinu knjigu sam uvek nosio sa sobom. Izdanje koje sam kupio bilo je ono povodom *Nagrade Desanka Maksimović*. U njemu su se nalazila dva dela. Prvi su činile rane pesme, koje me sa nekoliko izuzetaka nikada nisu posebno oduševljavale. Bilo je tu previše neosimbolizma i hermetike, upravo onoga čiji me ne nedostatak privukao kasnijim pesmama. Drugi deo su činile pesme pisane od 1971. Reč je o jednoj knjizi koja je u nekoliko navrata dopisivana da bi na kraju sadržala 99 pesama poređanim, ne hronološki, već po godišnjim dobima. Izučavao sam njegove ritmove, slike, jezik, pesnička rešenja. Čitao to prijateljima, ali uglavnom bez mnogo uspeha jer su oni već navikli na bombastičnije, površne stihove, a svaka Borina pesma je podrazumevala veliki trud da bi se u njoj zaista moglo uživati. Primetio sam neku vrstu asketizma kod njega.

**Ko je bio taj čovek kome
su se svi toliko divili,
od koga su svi strepeli,
koji se univerzitetskim
profesorima obraćao sa
„dušo“, a potom obarao
njihove teze**

Na predavanjima versifikacije, profesorka je analizirala pesme Rakića, Dučića, Disa, Ujevića i drugih. Tehnički sam svim tim ovladao još u gimnaziji, ali mi je najviše zasmatalo što se ne bavimo slobodnim stihom. Versifikacija i slobodni stih su naravno dva zanata. Ali, tada već duboko u Paundu i Eliotu, znao sam da slobodan stih nije puka proza, i da se i on mora učiti na fakultetu. Profesorka se našla na mestu odakle nije znala gde će pa sam se sam ponudio da analiziram jednu pesmu. Izabrao sam „Posebno mesto“ Bore Radovića, jednu od njegovih ranih pesama iz knjiga *Maina*. Predložio sam je bez mnogo razmišljanja, ali kada sam se posvetio analizi, otkrio sam da gotovo nijedan stih nije proizvoljne dužine i da korespondira sa stihom koji se možda nalazi na sasvim drugom kraju te jako duge pesme, ali sve je bilo proračunato u slog. Kao vrhunac pokazao sam da se u pesmi nalazi samo jedna tačka, tačno na sredini pesme, koja je služila kao osa simetrije.

Radovića sam i dalje čitao. Neki učeniji profesori poezije su ga od naših pesnika uzimali kao primer (da ne bismo sve radili na prevodima ili na stranim jezicima). Ipak, polako sam se odmicao od njega. Ostao je moj omiljeni srpski pesnik, ali tad sam se već bavio Helderlinom i Gotfridom Benom.

Malo po malo, nastajala je i moja prva ozbiljna zbirka pesama. Pisao sam je za sebe, ali tu i tamo na nagovor nekog profesora u časopisu bi se pojavila poneka pesma. Urednici su to videli. Predloženo mi je da objavim knjigu. Predao sam rukopis i otišao na more. U Rovinj. Volim Istru. Moji poreklo vode iz Dalmacije, ali Istra je uvek za mene bila najlepše mesto na Jadranu. Proveo sam tamo mesec dana. Kada sam se vratio u Srbiju, bio sam neka

vrsta generacijske pesničke zvezde. Svi su pisali o mojoj knjizi. Dizali me do nebesa. Bio sam zbunjen. Ne zato što nisam smatrao da su pesme dobre, već zato što nisam znao šta ću sa tim uspehom i sa svim tim poznatim piscima koji najednom znaju moje ime i moje pesme, a ja ne znam ko su. Istini za volju, nisam mnogo cenio srpske pesnike tako da mi ni njihove pohvale nisu previše značile. Borislavu Radoviću, Milutinu Petroviću i još nekolicini, nisam imao nameru da šaljem knjigu. Novica Tadić ju je ispred mene dobio pošto nam je izdavač bio isti.

Jedne večeri je zazvonio je telefon: „Dobro veče, ovde Borislav Radović.“ I ma kako da sam bio zbunjen dogovorili smo se da se vidimo u kaficu tačno ispod njegovog stana u Ilije Garašanina. I eto, morao sam da se vidim sa čovekom koga sam poštovao i otpim svu kritiku koju pesnici ne vole da čuju. Tada je bila već 2010., dakle trebalo je da se vidim sa sada već vrlo starim najvećim srpskim pesnikom.

**Savršen osećaj za jezik bio
je najočigledniji, ali ne
samo to. Bilo je nešto što je
obuzimalo, što me je teralo
da pesme čitam iznova i
iznova. Uvek pronalazeći
nešto novo**

Ispred mene se našao lepo obučen, sveže okupan starac, sa jednim okom koje kao da nije moglo da pogodi metu i vrlo krhkog glasa od operacije. Međutim kritike nije bilo. Bora je bio oduševljen knjigom. Jasno je prepoznao i sve što sam od njega naučio (jer ako je on pisao nešto drugačije pesme, od koga bih drugog i mogao to nešto drugačije da naučim?), a hvalio je sve što sam sam osmislio.

Viđali smo se u tom kaficu svakoga četvrtka od deset ujutru do deset uveče. Bora je uvek plaćao piće. A ja sam pio mnogo. On bi s vremena na vreme popio rakiju. Zdravlje.

Najzad sam se našao u prilici da ga pitam pitanja koja su mi svih tih godina bila na pameti. Prvo što sam ga pitao je da li je ikada pročitao knjigu Živorada Živkovića. „Naravno da jesam, čitao sam i njegove pojedinačne zbirke kada su izlazile“, rekao je. Odjedanput se onaj mehur nadmenosti koji sam stvorio oko njega ispumpao. Onda je čak počeo da hvali neke pesnike o kojima sam ja pisao prikaze (samo na osnovu mojih prikaza i delova pesama koje sam tamo citirao). „Pa to sam ja tako priredio da izgleda bolje nego što jeste. Ne pokušavam ja tim kritikama nekoga da kanonizujem samo da bacim najbolje moguće svetlo na nečije delo.“ Ubrzo sam saznao da je on i u tim godinama sve čitao. Sve časopise, sve zbirke pesama. Ali to ne znači da je bio blag u oceni. Jedan pesnik mu je poslao knjigu koju je on pokupio iz sandučeta upravo pre našeg susreta. Ne sećam se imena pesnika niti knjige. Otvorio ju je i video citat ispod citata Branko Miljković.

„Dobro, to je rekao Branko Miljković. Ali gde? Mora da napiše gde. Kakav je ovo nepisemni citat“, rekao je i napravio gest kao da će da zavrli knjigu u drugi kraj prostorije.

Samouvereno sam mu jednom prilikom rekao da je pesmi dovoljna samo jedna metafora (računajući da je to nešto što sam od njega naučio). „Ma nijedna“, odgovorio je. To je bilo shvatanje pesme kao kretanja, kao razvijanja slike, kao kontrastiranja. Metafora je bila samo jedno od sredstava da se ta raznolikost postigne, ali možda ono koje je zahtevalo najmanje truda. Kada je reč o cezuraama koje se nisu uvek nalazile gde treba, rekao mi je „Cezura je sekundarna, vidi ti šta ćeš sa početkom i krajem stiha.“

**Kad je o našim
razgovorima reč oni su
se vrteli oko njegove
poezije, moje poezije,
Homera, Vergilija,
Bodlera, Bloka i Paunda.
To je bio naš izbor pesnika
na kome smo tumačili
celu svetsku poeziju**

Kada sam za njegov časopis Poezija radio neke pevode, ispravljao me je gde god je stigao. Lektura su trajale satima. U tom časopisu, osim pesama, treba prevesti i nekoliko eseja o pesniku, što je mene mrzelo pa sam to davao nekim prijateljicama sa anglistike koje se inače bave prevodjenjem: „Ma vidi ovo. Ja ovoj ne bih dao ni čaj da mi skuva.“ I, naravno, najviše je bilo rvanja sa mojim prevodilačkim rešenjima. U jednom trenutku je stao usred lektura i rekao mi: „Jesam li ti ja ikada za sebe rekao da sam neki pesnik? Nisam. Ali lektor sam najbolji. To da zapamtiš.“

Nivo njegove poesvećenosti svakom detalju bio je bez premca. Otuda i samo tih njegovih 99 pesama koje je uzimao za ozbiljno. Pesma je mogla da krene od nekog jednostavnog podsticaja, da li iz literature, iz događaja tokom šetnje (*plain air* pesme ih je zvao), iz sećanja ili nečega drugoga. Ali tek ogroman rad koji se kasnije obrušavao na taj podsticaj je od toga činio onu izuzetnu pesmu kakvu je Borislav Radović napisao. Otuda se uvek kidao oko svake štamparske greške pa je o tome napisao i jedan esej. Čak je izvesna i šala među njegovim prijateljima postalo to što je na kraju svakog novog izdanja stavljao napomenu: „ubuduće se ovo izdanje ima uzeti za merodavno.“

To izdanje povodom *Nagrade Desanka Maksimović* je zapravo zaokružen njegov opus. Mada je izašlo 2002. nije se pojavila nijedna nova pesma. A sam je tvrdio kako je poslednju napisao 1999. Jednom prilikom smo sedeli on, Milutin Petrović i ja, i Milutin i ja smo pričali o našim novim pesmama, a Bora je bolno izgovorio: „Hvala Bogu da sam se te bede rešio.“ Tako da su definitivna odluka da više ne piše pesme i briga da se one već napisane

nađu u što reprezentativnijem obliku bile deo jednog istog osećanja. Radović je poslednjih godina bio čovek koji je održavao svoj spomenik.

Zbog toga je i nastajao niz neprijatnih situacija. Simon Simonović je prešampao jedno izdanje Borinih pesama i dodao pogovor moje prijateljice i kritičarke. Rekao sam joj da mi da da vidim šta je napisala pa da ispravim nešto, ali ona, samouverena kakva je, nije me poslušala. I na početku tog pogovora ona citira Rolana Barta. Odmah sam je pozvao. „Znaš li ti da su se Bart i Bora poznavali; da su bančili po Parizu; da je Bora njega smatrao za pijanca koji u tom pijanstvu odvali nešto i posle pravi teoriju. Ma kakvo tvoje mišljenje o Bartu bilo, ne možeš da citirajući ga započneš tekst o Bori.“

Kad je o našim razgovorima reč oni su se vrteli oko njegove poezije, moje poezije, Homera, Vergilija, Bodlera, Bloka i Paunda. To je bio naš izbor pesnika na kome smo tumačili celu svetsku poeziju. Ako bismo se dotakli proze, tu bi uvek dobro poslužio Balzak čijeg je *Luja Lambera* Bora preveo. Preveo je i Bodlerov *Pariski splin*, neke izabrane Elijarove pesme koje nismo nikada dotakli, pomenute *Morekaze*, i, možda najvažnije, *16 cvetova zla* (izbor iz *Cveća zla*). Naravno, svega šesnaest pesama deluje pomalo smešno ako se uzme u obzir da mu je to najznačajniji prevod. Međutim, Bora je bio perfekcionista i ti prevodi su morali biti takvi. Ali tom šačicom prevoda je našao ključ kako se nadalje treba prevoditi Bodlera i aleksandrinac uopšte. Umesto dvanaesterca on koristi četrnaesterac. I to zvuči odlično. Branimir Živojinović (najveći srpski prevodilac) je po tom modelu odmah preveo celo *Cveće zla*. Leon Kojen, veliki estetičar, teoretičar versifikacije i bodlerista, je takođe uradio svoj prevod sledeći Boru. Nikola Bertolino je Rasinovu *Ifigeniju* i *Ataliju* preveo u četrnaesterac. Naravno, kada sam mu ja rekao da želim da pišem u četrnaesterac, rekao mi je: „Ma šta će ti to, imaš deveterac i jedanaesterac.“

Što se prevoda *Morekaza* tiče rekao mi je: „Ma ja sam bio mlad, dali mi to da radim. Ni meni se ništa nije dopalo. Posle sam morao ponovo da prevedem jer je onaj prvi prevod bio bruka.“

Za našeg druženja Bora je pisao neku knjigu. I knjiga se zaista i zvala *Neke stvari*. U izabranim delima koja su izašla nešto pred smrt ona ide u iste korice sa pesmama. Pre toga sam već slutio da ti kratki zapisi mogu biti njegov *Pariski splin*. Kada sam mu to nagovestio, dosta pre nego je ovo izdanje izašlo rekao je: „Pesme u prozi, kakve pesme u prozi, znaš li ti šta su eseji? To su eseji. Pesme ne pišem.“

Takođe me je kopkalo i to što u knjizi ima 99 pesama. „Zar ne bi bilo lepo da se knjiga zaokruži na sto?“, pitao sam. „Ja ih nisam brojao, al te stote neće biti.“ Dosta kasnije na komemoraciji, gde smo se okupili mi, njegovi prijatelji i poštovaoci, pa oni koji su mu bili najbliži imali su priliku i da kažu nešto o njemu i da pročitaju neku njegovu pesmu (ja sam samo čitao pesmu, računajući da ću i tako celu knjigu o njemu da napišem), Milutin Petrović, veliki pesnik i veliki Borin prijatelj, čovek koji je jedini bio pored njega kada se usred jedne rutinske šetnje srušio na ulici, čitao je pesmu na kojoj je navodno Bora radio poslednjih godina. Ličilo je na Boru svakako. I pesma je bila dobra. Kada smo posle otišli na koktel rekao sam Milutinu: „Znao, Bora mi je rekao da stote neće biti.“ Milutin me je pogledao svojim inteligentnim pogledom i shvatio da sam ga prozreo. Ne znam je li to bila uistinu Borina stota pesma ili Milutinov falsifikat, ali o njoj se više nikada ništa nije čulo.

PJESNIŠTVO ANĐELKE KORČULANIĆ

ADRESA SAMOĆE

PIŠE: Slobodan Grubač

Anđelka Korčulanić bi trebala nakon tri zbirke pjesama napraviti stroži izbor u knjizi izabranih pjesama, vjerujem da bi je to usidrilo među značajne pjesnikinje. Izbjegao bi se „rasuti teret“, pjesnikinja bi imala sidro, bolju pokaznicu u korpusu hrvatske poezije

Sticajem sretnih okolnosti, odjednom sam dobio tri knjige pjesama Anđelke Korčulanić (rođene Vranjić u Splitu 1956. god.). Primijetio sam iznenađujuće i malo patetične naslove: „Stih u boji mora“, Naklada Bošković, Split 2012.; „Staze u pijesku vremena“, Hrvatsko književno društvo, Rijeka 2014. i „Na vihoru ljubavi“, Hrvatsko književno društvo, Rijeka 2015. godine.

Pjesnikinja je dugo sazrijevala imajući hrpu rukopisa, provjeravala se na kompjutorskim mrežama, i u četiri godine objavila spomenute tri knjige. Prvim čitanjem sam osjetio snagu i ljepotu pjevanja. U korpusu hrvatske poezije ona nastavlja snažnu liniju modernog asocijativnog, slikovnog pjevanja gdje je pjesnikinja u centru svega kad pjeva skladno srce i um, jer bez tog božjeg sklada nema poezije, samim srcem postaje naivno i prazno opće poznato rimovanje, samim razumom ostaje prazno i suho dosjećanje i mudrovanje. Korčulanićeva ima taj sklad pa uspješno nastavlja pjesnički niz Vesne Parun, Irene Vrkljan, Vesne Krmpotić, Ane Žagar, Adrijane Škunce...

Doduše, ponekad osjetimo daleki odjek Vesne Parun i Desanke Maksimović. Poetesa se javlja veoma kasno, ali potpuno zrelo i uspješno. Budući da se prvi put piše o njoj za našu *Prosvjetu* i da još nije o njoj ništa značajnije napisano (osim prigodnih pogovora ili čak blogerskih utisaka objavljenih u prvoj knjizi), uvjeren sam da otkrivamo značajnu pjesnikinju Anđelku Korčulanić.

Jer, bez srca nema vjere, ljubavi i poezije, nema ih bez zanosu, ushićenja i treperenja. Bez toga sve je konstrukcija, dosjetka, intelektualno igranje, križaljka u jeziku, lettrizam, pustinja. Tko ima samo misao tvori apstrakciju, zagonetnost, umnosti i naučne teze, u takvim nesporazumima urušava se veliki dio hrvatskog pjesništva jer desetine beznačajnih te desetine „značaj-

nih“ i nagrađivanih svojevrijedno odlučiše biti pjesnici. Bez brige, takve briše i zaboravom zasiplje vrijeme. Ma što učinili i napisali tomove teorije pjesništva i pjesama, zauvijek ostaje istina da se pjesnik rađa, ostalo je privid i zavaravanje. Poezija je ispred i iza uma, titraj duše a ne gimnastika mozga. Pjesma dođe pjesniku, pjesniku ne treba radionica.

Poezija je ljubav, tjeskoba, krik, grč, ozarenje, muka, nagon, nekad i fizička bol, nikad razmišljanje i domišljanje, znanje, pjesnik mora sve znati da bi probudio spoznaju, slike i prisjećanje i ništa više. Znanje ne pjeva, znanje se uklapa u sveukupnost treptaja, iskri da pjesma dođe, trenutak kad ništa ne postoji nego pjesnik, ruka, pisaljka i bjelina papira. Anđelka Korčulanić pripada prvoj plejadi istinskih pjesnika, jer pjeva cijelim bićem i iz sveg bića i duše pa stremljivima hrvatske poezije.

STIH U BOJI MORA

Korčulanićeva se najavljuje sveobuhvatnim bogatstvom ljubavnog i erotskog pjevanja, poistovjećujući se s morem i pejzažem uopće. Ona se posobljuje morem, te želje, snove, ženstvo, rastanke i susrete uznosi slikama mora već u prvom ciklusu „Bajke iz morske pjene“:

Snivaju puževi, školjke i oblutci,
od nježnosti laka sam ko pero,
pod nogama miruje mi more
i kao zamrli svi su zvuci

Napustilo me more, More između nas, Morska sirena i Stih u boji mora lijepe su pjesme, zaslužuju da ih više puta čitamo i da se nađu u odabranim pjesmama.

U drugom ciklusu su Oganj pod strkom, zaista sve ognji i gori u spoju ženskog i muškog tijela (moramo ovo naglasiti zbog bioloških izvitoperenja), to su slike sreće, ljubavne radosti, zanosa i ekstaza, očaravajuća i suggestivna ljubavna kantilena. Gotovo svaki stih bi potvrdio ovaj zaključak, ali ima i daleki odjek tuge, slutnje rastanka i očajavanja da će sve to prestati i nestati biološki, zasićenošću ili rastancima i odlascima. „Ljepota je početak užasa...“, pjevao je davno R. M. Rilke.

Uz miris mošusa probudi me nježno,
bez traga rani i boli i bez kapi krvi,
planinu ovu što već dugo samuje u meni
u prah i pepeo drhtajem tijela smrvi.“

SVEMIR RADOSTI

„U noćima krute, mrzle mjesečine,
kad urlikom mi prijetite gladni vuci,
daleko od mene otjerati ih mogu
tvoje čarobne frule umilni zvuci“.

MOJEM SRCU PASTIR BUDI

Od čela do bokova i dalje
raznesi zvjezdanu prašinu,
udahni duboko, duboko,
pa onda u mene zaroni
kao u svijetlu, meku tišinu.

NOĆNI VJETAR

Ja nisam pjesnik i Iskra sa zgarišta su stišaniji, intimniji doživljaji u trećem i četvrtom ciklusu. To su lirske zapisi, gotovo lirske zapisi duše.

San, ludilo ili radio drama je eksperiment, montaža slika svakodnevice, nabijene lirikom i dramatičnim sudarom lirskih slika, potvrda da se i tako može pisati.

**U korpusu hrvatske poezije
ona nastavlja snažnu liniju
modernog asocijativnog,
slikovnog pjevanja gdje je
pjesnikinja u centru svega
kad pjeva skladno srce i um,
jer bez tog božjeg sklada
nema poezije**

Pjesnikinja je često i dosta bivala u inostranstvu pa će to potvrditi zadnjim ciklusom *Zov domovine*, ali tu pjeva iz prvog poticaja, ponavljajući se opća mjesta „nostalgijska je najranija tuga“ rekao bi Crnjanski. To nije dosegnuto izuzev pjesme „1916“ o tragičnom siromaštvu malog Korčulanova.

Uvrštavanjem blogerskih komentara nepotrebno su opteretili dobru knjigu poezije, izvanrednu za prvi i pravi početak. Možda je urednik Zvonimir Penović trebao tako nešto sugerirati.

STOPE U PIJESKU VREMENA

Druga je zbirka ove autorice. Prvim ciklusom „Ako zanoćim uz more“ donosi beskrajnu snagu, ljepotu, mijene neiscrpive, tragičnost zbog odlazanja i pogibija, te more ljubavnika ili more i ljubav.

U igri odijevanja i razodijevanja
Ostajem bez rublja tkanog od pjene,
Čipka sklizne niz glatka bedra,
A plamteće sunce u pećinu zađe,
Otkrije kovčeg s tajanstvom žene.

**Korčulanićeva ima taj sklad
pa uspješno nastavlja
pjesnički niz Vesne Parun,
Irene Vrkljan, Vesne
Krmptić, Ane Žagar,
Adrijane Škunce...**

VALOVI

Pjesnikinja ne izbjegava naše suvremene trenutke pa će u ciklusu „Blijeda ljepota“ progovoriti o svim našim porođajnim mukama, siromaštvu, lažima, mržnjama, promašajima i pokradenim bogatstvima.

Kruha nema, a igre još traju...
još nas plaše crvenim vragovima
lopovi što glume svece i nevježe
i zdušno mašu stjegovima
dok mladi s više pameti i manje srca
k'o iz kugine kuće daleko bježe,
a vojska ostarjelih ratnika šuti
nesvjesna da će šutnja
Hrvatsku doći glave.

ŠUTNJA ĆE HRVATSKU DOĆI GLAVE

Bilježimo još jedan pjesnički „kalendar“, podsjećanje da bi se pjesnički uobličili mjeseci i događaji.

Na putu ljubavi četvrti ciklus su pjesnički putopisi iz Poreča, Zagreba, tunela Sveti Rok, Sarajeva, Pučišća (Brač), Švicarske, Šolte, Neretve, Kuljice, Brača, Velebita i Topole (Srbije). Turistički vodič „malenih mjesta srca moga“ pun opisa, pjevanje prvog utiska. Možda nije trebalo unositi u knjigu. Mi najčešće nemamo više dobrih urednika poezije. Ipak ne mogu izostaviti stihove iz prelijepe pjesme *Bosna*

Umorna od svađa bogova
i čizama smrtnika,

ti nasmrt ranjena
a živa iz inata,
na razmeđu svjetova
beharom se kitiš
i crnu žuč u sevdah pretačeš
sa sudbom svojom pomirena.

Riječ je moja kist ciklus je raznorodan i tematski nejedinstven s pjesmama o pjesmi, Vesni Parun, kiparu Z. Hazdoviću, pjesmicama, Zvezdani tabak, vinu i poeziji, Vladimitu Kushu, i ocu (ćaći).

Muzej prekinutih veza je nekoliko drhtavih pjesama, nestanaka i rastanaka, pustinja samoće, trenutaka radosti i nužnosti sjećanja. Centar je samoća, tuga, sjećanje i ozarenost žene.

Vrijedan ciklus ljubavne poezije, uvjeren sam da će neke pjesme ući u antologije.

Moja je kuća na broju jedan
i poštaru znana adresa samoće
a vrtom u sjeni u kom se sušim
kao na grani zaboravljeno voće!

KUĆA NA ADRESI SAMOĆE

U tvojim rukama (ciklus) je još jedan kanconijer ljubavi Korčulanićeva ima beskrajne metafore, slike erotski nabijene, kazne slutnjom, čarolijom ženstva ili gotovo direktna.

U tvojim sam rukama more,
bedrima primam ponornice huk
u vrtlogu kad postanemo jedno,
krik odnose vjetar i zavlada muk.

U TVOJIM RUKAMA

Korčulanovićeva je dosegla majstorstvo vezanog stiha, ponekad dođe neskladna riječ zbog rime ili je već znamo unaprijed. Rimovanje traži majstorstvo, dugo traganje, da ne ističem Matoševo prebrojavanje rima, slogova, dužina, glasova i ritma (kad bi pisao kritike) ili velemajstorstvo jednog Luke Paljetka.

More trajna ljepota, izazov u svim stanjima, oblicima, promjenama u rasapu svjetlosti, boje, zvukova, sa svim morskim bićima i slutnjama, more nosilac ljubavi, kolijevka ljubavi, sna, žudnje i smirenja, more u jasnoćama dana i tajnama noći, more uzdrhtalo, razorno i olujno, more utihlo i zaspalo, more ljubavni – to su najvažnije slike ljubavnog kanconijera.

NA VIHORU LJUBAVI

Ovo je treća zbirka poezije u kojoj se ponavljaju sve vrline pjesnikinje, ali i mane kad piše s namjerom. Dar ljubavi prvi ciklus započinje odličnom naslovnom pjesmom, tako počinju i ostali ciklusi. To je petnaest pjesama neiscrpnog vrela fizičkog spajanja, čežnje, strasti, treperenja, ljubavi svrhe života, življenja i opstanka, kazano snažno, iskreno, gotovo do čina izravno, ali opet začarano slikama podsjećanja i sjećanja. U iskušenju sam i ne znam što bih naveo radi dokaza mojih tvrdnji. Trebalo bi prepisati cijeli ciklus taj niz zanosnih dragulja. Donosimo uvodnu pjesmu Dar ljubavi, amblematsku za cijeli istoimeni ciklus, mada smo mogli bilo koju. Teško je odrediti koja je bolja.

DAR LJUBAVI

Posiješ li u mene zrno ljubavi
Zanjihat će se na vjetru
Zlatan zreli klas
Kažeš li da me voliš
uzvratit ću ti pjesmom
s pticama uglas
uneseš li u mene svjetlo
ponoćno sunce
sjat će u mojoj zjeni
i svaki dar ljubavi
koji mi daš
oplodit će se u meni

„More je dragulj“ sa šest pjesama je varijacija na teme iz prethodnih zbirki, zgodno se igra i dosjeća svih vrsta dragog kamenja. Pjesnikinja nije mogla izbjeći našu stvarnost pa će u ciklusu „Hrvatska je tužna priča“ iskazati svoje tuge, spoznaje i nezadovoljstva. Pjesma „Replika Juri Kaštelanu“, uz poznatu drugu pjesmu iz ciklusa „Pjesme o mojoj zemlji, u stvari je uspjela travestija.

Jadna si, zemljo moja, kao ropstvo, kao oči
Tvojih junaka što nikad progledati neće.
Sve manje živih pod tvojom zastavom
I kad ih budalama prave – oni pjevaju
I kad im je stomak prazan – oni pjevaju
I u tvom plaču – oni pjevaju
I u zdravom razumu – sebi prkose
I u životu tvome – oni životare
I u laži tvojoj – oni su istina.

Anđelka Korčulanić bi trebala nakon tri zbirke pjesama napraviti stroži izbor u knjizi izabranih pjesama, vjerujem da bi je to usidriilo među značajne pjesnikinje. Izbjegao bi se „rasuti teret“, pjesnikinja bi imala sidro, bolju pokaznicu u korpusu hrvatske poezije.

**Korčulanićeva se najavljuje
sveobuhvatnim bogatstvom
ljubavnog i erotskog pjevanja,
poistovjećujući se s morem
i pejzažem uopće. Ona se
poosobljuje morem, te želje,
snove, ženstvo, rastanke i
susrete unosi slikama mora
već u prvom ciklusu „Bajke
iz morske pjene“**

MILJENKO JERGOVIĆ: *HERKUL*,
FRAKTURA, ZAGREB, 2019.

RAZAPETI HERKUL

PIŠE: Goran Borković

„Herkul“ se najbolje može opisati kao distopijska dokumentaristička proza. Jergović se u romanu bavi Hrvatskom iz 2020-i-neke u kojoj je propalo praktički sve što je moglo propasti. Jedino što funkcionira je nogometna reprezentacija koja gazi sve pred sobom, ali je i njima prioritetnije pobijediti reprezentaciju Srbije nego bilo što drugo

Miljenka Jergovića nije teško ne voljeti. Dapače, na trenutke ispada kao i da sam radi na tome da ga ljudi zmrze pa ispada kao da uživa u poziciji prezrenog i odbačenog književnika kojeg se u Hrvatskoj zaobilazi. Premda kao redovni kolumnist u dnevnim novinama ima sasvim dovoljno prostora da kaže ono što misli da treba reći, s pravom se osjeća ignorirano. Uostalom, od svih nagrada koje je dobio, a među njima ima i nekoliko evropski važnih, u državi u kojoj živi već 30 godina dobio je samo jednu – Ksavera Šandora Đalskog i to daleke 1994. godine, kada – kako je rekao – valjda ni oni koji su mi je dodijelili nisu znali koga nagrađuju. Premda to nije Jergovićev ekskluzivitet, s obzirom da se u Hrvatskoj ignorira većina onog pametnog kojeg je i tako ovdje premalo, činjenica je da ne stoji u sjajnim odnosima s onima koji predvode kulturne politike, a s obzirom da je dovoljno kvalitetan i produktivan kao pisac, umjesto konstruktivne kritike kao bolji izbor svim „antijergovićevcima“ pokazala se ignorancija. Jer, reći da Jergović ne zna pisati, bila bi prevelika budalaština čak i za ovu zabit u koju je smjestio svoj novi roman „Herkul“ koji je prije dva mjeseca istodobno objavljen u Hrvatskoj i u Srbiji kod Frakture i Booke.

„Herkul“ se najbolje može opisati kao distopijska dokumentaristička proza. Jergović se u „Herkulu“ bavi Hrvatskom iz 2020-i-neke u kojoj je propalo praktički sve što je moglo propasti. Jedino što funkcionira je nogometna reprezentacija koja gazi sve pred sobom, ali je i njima prioritetnije pobijediti reprezentaciju Srbije nego bilo što drugo. Posebno je ilustrativna priča o propasti turizma. Hrvatska je, naime, godinama dobro živjela

od prodaje sunca i mora strancima. Ali, malo po malo, oholost je bila sve veća, apartmanizacija je jela obalu, gradilo se na sve strane pa tako i u stanovitom Brižniku, smještenom pedesetak kilometara južnije od Splita. Tamo masovnu gradnju apartmana za iznajmljivanje nije pratila izgradnja komunalne infrastrukture pa se Brižnik vrlo brzo počeo kupati u govnilima. S ljetnim mjesecima i dolaskom turista smrad je postajao neizdrživ, ali dovitljivi domaći svijet i tome je stao na kraj. Lokalni turistički radnici dosjetili su se da strancima objasne da se zapravo radi o ljekovitim sumpornim izvorima koji liječe i tijelo i dušu. Priča se otela kontroli, prihvaćena je čak i u Zagrebu pa je Brižnik postao dio velike nacionalne marketinške kampanje „Čudo ljeta na Jadranu“. Cijene su se u iduće dvije godine udvostručile pa čak i utrostručile. Brižnik je postao skuplji od Dubrovnika. Sve je cvalo. Domaći su trljali ruke punih džepova novca, a stranci su se valjali u izmetu misleći da će izliječiti bolesti. I onda, trećeg ljeta – pufl! Pojavili su se prvi oboljeli od trbušnog tifusa. Uskoro je zavlada epidemija. Trebalo je tek nekoliko dana da turisti u kilometarskim kolonama masovno pobjegnu iz Hrvatske. Vlada u prvi mah nije znala kako reagirati. Onda se neki maloumnik sjetio da bi se za sve trebalo optužiti islamske teroriste jer će tako biti znatno manja šteta, nego da se sazna da nema kanalizacije i da Institut za more i jadranski sliv godinama lažira podatke o čistoći mora. Odmah je inscenirano privođenje petorice osumnjičenika. Vijest su prenijeli svi evropski mediji. Uskoro je njihov broj povećan na sedmero. Doznalo se da dolaze iz Sirije, Pakistana i Bangladeša, a među njima je bila i jedna žena. Bilo je zakazano i suđenje. A onda je portal Provjereno.com objavio da ovih sedmero migranata nikako nisu mogli biti teroristi jer su u to vrijeme bili

smješteni u izbjegličkom centru kojeg čuvaju naoružani stražari i iz kojeg je bijeg nemoguć. Iz Vlade su novinare nazvali „jugoslavenčićima“, strane medije vijest više nije zanimala i sve se vratilo u normalu. Ali, u Brižniku više nije bilo turista.

**Ćumur je general HVO-a
koji je još kao dječak došao
u sukob sa zakonom i
završio u popravnom domu
jer je u izliveni cement na
kuću Stojana Maltarića u
Kaknju napisao ŽAP**

Sad dolazimo do prvog junaka „Herkula“. Njegovo ime je Anto Gavran Ćumur. On je general HVO-a koji je još kao dječak došao u sukob sa zakonom i završio u popravnom domu jer je u izliveni cement na kuću Stojana Maltarića u Kaknju napisao ŽAP, odnosno Živio Ante Pavelić. S obzirom na ustaški pedigree njegove obitelji, vrlo brzo je završio u domu u Stocu, što ga je odredilo za cijeli život. „Mogao sam biti gospodin čovjek, ugledan drug, član Partije, stipendist Titovog fonda, mogao sam završiti pravo i medicinu, sve sam to mogao, samo da sam znao što da upišem u moku, u nestisnutu cementu Stojana Maltarića“, kaže Ćumur u romanu. Kad je počeo rat, odmah se prijavio kao dobrovoljac, bio u HOS-u, prošao sva ratišta najprije u Hrvatskoj, a onda i u Bosni i Hercegovini. Tuđman ga je osobno primao i cijenio kao pravog vojnika. „Što se mene tiče, Hrvatska je u neposrednoj opasnosti, dok god graniči sa Srbima i Muslimanima. Neka se zna! Dobro, znam da ni ovo nećete objaviti, i razumijem zašto nećete, Jugoslaveni i Udba još uvijek vladaju Hrvatskom i određuju što može, a što ne može biti objavljeno“, govori general novinarki koja ga je došla intervjuirati u Brižnik gdje se general preselio na poziv hrvatske Vlade građanima da se usele u ispraznjene vile i apartmane, gdje sad živi sa ženom i mentalno bolesnim sinom.

To je jedan rukavac priče. Drugi se bavi sudbinom Srbina Zorana iz Sarajeva i njegove žene Borke. Oni su preživjeli rat u tom gradu. Ali nedugo nakon shvatili su da tako dalje ne ide i da su kao Srbi u Sarajevu tokom rata bili poželjni, ali da više nisu. Skupili su se i otišli u Austriju, gdje su dobili djecu koju su odgajali da budu Austrijanci. A i sami su željeli to postati. „Pred tako zamišljenim Sarajevom u tako zamišljenoj Jugoslaviji nas dvoje bili smo Srbi, svojim imenom i prezimenom odgovorni za sve ono što su Srbi u onome ratu učinili muslimanima, u Srebrenici, Prijedoru, Sarajevu. A to što smo taj rat u nekakvoj, uostalom uveliko precijenjenoj stvarnosti proveli u Sarajevu, pod srpskim mecima, minama i granatama, odigravši bez vlastite svijesti i saznanja uloge muslimana, valjda onih koji su pobjegli prije prvog ispaljenog metka, tek to pred prijetnjom ovoga fantomskog straha nije značilo ništa. To je samo dodatno naglašavalo našu krivnju“,

objašnjava Zoran u svom monologu kako je došlo do toga da su od Jugoslavena i Sarajlija postali Srbi.

Ali, baš kao što Ćumur nije mogao pobjeći od svoje „nafake“, od svoje sudbine, tako ni njih dvoje nisu mogli daleko odmaći od svoje. „U „Herkulu“ sam pokušao izbjeći stereotipe o dobrim i lošim momcima. General Ćumur je nesretan čovjek, umnogome idealist, tipični prezreni na svijetu, koji je imao hrabrosti da se za nešto bori. On nije moralno inferioran Zoranu, izbjeglici iz Sarajeva, slučajnom Srbinu i bečkom grafičkom dizajneru. Ćumur je različit samo po tome što je politički fanatik u zemlji u kojoj je politički fanatizam najpoželjniji oblik mainstreama. On je fanatik u zemlji u kojoj se pederima, mlitavcima i Srbima smatraju svi koji nisu fanatici. Pritom, general Ćumur nastoji umaći sudbini, kao što i Zoran nastoji umaći sudbini. I onda se dogodi nešto što je karakteristično za antičku tragediju... A može li se pobjeći od sudbine? Vjerojatno može. Samo što oni koji od sudbine pobjegnu nisu svjesni od čega su pobjegli i što im je bila sudbina“, rekao je Jergović u nedavnom intervjuu za Al Jazeera.

**Sudbine tih ljudi
neočekivano će se
preklopiti i uz pomoć
televizija i portala (novine
više ne izlaze) dovest će
do nasilja i linča prema
Srbima u Hrvatskoj u
kojem je stradalo gotovo
stotinu ljudi**

Priča, međutim, tu ne staje. Sudbine tih ljudi neočekivano će se preklopiti i uz pomoć televizija i portala (novine više ne izlaze) dovest će do nasilja i linča prema Srbima u Hrvatskoj u kojem je stradalo gotovo stotinu ljudi. Vandali su pretraživali stanove po Zagrebu i bacali Srbe kroz prozor tražeći osvetu. Laž je sustizala drugu laž. „Tokom noći vođa srpske manjine pokušava demantirati vijesti: „Ovo je ludilo, Hrvatskom vlada ludilo, ništa nije istina“, vapije je političar.

„U tim i takvim okolnostima, dovoljna je jedna iskra da zapali svenacionalni požar, dovoljno je da ostavite ljude neko vreme u mraku, strahu i namnoženim fantazijama ugroze, pa da društveni mehanizam eksplodira kao kotao, i da izbruhne ogroman talas nasilja i pogroma, pre svega prema onima najranjivijim, onima koje dominantni „patriotski“ narativ ionako markira kao krivce i petokolonaše: prema Srbima, „Jugoslovenima“, retkim svojeglavim kritičkim glasovima... A kada talas generisanog haosa prođe, setićemo se da smo uljuđeni Europejci pa ćemo gledati da sav krš pometemo pod tepih, tvrdeći da ionako nemamo ništa s njim. „Herkul“ je, međutim, nepotkupljiv: on vidi golotinju moralne i duhovne bede, ukazujući na njene uzroke, samim tim na neminovnost njenog vezuvski periodičnog eruptiranja“, napisao je o romanu Teofil Pančić.

RUKOPISI

Milena Severović

PUTNIK S KOFEROM ILI RADELJEVAČKI RUKOPIS

Mnogo sam putovala, Bože
grlilo me jutro, podne i mrak
i na svojim plećima ponesoh
i Miloša Crnjanskog džak.
Sretala sam maglu, kišu i sunce ;
neki su mi ljudi bili provalija,
teret, bestragija,
a neki su nosili svjetlost, radost, vrhunce ...
Za mnom je potjernica iskucana davno
još prije rođenja,
al' mene drumovi vole, neprepoznate kuće
i veseli pijetlovi, glasnici buđenja...
A ja još sanjam djedovu lipu
i oranicu njegovu, punu crnine
i čujem gdje stari vinograd mi govori
riječima sreće i radosti,
djedovim glasom tišine...

SREĆA

Putujemo dugo njegovim putem
skoro se hvata mrak,
sreću tražimo, teško dišemo,
rosom je orošen zrak .
Sreća je naša tkana košulja mjesečine
i njen je laneni konac tanak,
pređa je u klupko zavijena,
i topi se lako, ko pred jutro sanak.
U bagremovom cvetu, u ptica letu,
u djetetovoj igri ona spava
i stalno prati nas...
Sreća, što je sreća:
to je onaj stari i vjerni,
žuti pred kućom pas.

BELANOVAČKI GAJDAŠ

Ovdje je priroda raskošna kao bajka
i šuma s livadama pjeva svakog jutra,
ovdje je živica
lijepa haljina carska
i voda je hladna, voda bunarska.
Bio je visok i crn, sasvim tanak
taj naš Vranković Đuro
i svirao je gajde
za sve naše svadbe, prela i posijela,
za odlaske i dolaske,
sa prozračnim licem anđela.
Na putu su ga srele ptice
i nekad daleko sa sobom povele,
on sad svira i uveseljava svice,
i vile su ga sa sobom odvele...
Kad u proljeće krstarite šumom
i šumsku jagodu za šešir metnete,
pozdravite i našeg Dudaša
ako ga nekada
s vilama sretnete...

ČAS SAVREMENE ISTORIJE

Jedan će oblak bijeli
 iz Srema da se seli
 ove jeseni rane,
 do Zagreba će stići,
 platanama se zakačiti za grane,
 sjest će na Zrinjercu
 na klupu moju staru
 što još stanuje
 u moje mladosti spomenaru
 i bijeli će njegov dah
 obići Gundulićevu ulicu
 i Cvjetni trg posut po njima
 zlaćani prah...
 Jesen je išarala ćilime svoje
 ovdje u Sremu
 i otišla sve do Zagreba...
 ne, nije me sobom odvela...
 ali tog jutra na peronu
 u kestenovom lišću
 ja sam je vidjela, poljubila i sreća...

HODOČASNIK

Često sam bila na putu Bože
 pratila me zora, jutro i mrak
 i na svom putovanju
 čekah od tebe znak.
 Taj kofer u mojoj ruci
 prepun pjesama, bajki i slova
 upućen je bio Tebi
 kao i pjesma ova.
 I svagdje te vidim, Oče
 u cvijetu, u snijegu, u kiši na stazi
 i znam da me tvoja ruka
 sigurno vodi i brižno me pazi.

TROJAČKA RUŽA (O ČEMU RUŽA ZIMI SANJA)

Što radi crvena ruža
 zimi kad hladnoća vlada
 i snijeg sve u bijelo ovije?
 Ona se šćućuri i pokrije
 kapom i šalom svetog Nikole,
 zatvori oči, u san se sakrije .
 A kad stigne proljeće
 i pokaže svoje lice,
 sunce ugrije zrak i zemlju,
 rastepu se ljubičice,
 u aprilu ona se budi :
 i sa oblacima, suncem i leptirima
 dugo se pozdravlja i ljubi.
 Svako jutro sunce joj tepa,
 obilaze je pčele, a jedan anđeo joj se divi
 i govori kako je lijepa .
 I tada, za Svetu Trojicu
 nagizdana, sva zablista,
 rascvjeta se i poraste
 i maše maju sretna dugo
 preko cvijeta, žbuna, pupoljka i preko
 lista.

STOPE DOMOVINE HRVATSKE

Idu za mnom gdje god pošla
 ponekad nose čizme, ponekad bijeg,
 stope su moje domovine
 zagazile do gležnja u snijeg
 na Bilogori.
 Prate me, motre, tjeraju, lome,
 stope domovine
 kroz razgovore znane
 kao praporci...
 U meni je srce prepelice,
 preplašeno, malo
 jer se bojim i mislim
 da me Ona ne voli...
 Namrgođena, stroga majka...
 Kao precrtana pjesma, neispričana bajka.
 Ali ja joj uvijek pjevam, tepam.
 Ne mogu je zaboraviti
 pa da oplovim čitav svijet.
 U mom oku
 ona je uvijek...
 kao makov cvijet.

KRFSKA MASLINA

Zelena, bujna, trista godina stara
 na Krku nas ona čeka,
 usidrena na ostrvu kao brod;
 ne brine je kiša, oluja ni vjetar jak
 zagledana vječno u ozvjezdani, nebeski svod.
 Stiže iz dalekog dana
 kad je još Odisej sa Kirkom
 ovdje brao limun žut,
 ima je svugdje i ona je poputnina
 za moreplovca i njegov, odabran put.
 Maslina je zapravo naša sestra draga
 što ovdje nas u vjernosti čeka
 i dok mi odlazimo i nestajemo bez traga
 ona još uvijek tu stoji
 i nekog drugog
 sa suncem čeka...

**JULIJINO PISMO ROMEU
(AUTOBIOGRAFSKA)**

Dalekog ljeta u Zagrebu
 sreća sam elegantnog gospodina Šekspira
 koji mi je rekao:
 „Draga Julija, dragi te čeka,
 gore na Šalati
 pa ti na anatomiju idi i svrati...”
 I tako sam otrčala
 po onih dvjesto stepenica
 opijena proljeća duhom
 gotovo van sebe,
 misleći jedino na jasmin, jorgovan,
 a najviše na tebe...
 I sve se zbilo...
 Zaista, zaista već davno je to bilo,
 al' Zagreb još uvijek negdje pamti...
 i ta ljubav, Romeo, nije nestala.
 ona još uvijek plamti...
 I dok su drugi trčali za:
 novcem, vlašću ili slavom
 ti i ja smo poljupce i nježnost
 plaćali svojom glavom.
 I kad bih danas ponovo potrčala
 i novi otpočela krug,
 sve bih opet iz početka...
 jer ljubav, a ne san
 bijaše naš stari drug.

PANOPTIKUM

Goran Borković

ODRŽAN TREĆI REGIONALNI OKRUGLI STOL "KNJIŽNICE ZA DRUGE I DRUGAČIJE"

Treći okrugli stol pod nazivom „Knjižnice za druge i drugačije“ održan je 15. novembra 2019. u dvorani biblioteke SKD-a „Prosvjeta“ u Zagrebu. Domaćin ovogodišnjeg okupljanja bila je Središnja biblioteka Srba koja je ujedno uz Hrvatsko knjižničarko društvo i Radnu grupu za manjinske knjižnice i jedna od organizatora. Programsko-organizacijski odbor su činile: Katarina Todorčev Hlača, Snježana Čiča, Goranka Buljan, Liana Diković, Željka Miščin i Monika Batur. Organizacijom okruglog stola „Knjižnice za druge i drugačije“ željelo se podsjetiti javnost na značaj i svrhu manjinskih knjižnica koje su praktičan primjer poštivanja Nacionalnog programa promicanja ljudskih prava i prava nacionalnih manjina u našoj zemlji.

U sklopu okruglog stola predavači su prezentirali projekte i programe svojih narodnih knjižnica, a koji su namijenjeni nacionalnim manjinama, doseljenicima, azilantima, migrantima i drugim marginaliziranim skupinama društva. Cilj trećeg okruglog stola bio je uspostaviti konstruktivnu suradnju narodnih knjižnica, udruga i ustanova koje se bave problematikom pripadnika nacionalnih manjina, doseljenika, azilantata, migranta, stranaca na privremenom radu, marginaliziranih skupina društva te potaknuti proces međusobnog upoznavanja, snošljivosti i pokretanja procesa integracije.

Na okruglom stolu govorili su, između ostalog, Ivana Nikolić iz Narodne biblioteke Srbije o suradnji NBS-a sa bibliotekama Srba u regiji i dijaspori, Elizabeta Georgiev iz Narodne biblioteke „Detko Petrov“ iz Dimitrovgrada, Radmila Urošević iz Odseka za socijalnu zaštitu Odeljenja za društvene delatnosti Gradske opštine Zvezdara u Beogradu, Bojan Lazić iz Osnovne škole Negoslavci, dok su domaće boje branile Snježana Čiča i Goranka Buljan.

PREDSTAVLJENA NOVA IZDANJA "PROSVJETA"

SKD Prosvjeta predstavila je svoja nova izdanja na Međunarodnom sajmu knjiga u Beogradu i na zagrebačkom Interliberu. Među njima se nalazi i zbirka pripovijetki „Proljeće u Badrovcu“ književnika Vladana Desnice, koja je zapravo reprint „Prosvetine“ knjige iz 1955. godine, napisane između „Proljeća Ivana Galeba“ i „Zimskog ljetovanja“. Kritičari su ovu novelistiku svrstali u regionalno-verističku skupinu u kojoj Desnica tematizira život seoske sredine dalmatinsko-primorskoga kraja i njegova zaleđa. Prevladava tradicionalni realistički način pripovjednog oblikovanja, a predmet je pripovjedačeva interesa svakodnevnica zaostale sredine, njezine otuđene egzistencije, male istine, obična stanja prikazana u novom svjetlu. Predstavljena je i knjiga „Historiografija u tranziciji“ profesora Drage Roksandića koju čine sabrani radovi nastali u rasponu od 1992. do 2018. godine. Recenzent Slaven Ravlić kazao je da im je zajedničko obilježje svojevrsni profesionalni nonkonformizam, nezaziranje od „vrućih“ tema, teorijska inovativnost i nadasve dijaloška otvorenost. Tu je i knjiga filmskog kritičara Nenada Polimca „Život u filmu 1: Uzori i dosezi“, objavljena u suradnji s Gordoganom. Radi se o prvom dijelu trilogije u kojoj autor sumira svoje bavljenje filmom kao filmski kritičar i novinar. Predstavljeno je i novo izdanje „Ljetopisa“ za 2019., kao i časopis „Prosvjeta“.

„TKO SU DANAS PARTIZANKE?“

Skupna izložba uglednih umjetnika Marwa Arsianos, Barbara Blasin i Ana Lovreković, Lela Čermak, Alinta Dimitriou, Dora Economou, Vlatka Horvat, Yota Ioannidou, Sanja Iveković, Adela Jušić, Rajkamal Kahlon, Gülsün Karamustafa, Davor Konjikušić, MAZ DISTRO, Mujeres Públicas, Marta Popivoda i Ana Vujanović, Theo Prodromidis i Želimir Žilnik pokušala je odgovoriti na pitanje „Tko su danas partizanke?“, otvorena je 11. decembra u zagrebačkoj Galeriji Nova i bit će na raspolaganju posjetiocima do 25. 1. 2020. godine. Nazvanu po stihu pjesme „25. svibanj“ pjesnikinje i anarhistice Katerine Gogou (1940. – 1993.), izložbu „Otvorit ću vrata ravno, ravno u vatru“ kustosi potpisuje nagrađivani kolektiv Što, kako i za koga/WHW u suradnji s grčkom kustosicom Lianom Fokianaki i atenskom galerijom State of Concept Athens gdje je ona prvotno i pokazana u proljeće ove godine. Tematski povezuje prošlost Jugoslavije i Grčke i polazi od figure partizanke u isprepletenim povijestima antifašističkih borbi obje države i poslijeratnim konstelacijama hladnog rata. Nastojeći iz suvremene perspektive promisliti nasljeđe antifašističkog i drugih oblika emancipatorskih otpora, zagrebačka verzija proširena je sudjelovanjem nekoliko lokalnih umjet-

ničkih i aktivističkih pozicija koje te teme angažirano istražuju. "U obje zemlje recentna repatrijarhalizacija društva jedna je od mnogih nuspojava političkih kriza povezanih s vazalskom pozicijom unutar Europske unije koja za posljedicu ima ukidanje radničkih prava, pauperizaciju, porast rasizma i fašizma. U nastojanju da združi različite glasove i pristupe koji se opiru trenutačnim uvjetima re-tradicionalizacije, nametanja patrijarhata i devastirajućeg kapitalističkog rasta, izložba se dotiče ključnog pitanja: tko su partizanke danas?", najavljuje kustoski kolektiv. Uvod u izložbu bilo je predavanje Davora Konjikušića temeljenog na njegovoj knjizi "Crveno svjetlo: Jugoslavenska partizanska fotografija i društveni pokret", koja daje uvid u načine na koje se fotografija koristila u sklopu Narodnooslobodilačkog pokreta.

PREMIJERA PREDSTAVE „LEPA BRENA PROJECT“

Predstava "Lepa Brena project", prema konceptu i u režiji Vladimira Aleksića i Olge Dimitrijević, najavljeno je kao sagledavanje ovdašnjeg društva u proteklih 40 godina kroz fenomen najveće muzičke zvijezde bivše Jugoslavije. Premijera je najavljena za 18. decembra u Bitef teatru. Različite aspekte fenomena Lepe Brene obradilo je petoro autora u formi monologa. "Lepa Brena project" odabran je na natječaju Bitef teatra za nezavisnu scenu u okviru sezone "Nastavimo iz početka", a kako je istakao dramaturg tog kazališta Filip Vujošević, uvršten je u redovan repertoar na osnovu istraživačkog pristupa i temi, i izvođačkim praksama.

"Predstava je na neviđeno dobila publicitet, zbog naslova. Mi smo zadovoljni prodajom karata, ali ono što je još važnije – otvaramo prostor za dijalog koliko su motivi iz popularne kulture legitimni u savremenoj umetnosti", rekao je Vujošević. Olga Dimitrijević je istakla da za nju i Aleksića Lepa Brena „nije samo pevačica koju oboje vole, što ne treba kriti, nego je vrsta fenomena kroz koji se na različite načine mogu sagledavati svet i društveni procesi u poslednjih 40 godina – otprilike koliko i traje njena karijera".

"Razmišljali smo o stalnom prisustvu Lepe Brene u našem javnom prostoru, njenih pesama, nastupa i ikonografije. Čim imamo konekciju s našom savremenom istorijom moramo da govorimo i o istoriji jugoslovenskog kulturnog prostora. Kao što ni Jugoslavija nije neka monolitna struktura, prepuna je kontradikcija i različitih narativa, krenuli smo od toga da ni fenomen Lepe Brene ne može biti jednoznačan. Mi se ne bavimo njome kao ličnošću, bavimo se društveno-političkom analizom pomenutih 40 godina prelomljenih kroz fenomen Lepe Brene, jer smatramo da se kroz popularnu kulturu i kroz najveći šou biznis Jugoslavije ogledaju i sukobljavaju užasno važni aspekti naše društvene stvarnosti", rekla je Olga Dimitrijević, dodajući da su nakon opsežnog istraživanja

teme pozvali autore da obrade pojedine aspekte. Inače, za decembar je predviđeno i gostovanje Lepe Brene u zagrebačkoj Areni.

AKO JE ZAJEDNIČKI SPORT NEMOGUĆ, KULTURA NIJE

Novoosnovana Regionalna unija teatar (RUTA), koja okuplja kazališta iz glavnih gradova nekadašnjih jugoslavenskih republika, otvorila je 1. decembra u Beogradskom dramskom pozorištu (BDP) svoj prvi festival, čiji je početak obilježio emotivan govor slovenačkog producenta Jure Franka, nekadašnjeg jugoslavenskog šampiona u skijanju.

Uoči premijere predstave BDP-a "Liliom", koju je režirala Ana Tomović prema istoimenoj drami mađarskog autora Ferenc Molnara, Franko je podsjetio na značaj nekadašnjeg zajedničkog kulturnog prostora, koji će do 6. decembra zaživjeti i kroz predstave "Bakhe" Euripida u režiji Lenke Udovički, u produkciji Kazališta Ulysses (Brioni/Zagreb), "Don Kihot" prema motivima Cervantesa, u režiji Andraša Urbana i izvođenju Gradskog pozorišta Podgorica, "Mirna Bosna" Borisa Lalića u režiji Saše Peševskog i produkciji Kamernog teatra 55 u Sarajevu, "Kralj Ibi" Alfreda Žarija, u režiji Vasil Hristova i produkciji Dramskog teatra Skoplje, te "Plah udah" pisca i reditelja Nejca Gazvode, u produkciji Mestnog gledališča Ljubljana.

Napominjući da ne zna tačno kojim jezikom govori, Franko se predstavio kao Slovenac, koji je u osnovnoj školi učio makedonski, a "ponovo se rodio" u Sarajevu 1984. godine, kada je na Olimpijadi osvojio srebrnu medalju. Iz džepa je pritom izvadio olovku Olimpijskog komiteta Srbije, te kariranu crveno-belu

maramicu, nalik hrvatskoj šahovnici. Nakon 25 godina, tokom kojih je živio u Japanu, Americi i drugim zemljama, kada se vratio u Sloveniju, kako je rekao, najviše ga je zaboljelo to što je odjednom morao da upotrebljava pasoš da bi posjetio prijatelje u Hrvatskoj, Srbiji, u Sarajevu... sve one koji su nekada bili dio iste države. "Pa dobro, sve se menja. Kao svetski čovek, doživljam ljude kao bratstvo, ali se pitam da li se više osećam kao brat sa Italijanom, Nemcem, Mađarem... Moj glas je jasan i iskren. Moja najbliža braća su još uvek tu na teritoriji bivše Jugoslavije", rekao je Franko, inače producent popularnog mjuzikla "Mama mia" u regiji bivše Jugoslavije.

Pored slobode granica, kako je naveo, nedostaju mu zajednički sport i zajednička kultura. "Zamislite kakvu bismo to sportsku reprezentaciju mogli da stvorimo sa svim našim sportistima, evropskim, svetskim, olimpijskim prvacima. Nažalost, to u sportu nije moguće, ali verujem da u kulturi jeste. Vi ste dokaz – to što radite u RUTA je vrlo značajan početak, veliki korak unapred, ali biće potrebno i puno podrške", rekao je Franko osnivачima te regionalne pozorišne mreže koju je inicirao direktor BDP-a Jug Radivojević.

ZAVRŠEN

3. FESTIVAL DJEČJE ILUSTRACIJE

Ovogodišnji „mali Festival“ imao je karakter međunarodnog jer su među 146 prispjelih radova iz različitih krajeva Hrvatske bilo i nekoliko radova iz Srbije

Biblioteka SKD-a „Prosvjeta“ treću godinu za redom uspješno je realizirala manifestaciju *Festival dječje ilustracije*. Kako ističu organizatorice Snježana Čiča i Goranka Buljan, potreba za ovakvom manifestacijom javila se nakon niza godina organiziranja događaja za odrasle. Željele su se, za promjenu, obratiti najmlađoj populaciji sa zanimljivim programom koji bi potaknuo dječju kreativnost, maštovitost i originalnost u izražavanju. *Festival dječje ilustracije* je objedinio sve zamišljeno. „Tema se određuje prema djelima nekog srpskog književnika koji se za svaku godinu pomno bira, jer uz značaj u srpskoj kulturi njihova djela trebaju biti i dostupna učenicima. Kroz djela djece potičemo na čitanje, likovno izražavanje ali i upoznavanje svoje kulture. Učesnici *Festivala* trebaju pročitati po želji odabrano djelo, potom zamisliti scene ili lik/ove iz pročitano i prenijeti to na papir u obliku ilustracije. Svoje radove trebaju poslati na adresu biblioteke. Stručni žiri odabire najuspješnije radove. Završni dio Festivala je otvaranje izložbe odabranih radova i nagrađivanje onih najuspješnijih“, naglašavaju iz Biblioteke.

Festival je namijenjen svim učenicima osnovnoškolskog uzrasta, a najčešće se odazivaju oni koji pohađaju srpski jezik kao oblik dodatne nastave u svojoj školi (po modelima A, B ili C). Neizostavno, posrednici između natječaja i učenika su učitelji srpskog jezika i nastavnici likovne kulture. Ovogodišnji poziv/natječaj je objavljen na nekoliko web stranica naše zajednice, u časopisima *Prosvjeta* i *Bijela pčela*, u tjedniku *Novosti* i na radio stanici Slavonski Brod. Natječaj je raspisan 23.9. 2019. i bio je otvoren do 20.10.2019.

Tema ovogodišnjeg *Festivala* bila su djela poznatog srpskog pisca za djecu Ljubivoja Ršumovića. Učesnici su trebali zadovoljiti osnovna pravila natječaja: tema ilustracije mogla je biti iz bilo kojeg djela za djecu iz opusa

Ljubivoja Ršumovića prikazana na način kako ih djeca zamišljaju, izbor tehnike rada bio je slobodan i radovi su trebali biti rađeni samostalno. Posebno se nagrađivala dječja originalnost. Naglašavaju da je književnost Ljubivoja Ršumovića bila inspirativna. Stihovi su mu bogati rimom, pošalicama i duhovitošću što su djeca vrlo uspješno prenijela i na papir. Djeca su koristila različite likovne tehnike, a najčešće Ršumovićeve pjesme za ilustraciju bile su *Deca mogu da polete*, *Deca su ukras sveta*, *Deset ljutih gusara* i *Lepa Kata*.

Svake godine bilježi se porast broja sudionika. Tako je ove godine prispjelo 146 radova iz različitih gradova i sela Hrvatske i nekoliko radova iz Republike Srbije, čime je „mali Festival“ dobio i međunarodni karakter. Najuspješniji radovi su podijeljeni u osam kategorija (od 1. do 8. razreda). Ukupno su nagrađena 24 učenika. Učesnici najboljih radova nagrađeni su pohvalnicom, knjigom Ljubivoja Ršumovića i bogatim priborom za slikanje. Žiri su činili Borivoj Dovniković Bordo (predsjedavajući član), Snježana Čiča i Maja Matić. Posebno su ponosni što je Bordo, istaknuti ilustrator i karikaturist, jedan od doajena Zagrebačke škole animiranog filma svojim stručnim vrednovanjem radova sudjelovao na *Festivalu*.

G.B.

3. Festival dječje ilustracije

АУТОРИ

PAULINA ARBUTINA / RADOJE ARSENIĆ / GORAN BABIĆ / MUHAREM BAZDULJ / GORAN BORKOVIĆ
JOVICA DROBNJAK / SLOBODAN GRUBAČ / NENAD JOVANOVIĆ / TVRTKO KLARIĆ / ŽELJKO KRESOJEVIĆ
BOJAN KRIŠTOFIĆ / BORIS MAKSIMOVIĆ / ĐORĐE MATIĆ / IGOR MRKALJ / BOJAN MUNJIN
ĐORĐE NEŠIĆ / ALEKSANDAR POPOVIĆ / IGOR RUŽIĆ / MILENA SEVEROVIĆ / IVAN STOILKOVIĆ
SINIŠA TATALOVIĆ / MLADEN VESKOVIĆ / ČEDOMIR VIŠNJIĆ / BORIS VRGA / NIKOLA ŽIVANOVIĆ

PERFORMANS 444-444, MARINA ABRAMOVIĆ I ULAY, 1978.

www.casopis.prosvjeta.net

CIJENA 20 KN